

Міністерство освіти та науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Приазовський державний технічний університет»
Кафедра економічної теорії та підприємництва

Капранова Л. Г.

ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Курс лекцій
з дисципліни «Глобальна»
для студентів всіх спеціальностей
всіх форм навчання

Маріуполь
2019

УДК 330(075)

Глобальна економіка: курс лекцій з дисципліни «Глобальна економіка» для студентів всіх спеціальностей всіх форм навчання / укл. Л. Г. Капранова. – Маріуполь: ДВНЗ «ПДТУ», 2019. – 109 с.

В конспекті лекцій наводяться основні поняття та категоріальний апарат з глобальної економіки: плюралізм інтерпретації феномену глобалізації; основні ознаки процесу глобалізації; характеристика базових концепцій і підходів до визначення часових меж глобалізації; передумови глобалізації; еволюція напрямків глобалізації; форми прояву глобалізації; підходи щодо дослідження міжнародних економічних трансформацій; принципи взаємодії національних економік із зовнішнім глобальним середовищем; закономірності функціонування глобальної економіки та їх прогнозування.

Складено у відповідності до програми, передбаченої навчальним планом.

Укладач Л. Г. Капранова, канд. екон. наук, доцент

Рецензент О. В. Хаджинова, д-р екон. наук, професор

Рекомендовано
на засіданні кафедри економічної теорії та підприємництва,
протокол № 1 від 30 серпня 2019 р.

Затверджено
методичною комісією економічного факультету,
протокол № 1 від 30 серпня 2019 р.

© ДВНЗ «ПДТУ», 2019
© Л. Г. Капранова, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Лекція 1. ЧАСОВІ МЕЖІ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	6
1.1 Пліуралізм інтерпретації феномену глобалізації	6
1.2 Основні ознаки процесу глобалізації	7
1.3 Характеристика базових концепцій і підходів до визначення часових меж глобалізації	7
1.4 Теоретичні підходи до аналізу глобалізації	9
Лекція 2. СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	11
2.1 Передумови глобалізації	11
2.2 Еволюція напрямків глобалізації	12
2.3 Форми прояву глобалізації	13
Лекція 3. ПІДХОДИ, ПРИНЦИПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	15
3.1 Підходи щодо дослідження міжнародних економічних трансформацій	15
3.2 Принципи взаємодії національних економік із зовнішнім глобальним середовищем	16
3.3 Закономірності функціонування глобальної економіки та їх прогнозування	16
Лекція 4. СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ	18
4.1 Глобалістика і глобалізм як наукове обґрунтування ідеології глобалізації	18
4.2 Еволюція концепцій глобалізації	20
4.3 Чотири державно-політичні платформи сучасного глобалізму. Вашингтонський консенсус	30
4.4 Потенціал азіатського глобалізму	33
Лекція 5. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	35
5.1 Глобальні економічні процеси	35
5.2 Специфіка локальних цивілізацій	45
5.3 Цивілізаційна специфіка перебігу глобальних економічних процесів	50
Лекція 6. СУПЕРЕЧНОСТІ І ДУАЛІЗМ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	54
6.1 Рушійні сили глобалізації	54
6.2 Суперечності та асиметрії економічної глобалізації	55
6.3 Дуалізм сучасного етапу глобалізації	62
Лекція 7. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ ТА ЙОГО ФОРМИ	67
7.1 Поняття антиглобалізму та альтерглобалізму в сучасній глобалістиці	67
7.2 Історія становлення і розвитку антиглобального руху	70
7.3 Цілі, завдання, принципи, види діяльності, програми альтерглобалізму	72

7.4 Перспективи розвитку альтерглобалізму: внутрішні і зовнішні суперечності антиглобального руху, проблема кінцевої мети і узгодженості дій	76
Лекція 8. РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	79
8.1 Сутність держави, її функції	79
8.2 Управлінські функції державної влади, країнова варіативність механізмів державного управління	81
8.3 Трансформація функцій держави в умовах глобалізації	86
8.4 Глобальна інституалізація економічного розвитку	89
8.5 Регулятивний потенціал міжнародних економічних організацій	99
8.6 Роль суспільних інститутів в глобальних економічних процесах	102
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	106

ВСТУП

Метою вивчення дисципліни «Глобальна економіка» є формування у студентів знань умов і факторів становлення та механізмів функціонування глобальної економіки.

Завдання дисципліни: виявлення системної сутності економічної глобалізації; визначення глибини впливу глобальних трансформацій на світові інтеграційні процеси; ідентифікація основних параметрів глобального розвитку; визначення сучасних ринкових та інституційних методик глобального менеджменту; аналіз особливостей формування національних і міжнародних стратегій розвитку.

Предмет дисципліни: відносини між суб'єктами глобального бізнесу, що визначаються специфікою, закономірностями та тенденціями сучасних економічних трансформацій.

Місце дисципліни в навчальному процесі підготовки магістрів.

Вивчення змісту дисципліни базується на знаннях менеджменту, міжнародної економіки, міжнародної економічної діяльності України, міжнародних фінансів.

Знання та вміння, що формуються під час вивчення дисципліни.

Після вивчення дисципліни студент повинен:

Знати:

- природу, передумови та фактори становлення глобальної економіки;
- закономірності глобальної корпоратизації бізнесу;
- генезис глобальної економічної інтеграції;
- характер, форми, моделі та конкурентні переваги регіональної економічної інтеграції в глобальних умовах розвитку;
- динаміку процесів інституціоналізації глобального економічного розвитку;
- форми та механізми соціалізації глобальної економіки;
- механізми та інструментарій антициклічного регулювання економік в глобальній системі;
- дію конкурентних механізмів глобального ринку;
- напрями інтеграції України в глобальний економічний простір.

Уміти:

- аналізувати тенденції глобалізації економічного розвитку;
- виявляти та оцінювати проблеми розвитку міжнародного бізнесу в умовах глобалізації;
- розробляти стратегічні заходи для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності товарів, послуг, підприємств, галузей, міжгалузевих комплексів;
- організовувати процеси управління міжнародною економічною діяльністю регіонів, галузей, міжгалузевих комплексів;
- визначати регулятивні пріоритети формування сучасної міжнародної економічної політики.

Лекція 1. ЧАСОВІ МЕЖІ ФЕНОМЕНУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

План

- 1.1 Плюралізм інтерпретації феномену глобалізації
- 1.2 Основні ознаки процесу глобалізації
- 1.3 Характеристика базових концепцій і підходів до визначення часових меж глобалізації

1.1 Плюралізм інтерпретації феномену глобалізації

Сучасний етап розвитку характеризується усвідомленням взаємозалежності, взаємопов'язаності народів, країн, структур, інститутів і громадян. В науці цей етап отримав назву «глобалізація». Глобалізація (від лат. Globus – куля; фр. Global – всезагальний) має два значення: 1) охоплює всю земну кулю; всесвітній; 2) всебічний, взятий в цілому; загальний, масштабний, повний, універсальний безумовно є загальносвітовим процесом, який охоплює усі без винятку сфери суспільного життя, всі процеси та явища, що відбуваються у світі. Глобалізація (англ. globalization) перетворення певного явища на світове, планетарне, те, яке стосується усієї землі, земної кулі. Глобалізація – явище у своїй основі об'єктивне, яке носить системний характер, тобто охоплює усі сфери життя суспільства. Разом із тим, велику роль у цьому процесі грають її учасники суб'єкти, найбільш важливими серед яких є держави. Саме вони визначають рівень (масштаби) розповсюдження глобалізаційних процесів та напрямом (посилення або гальмування) їх розвитку. Тобто, глобалізація – це всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно – технологічних, фінансово – економічних, суспільно – політичних, соціально – культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Складність феномену глобалізації та масштабів її прояву обумовлюють суперечки з приводу її генезису. Існує велика кількість підходів до розуміння поняття «глобалізація»:

- 1) «глобалізація», майже у всіх зазначено, що вона являє собою процес;
- 2) «глобалізація» має об'єктивний характер, адже відбувається незалежно від волі суб'єктів глобалізації;
- 3) «глобалізація» є загальносвітовим процесом, який охоплює усі без винятку сфери суспільного життя, всі процеси та явища, що відбуваються у світі;
- 4) «глобалізація» сприяє утворенню взаємозв'язків та взаємозалежності між об'єктами цих процесів, сприяє загальносвітовій єдності, утвердженню певних стандартів, уніфікації норм, за допомогою яких врегульовуються такі взаємовідносини;
- 5) «глобалізація» є неоднозначним явищем, являє собою двосторонній процес, наслідками якого є як позитивні, так і негативні явища;
- 6) «глобалізація» є безперервним процесом, адже навіть у випадку, коли держава буде ізольована від світу, процеси глобалізації обов'язково вплинуть і на неї.

1.2 Основні ознаки процесу глобалізації

Основними ознаками процесу глобалізації є:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами;
- зростаюча фінансова єдність та взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу;
- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;
- розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів;
- створення інституцій міждержавного, міжнародного регулювання глобальних проблем;
- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування.

1.3 Характеристика базових концепцій і підходів до визначення часових меж глобалізації

Виокремлюють чотири базові концепції, що віддзеркалюють історичні кордони феномену глобалізації:

- концепція глобалізації як зміни форм історичного процесу (концепція «архаїчної глобалізації»);
- концепція глобалізації як сучасного економічного феномену (концепція реалістів);
- концепція протоглобалістів;
- концепція глобалізації як певної позачасової властивості, що іманентно притаманна світовому суспільству (концепція Е. Азроянца).

Концепція глобалізації як зміни форм історичного процесу (концепція «архаїчної глобалізації») дістає найширше визначення у працях Р. Робертсона, М. Уотерса, Г. Терборна, Ф. Броделя, Л. Туроу, А. Маслоу, Г. Дилигенського, Ю. Пахомова та ін.

Так, Р. Робертсон і М. Уотерс вважають, що глобалізація є тривалим історичним процесом, і її початок відносять до рубежу XV – XVI століть н. е.

Позиція західних учених знаходить визначення серед деяких російських науковців. Дослідник Г. Померанц (такої самої думки дотримується Г. Дилигенський) взагалі поставив під сумнів історичну винятковість явища «глобалізація». На думку Г. Померанца, глобалізація є лише історичним явищем, що постійно супроводжує історію людства і набуває на різних етапах розвитку техніки і соціуму різноманітних форм. «Ступінь глобалізації», зазначає Г. Померанц, що демонструється на початку XXI ст., – не суперечить викладеній вище аргументації: світ глобалізується десятком індустріально розвинутих країн, ТНК і міжнародними організаціями, створеними з їх ініціативи, тоді як решта держав – або пристосовується до обставин, що пропонуються ззовні, або залишається осторонь глобальних трансформацій.

Навіть О. Білорус, критикуючи прибічників «архаїчної глобалізації», виділяє низку критичних періодів її особливого прискорення:

- перший етап – створення імперій на основі торговельних інтересів, симбіозу держави та релігії (Рим, Візантія, Китай, Київська Русь);

- другий етап – період великих географічних відкриттів і створення економічних імперій і перших глобальних корпорацій (XV ст.); – третій етап – промислова революція (Європа, XVIII ст.) і формування міжнародних ринків; – четвертий етап – епоха світових війн XX ст. (1914 – 1918, 1939 – 1945, 1948 – 1989 («холодна» економічна світова війна); – п'ятий етап – інформаційна революція (починаючи з другої половини XX ст.).

Найпослідовнішими прибічниками другої концепції є західні вчені К. Омае, Т. Левіт, Ф. Фукуяма, російські – А. Вебер, В. Кузнецов, В. Ядов і вітчизняні – О. Білорус, А. Гальчинський, А. Геєць та ін. Вони піддають критиці концепцію «архаїчної глобалізації», вважаючи виокремлення її форм у минулому явним анахронізмом, пояснюючи його появу тим, що контингентний зсув світової економіки викликав до життя не тільки наслідки, але, як це не дивно, власні передумови. Глобалізація на думку А. Вебера виступає явним контрастом порівняно з попередніми процесами. Тому моделі, які створюються теоретиками глобалізації, є непридатними для аналізу тенденцій віддаленого минулого. Визначення цих тенденцій як глобалізаційних є антиісторичними, оскільки надає властивості такого масштабу, який не був їм притаманним – інтенсивності і всеосяжності, – а також робить беззмисловим саме поняття глобалізації.

Третю концепцію необхідно розглядати в контексті попередньої. За цією концепцією пропонується виділяти два етапи глобалізації – протогоlobalний і сучасний – етап ліберальної глобалізації.

Не суперечить цьому підходу і класифікація Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), за якою пропонується розрізняти три етапи процесу глобалізації:

- інтернаціоналізація (починаючи з середини XIX ст.) - протогоlobalна фаза світового розвитку; - транснаціоналізація (особливо з початку 1945 р.); - глобалізація (починаючи з 1980-х р. р.).

На протогоlobalному етапі, вважають прибічники третьої концепції, світ вступив до активної фази взаємозближення на основі активізації розвитку торговельних й інвестиційних відносин у глобальному масштабі завдяки новітнім досягненням науки і техніки.

Ідеологами глобалізації перших десятиліть стали Р. Кобден і Дж. Брайт, які висунули тезу про те, що вільна торгівля незворотно підштовхне всесвітнє економічне зростання і завдяки небаченому процвітання, що буде засноване на взаємозалежності, народи позбудуться конфліктних ситуацій. Узагальнюючи пошуки попередників, Й. Шумпетер у своїй класичній праці «Капіталізм, соціалізм і демократія» виклав ідею «творчої деструкції» – постійної заміни менш ефективних способів виробництва більш ефективними. Таким чином одержала розвиток думка про головну особливість часу, зміст якої полягав у заміні традиційних способів розвитку підприємства на інноваційні.

Відповідно до концепції Азроянця історичний процес представляється як розвиток соціальної системи, що спрямований на досягнення її межової цілісності. Саме таку цільову функцію історичного процесу російський вчений і пропонує назвати глобалізацією.

Головним завданням власної концепції Е. Азроянц вважає зближення трьох попередніх. У них він вбачає дві ключові розбіжності: одна – у визначенні часових параметрів глобалізації, друга – в трактовці самого поняття, яке може розумітися або як тенденція, або як наслідок (продукт) ряду тенденцій.

Антиномічність історичного процесу може бути представлена двома класами – тенденціями інтеграційного характеру і тенденціями дезінтеграційними. Ці два класи тенденцій можна уявити наступним чином:

- інтеграція: транснаціоналізація; регіоналізація; імперіалізація; націоналізація; етносоціалізація.
- дезінтеграція: етносуверенізація; реставрація; асоціалізація; міграція.

1.4 Теоретичні підходи до аналізу глобалізації

Теоретико - методологічні основи аналізу глобалізації зводяться до використання наступних підходів:

- функціональний підхід – акцент робиться на ролі національних держав у праві спасіння національних економік від згубного впливу «гібридної» і «космополітичної» глобалізації.

- апологетичний підхід – підкреслює роль глобальних ринків в інноваційних процесах, обмежуючи втручання держави у процеси «космополітичної глобалізації».

- технологічний підхід – головна увага приділяється найновішим «кібернетичним» технологіям як умовно вибіркової, «гібридної глобалізації», яка допомагає периферійним країнам інтегруватися в глобальну економіку, зберігаючи власне регіональну специфіку.

Поряд з цими підходами виокремлюються певні парадигми розуміння цього історичного явища (за Я. Пітерсом):

- «зіткнення цивілізації» – фрагментація світу відбувається через цивілізаційні відмінності, які базуються на культурній диференціації;

- «макдольнади́зація» – гомогенізація культур, яка здійснюється транснаціональними корпораціями і відбувається під прапором модернізації вестернізації, європеїзації, американізації;

- «гібридизація» – широкий спектр міжкультурних взаємодій, які приводять до взаємозбагачення.

Таким чином, економічна глобалізація – це формування глобальних ринків і стратегій поведінки, корпорацій й міжнародних фінансово - економічних інститутів, перспективи формування принципово нових економічних відносин і типів господарств. Базові процеси, які забезпечили економічну глобалізацію наступні:

1. Комерціалізація – поступове формування глобальних ринків товарів, послуг, праці, капіталів.

2. Бюрократизація – еволюція бюрократичних апаратів: від аграрних імперій до абсолютних і конституційних монархій; республіканський устрій і форми демократичного контролю над демократією.

3. Колективізація – різноманітні форми соціальної мобілізації, які використовують механізми суспільної регуляції і саморегуляції.

4. Демократизація – еволюційні форми демократії: представницькі і партійні системи демократичного забезпечення інтересів різних соціальних груп.

5. Раціоналізація – виникнення експериментальної науки Нового часу її парадигматизація, наукова революція XX ст., наукова організація праці, наукове програмування, системний менеджмент, інформатизація.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте сутність поняття «глобалізація».

2. Наведіть основні ознаки процесу глобалізації.

3. Охарактеризуйте концепцію глобалізації як сучасного економічного феномену (концепцію реалістів). Яку думку висловлюють її прибічники щодо процесу глобалізації?

4. Наведіть та розкрийте сутність теоретичних підходів до аналізу глобалізації.

Лекція 2. СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

- 2.1 Передумови глобалізації
- 2.2 Еволюція напрямків глобалізації
- 2.3 Форми прояву глобалізації

2.1 Передумови глобалізації

Якщо виходити з об'єктивного характеру процесу глобалізації, варто визначити основні фактори, що обумовлюють цей процес, а саме:

- подальша інтернаціоналізація економіки (рис. 2.1), посилення її транснаціоналізації;
- формування межанклавного (межкорпоративного) поділу праці в глобальному масштабі й становлення нового геоекономічного простору, контрольованого транснаціональним капіталом;
- деконцентрація виробництва;
- крах командно – адміністративної системи, затвердження ринкової системи господарювання у світовому масштабі на основі використання уніфікованих механізмів функціонування й розвитку;
- лібералізація торгівлі економічними благами, інтелектуальною власністю, прийняття єдиних правил у сфері регулювання банківських і фінансових операцій тощо.

Рисунок 2.1 – Генезис глобальної інтеграції

У більш розширеному вигляді передумови глобалізації можна згрупувати наступним чином: виробничі, науково - технічні й технологічні:

- різке зростання масштабів виробництва; - перехід до нового технологічного способу виробництва – до високих, наукомістких технологій;

- якісно нове покоління засобів транспорту й зв'язку і їхня уніфікація, що забезпечують швидке поширення товарів і послуг, ресурсів і ідей з використанням їх у найбільш сприятливих умовах;

- швидке поширення знань у результаті наукового або іншого видів інтелектуального взаємообміну;

- різке скорочення завдяки передовим технологіям транспортних, телекомунікаційних витрат, значне зниження витрат на обробку, зберігання й використання інформації, що полегшує глобальну інтеграцію національних ринків;

політичні:

- ослаблення твердості державних кордонів, полегшення свободи пересування громадян, товарів і послуг, капіталів;

- подолання політичних розбіжностей між Сходом і Заходом;

соціальні й культурні:

- ослаблення ролі звичок і традицій, соціальних зв'язків і звичаїв, подолання національної обмеженості;

- виникнення глобальної однодумності в оцінці ринкової економіки й системи вільної торгівлі;

- прояв тенденції формування глобалізованих «однорідних» засобів масової інформації, мистецтва;

- подолання границь в освіті завдяки розвитку дистанційного навчання;

- лібералізація підготовки трудових ресурсів, що веде до ослаблення контролю національних держав за відтворення «людського капіталу».

2.2 Еволюція напрямків глобалізації

Численні погляди на процес глобалізації можна систематизувати, умовно виділивши два базових напрямки (рис. 2.2).

Перший напрямок представлений глобалістами, які вважають, що глобалізація – феномен світової економіки, її принципово нова стадія розвитку. Рушійна сила глобалізації, відповідно до цього напрямку, - ринкова економіка й нові технології, а перспективи розвитку планетарної економіки – глобальна цивілізація.

Другий напрямок представлений протилежними поглядами на глобалізацію. Тут не визнається її феномен. Сутність глобалізації вбачається в надмірно високому рівні взаємозалежності національних економік, еволюційному розвитку міжнародного поділу праці, що виступає рушійною силою. Звідси глобалізація – результат історичного еволюційного розвитку світової економіки. Перспективами такої глобалізації є інтеграція при одночасній регіоналізації.

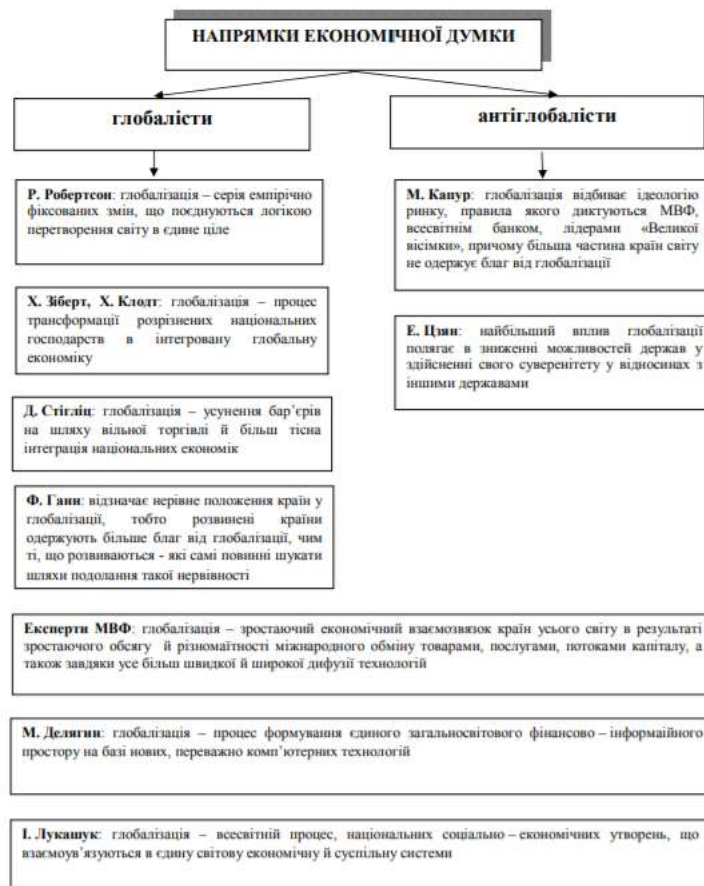

Рисунок 2.2 – Еволюція напрямків глобалізації в економічній літературі

2.3 Форми прояву глобалізації

Можна виділити наступні форми прояву глобалізації: - становлення загальнопланетарного науково – інформаційного простору, глобальної інформаційної інфраструктури, мережових інформаційних технологій, світової комунікаційної системи й технологічних макросистем у сфері виробництва, транспорту й зв'язку;

- інтенсифікація міжнародних трансакцій, розвиток електронної комерції, становлення ринків робочої сили, товарів, інформаційних технологій на основі поступового зняття бар'єрів у торгівлі;

- швидкий ріст світового фінансового ринку, що функціонує в режимі реального часу на основі об'єднання ринкових і мережових комп'ютерно – комунікаційних технологій;

- різке збільшення обсягів і швидкості переміщення капіталів; інтенсифікація глобальних фінансових операцій;

- збільшення відкритості й взаємозалежності економік, господарсько – технологічне зближення країн, інтенсифікація регіональних інтеграційних процесів;

- становлення єдиного світового виробництва на базі розміщення складових частин виробничо – збутового процесу в різних країнах, інтенсифікації планетарної діяльності глобальних господарських комплексів

мультінаціональних компаній, багатопрофільних транснаціональних корпорацій тощо;

- виникнення нових глобальних економічних суб'єктів (транснаціональних корпорацій, регіональних об'єднань, суспільних рухів) і нових форм ринкового поведіння (глобальних стратегій, глобальних мереж, стратегічних альянсів);

- міжнародний рух циклічних коливань економіки, біржових, валютних, фінансових криз; зближення внутрішніх і світових цін тощо;

- уніфікація ведення бізнесу, реструктуризація діяльності фірм на основі гнучного мережевого принципу;

- формування нової системи глобального керування; збільшення кількості наднаціональних структур регулювання світового господарства, міжурядових і неурядових організацій;

- інформаційно – культурне зближення народів, поширення єдиних стандартів життя, уніфікація цінностей, принципів і норм поведіння, універсалізація культури тощо;

- формування специфічних інтересів і нових розбіжностей, порушення рівноваги світової екосистеми й загострення глобальних проблем.

Контрольні запитання та завдання

1. Наведіть основні фактори, що обумовлюють процес глобалізації.
2. Перелічте передумови глобалізації та розкрийте їх зміст.
3. Розкрийте погляди антиглобалістів на процес глобалізації.

Лекція 3. ПІДХОДИ, ПРИНЦИПИ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

- 3.1 Підходи щодо дослідження міжнародних економічних трансформацій
- 3.2 Принципи взаємодії національних економік із зовнішнім глобальним середовищем
- 3.3 Закономірності функціонування глобальної економіки та їх прогнозування

3.1 Підходи щодо дослідження міжнародних економічних трансформацій

Традиційний підхід у дослідженні міжнародних економічних трансформацій передбачає використання:

1) класичних (вестфальських, *геополітичних*) уявлень проміжнародну економіку, як про механічну суму національних економік, що були розділені державними кордонами і тих, що будували економічні взаємовідносини на основі спонтанних виходів за національні кордони;

2) системи поглядів, в основі якої знаходилася *політична карта світу*, яка підпорядковує економічну карту і визначає межі відносин із зовнішнім світом завдяки *інтернаціоналізації*. Тобто цей підхід визначав переважання політичних інтересів над економічними в процесі міжнародної співпраці.

Сучасний **геоекономічний** підхід до вивчення глобальної економіки полягає у:

1) новому уявленні глобальної економіки як єдиної економічної популяції, де національні економіки та їх господарські структури тісно переплетені і являють собою нерозривну, цілісну, багаторівневу, пульсуючу структуру;

2) системи поглядів, в якій геоекономічний атлас заміщує геополітичне розділення світу. Тобто визначається домінування економічних інтересів над політичними.

Більш адекватний сучасний підхід (**«світ без кордонів»**) об'єктивно обмежується національними межами світової організації суспільства, яка базується на традиційному підході. В результаті відбувається гальмування розвитку національних економічних систем.

Джерелом формування повноцінного геоекономічного простору є забезпечення безперервності відтворювального процесу в межах *інтернаціоналізованих відтворювальних ядер (ІВЯ)*, які складаються з 2-х частин: інтернаціоналізованої частки виробництва та інтернаціоналізованої частки сфери обігу.

3.2 Принципи взаємодії національних економік із зовнішнім глобальним середовищем

Платформа взаємодії національних економік із зовнішнім середовищем в умовах глобалізації визначається такими принциповими положеннями:

- будь-яка національна економіка об'єктивно є часткою геоекономічного простору, а отже бере в ній участь, хоче вона того, чи ні;
- будь-яка відтворювальна структура, в тому числі національна економіка, має певні виробничі обов'язки;
- під революційним впливом НТП сучасні виробничі сили швидкодолають національні кордони, міжнародна кооперація праці формує специфічну інфраструктуру міжнародного виробництва;
- у будь-якій національній економіці присутні всі елементи сучасного глобального економічного організму, але вони визрівають дуже повільно внаслідок своєї кордонної обмеженості;
- триває процес виродження традиційних корпорацій та заміна їх тимчасово діючі консорціуми в межах ІВЯ, завданням яких є реалізація товарів та програм;
- з утворенням ІВЯ відбувається трансформація урядових і державних органів; такі уряди та органи діють за межами національних держав, але в контурах ІВЯ – приклад Європейський союз.

Особливу роль відіграє **геокультурний простір**, структурні одиниці якого формують *культуру графічні* утворення. Під впливом культурних подій на карті світу сформувались ідеологічні програми цивілізацій, на стиках яких знаходяться проміжні простори, які мають назву **лімітрофи**.

3.3 Закономірності функціонування глобальної економіки та їх прогнозування

До закономірностей функціонування сучасної глобальної економіки відносять:

- загальноцивілізаційний прогрес завдяки глобальній доступності ресурсів і технологічно-управлінських інновацій;
- глобальний характер факторної мобільності, зростання масштабів міжнародного виробництва, формування усталених механізмів урівноваження глобального попиту та пропозиції;
- динамізацію інтеграції мікро- та макроструктур завдяки міжнародній стандартизації, ринковій уніфікації та регуляторній гармонізації;
- нерівномірний та нееквівалентний розподіл витрат і доходів на глобальних ринках, що зумовлює непропорційність і асиметричність розвитку та поглиблює міжкрайнові й міжрегіональні інформаційно-технологічні та соціально-економічні розриви.

Економічна інтеграція кількісних показників прогнозування дала можливість зробити такі висновки:

1. У світі має відбутись кардинальний поворот у бік економічної інтеграції, формування відкритої світової економіки.

2. Зароджується нова довготривала тенденція затухання економічного зростання і на рубежі першого та другого десятиліть ХХІ ст. можна очікувати на його повне припинення.

3. Розширене відтворення буде можливим за наявності країн, що розвиваються, без яких світовому центру бракуватиме економічних ресурсів.

4. Країни, що розвиваються виконуватимуть роль переважно споживачів та постачальників ресурсів, а не самостійних виробників в умовах відкритої економіки через шалений розрив у продуктивності праці.

5. Країни, що розвиваються практично не матимуть шансів наздогнати або зменшити розрив у відставанні від розвинутих країн у разі формування відкритої економіки.

6. У разі формування «закритої» економіки країн, що розвиваються, відбудеться згортання економічної діяльності в розвинених країнах. І навпаки – розвиток економіки в розвинених країнах у разі формування «відкритої» економіки вплине на згортання економічної активності в країнах периферії.

7. Економічні системи країн периферії неспроможні самостійно розвиватись і переходити на вищий рівень розвитку. Їх модернізація можлива лише за рахунок зовнішніх чинників, залучення ТНК.

Лекція 4. СУЧАСНА МЕТОДОЛОГІЯ ГЛОБАЛІСТИКИ

План

- 4.1 Глобалістика і глобалізм як наукове обґрунтування ідеології глобалізації
- 4.2 Еволюція концепцій глобалізації
- 4.3 Чотири державно-політичні платформи сучасного глобалізму. Вашингтонський консенсус
- 4.4 Потенціал азіатського глобалізму

4.1 Глобалістика і глобалізм як наукове обґрунтування ідеології глобалізації

Глобалістика – міждисциплінарна галузь наукових досліджень, спрямованих на виявлення сутності, тенденцій та причин процесів глобалізації, спричинених нею глобальних проблем та пошук шляхів ствердження позитивних та подолання негативних для людини і біосфери наслідків цих процесів.

У більш широкому смислі термін вживається для позначення сукупності наукових, філософських, культурологічних та прикладних досліджень різних аспектів глобалізації і глобальних проблем, включаючи одержані результати таких досліджень, а також практичну діяльність з їхньої реалізації в економічній, соціальній та політичній сферах як на рівні окремих держав, так і в міжнародному масштабі.

Глобалістику не слід розуміти як певну окрему або спеціальну наукову дисципліну: вона з'явилася завдяки інтеграційним процесам, що характерно для сучасної науки і є сферою досліджень та пізнання, де різні наукові дисципліни та філософія, здебільшого в тісному взаємозв'язку, кожна з позицій свого предмета та метода, аналізують найрізноманітніші аспекти глобалізації, пропонують рішення глобальних проблем, розглядаючи їх як окремо, так і разом в якості цілісної системи.

Як самостійний науковий напрям та сфера суспільної практики глобалістика почала формуватися з кінця 60-х р. р. XX ст., коли спочатку в найбільш промислово розвинутих країнах, а потім і в інших країнах різко загострилось екологічне становище, що відобразило складність, багатоманітність та динамічність сучасної епохи, її технократичний характер, антигуманну сутність безмежного зростання неекологічного промислового виробництва, нічим не стримуваного технічного прогресу. Ніколи раніше наша планета не зазнавала таких навантажень, а людина не вступала у такі суперечності з результатами своєї праці, котрі зробили її залежною від науково-технічних досягнень і не захищеною перед могутністю, нею самою створеною.

Останнім часом в глобалістиці з'явилася нова тенденція: увага вчених, дослідників та навіть політиків все більше зосереджується не на окремих глобальних проблемах, а на процесах глобалізації та зростанні взаємозалежності сучасного світу. Глобальні тенденції та проблеми не залишають людству іншого вибору, як подолати розбіжності, суперечності та створити умови для

об'єднання, інтеграції, зберігаючи при цьому самобутність культур, вікових традицій та унікальних рис окремих націй і народів. Подібна єдність та узгодженість дій може забезпечити адекватне розуміння процесів та подій, що відбуваються в сучасному світі, знання про які відпрацьовуються та формулюються в сучасній глобалістиці.

Розглядаючи глобалістику як сучасну галузь науки, академік НАН України О. Г. Білорус зазначає: «її об'єктом є глобалізм і глобалізація, предметом – пошук і розкриття закономірностей і законів глобалізації розвитку». Глобалістика, з одного боку, інтегрує в себе широке коло знань у сферах демографії, екології, етногенезу, культури, економіки, соціології, продовольчої і водної безпеки, глобалізованої системи торгівлі за єдиними правилами, комунікації, фінансів, освіти тощо, тобто все, що стосується розвитку людини, а з іншого – формує нові знання щодо поточного та майбутнього розвитку людства.

Глобалізм як теорію, ідеологію і стратегію досліджували тривалий час. Зокрема, глобалізм визначається як «тип осмислення нинішнього етапу руху до універсалізації людського співтовариства і, відповідно, система цінностей життя» (А. А. Галкин). Разом з тим необхідно відрізняти глобалізм як тип свідомості (або планетарну свідомість) та глобалізм як політичну ідеологію певних соціальних сил, що прагнуть спрямувати глобалізаційні процеси відповідно до власних інтересів.

На думку академіка НАН України О. Г. Білоруса, «глобальний тоталітаризм – це глобалізм з його особливими політичною, економічною і соціальною системами. Глобалізм – це деспотична політична, економічна і соціальна влада глобальних корпорацій. Це політична, економічна і соціальна система, в якій ринкові відносини розповсюджуються на всі без винятку сфери суспільного життя. Демократію витісняє глобальний ринковий фундаменталізм, який неминуче веде до кризи розвитку». О. Г. Білорус визначає глобалізацію як універсалізацію всіх сфер громадського життя, що зумовила нову стадію інтернаціоналізації господарського життя, злам національних кордонів, розвиток світових ринків товарів, послуг, фінансів, праці, інформації, тобто апофеоз усесвітньої ринкової економіки, підкреслюючи, що глобалізація світового розвитку породжує феномен глобалізму. Глобалізм – це система абсолютної економічної і політичної влади нових глобальних монополістичних корпорацій, які вийшли з-під контролю націй-держав свого походження і базування. Вони маневрують фінансовим капіталом, обертаючи його на світовому ринку зі «швидкістю світла» і, відмовляючись платити податки, посилюють експлуатацію багатьох країн і народів, у тому числі і своїх країн і народів. Глобалізм виріс із глобального капіталізму і класичного імперіалізму. Це специфічна форма сучасного імперіалізму, нова, надвисока стадія глобального капіталізму силового характеру.

Академік НАН України О. Г. Білорус пише: «Ми стоїмо перед небаченим викликом людству та загрозою його існуванню. Чи здатне світове співтовариство відвернути і подолати цю смертельну небезпеку? Відповідь на це запитання наука ще не знайшла, проте це не позбавляє її відповідальності перед суспільством. На новому етапі розвитку економічних відносин у найбільш

розвинутих країнах світу капіталізм почав трансформуватися в новий соціально-економічний лад, який об'єктивно міг би посилити соціалізацію розвитку. Сутність його визначають як посткапіталізм, постіндустріалізм, постекономізм, інформаційне суспільство, інтелектуальне суспільство, суспільство знань, ноосферне суспільство. З іншого боку, поглиблення та поширення процесів глобалізації наближують суспільний лад, який ми називаємо глобалізмом, або глобімперіалізмом. Він реально стає негативною альтернативою очікуваному соціалізованому і ноосферному світовому устрою».

Отже, глобалізм розглядається як результат глобалізації, її наслідок. Враховуючи те, що процес глобалізації ще не завершений і не позбавлений регресів та парадоксів, слід вважати динамічним і саме явище глобалізму. Саме тому принциповим моментом глобалістики є виявлення внутрішньої природи глобалізму. Це підтверджує і дослідження Н. А. Навроцької, яка зазначає: «Узагальнення відмінностей та переваг теоретичних позицій вітчизняних та зарубіжних економістів, що розкривають понятійний апарат глобалізації економіки, дозволило виявити становлення економічної глобалістики як самостійного напрямку наукових досліджень. В сучасних концептуальних дослідженнях та визначеннях глобалізації домінує розуміння первинності економічного глобалізму, основу якого становлять фінансово-інвестиційні відносини».

4.2 Еволюція концепцій глобалізації

Слово «глобалізм» походить від англійського *global* – всезагальний, латинського *globusterrae* – земна куля. Синонімом терміна виступає французька версія цього поняття – мондіалізм. Спрощено глобалізм розглядається як система поглядів на сукупність найважливіших проблем, що постають перед людством, і шляхів їх розв'язання.

Глобалізм, вважає відомий український вчений Т. В. Кальченко, є ідеолого-політичною платформою, своєрідною доктриною, надбудовою, змістовним центром процесів глобалізації, тією точкою відрахунку, звідки виходить уся множина векторів сучасного світового економічного розвитку. Формування сучасних характеристик глобалізму як ідеології відбулося на тлі історичної перемоги прибічників геополітичної стратегії талассократії (могутності моря) над прибічниками стратегії теллуροкратії (могутності суші). Взагалі ж залежно від домінування тієї чи іншої стратегії глобалізм може набувати тих чи інших модифікованих ідеологічних форм.

Теллуροкратія є історично обумовленою фіксованим простором, стійкістю якісних орієнтацій і характеристик. На цивілізаційному рівні це знаходить відображення у певній консервативній державно-політичній моделі, її жорстких юридичних нормативах. Твердість Суші відбивається у твердості етичних і соціальних традицій, колективізмі та ієрархічності.

Практичного втілення теллуροкратична орієнтація набула в мобілізаційній платформі розвитку, яка активно запроваджувалася в країнах із централізованим характером економіки і тоталітарною владою. В чистому вигляді ця модель нині

використовується лише Кубою та Північною Кореєю. Китайська та в'єтнамська державно-політичні платформи є скоріше гібридними формами її реалізації і становлять специфічну Азійську модель, що спирається на своєрідний симбіоз держави та бізнесу.

Талассократія, на відміну від теллуократії, ґрунтується на протилежних базисах і демонструє більший динамізм, рухомість, схильність до технологічного розвитку, її пріоритетами є індивідуалізм як вища цінність, розмитість юридичних і етичних норм. Такий тип цивілізації швидко розвивається, активно еволюціонує, легко змінює зовнішні культурні ознаки, зберігаючи незмінною лише внутрішню ідентичність загальної установки.

Континентальна геополітична традиція пов'язує глобалізацію з наступом талассократії. О. С. Панарін зазначає, що світові війни ХХ ст. представляють одну історичну подію, що розгортається у часі. Ця «Велика світова війна» й створила умови реалізації глобалізаційного проекту. Існує також оцінка глобалізації як тотального наступу атлантизму з метою остаточного руйнування континентального типу цивілізації. Цінністю такого підходу є насамперед підкреслення залежності розвитку глобалізації від територіального імперативу розвитку суспільства та від конфігурації співвідношення сил у світі.

Засновник геополітики – британський географ, дипломат і політичний діяч, один із засновників Лондонської школи економіки Х. Макіндер вважав протистояння між талассократією і теллуократією об'єктивним історичним процесом. Х. Макіндер під «морем» розумів морську Імперію, конкретно – Великобританію, під «сушею» – сухопутні континентальні держави, в першу чергу Російську імперію. Х. Макіндер та його послідовники дотримувалися точки зору, згідно з якою існує принциповий дуалізм геополітичних орієнтацій і фундаментальна суперечність між геостратегічними інтересами Моря і Суші, й боротьбу між ними досліджував як шлях до розуміння історичних подій ХІХ – ХХ ст., які розгорталися у Балтії, Східній Європі, Причорноморському регіоні, на Кавказі, в Центральній Азії, Далекому Сході, Тихоокеанському регіоні. Послідовники Х. Макіндера з глибоким скепсисом ставилися до можливості глибинної якісної трансформації суспільств, які є геополітичними опонентами.

Сутність континентального глобалізму. У 60 – 80-х р. р. ХХ ст. набув розвитку континенталізм, завданням якого було на ідеологічному рівні протистояти атлантизму. Типовими представниками є так звані «нові праві», що чітко сформувалися як течія у Франції наприкінці 60-х р. р. ХХ ст. під впливом поглядів лідера цього руху – філософа і публіциста Алена де Бенуа. Одним з фундаментальних принципів ідеології «нових правих», аналогів якої незабаром з'явилися і в інших європейських країнах, був принцип «континентальної геополітики». На відміну від «старих правих» і класичних націоналістів, А. де Бенуа впевнений, що принцип централістської держави-нації є історично вичерпаний і що майбутнє належить тільки «Великим Просторам». При цьому першоосновою таких «Великих Просторів» мають стати не тільки об'єднання різних держав у прагматичний політичний блок, а й входження етнічних груп різних масштабів до складу єдиної «Федеральної Імперії» на рівних підставах. Така «Федеральна Імперія» повинна стати стратегічно єдиною й етнічно

диференційованою. «Великим Простором» А. де Бенуа називає Європу, що є континентальним геополітичним утворенням, яке ґрунтується на етнічному ансамблі індоєвропейського походження і має спільне культурне коріння. «Захід», навпаки, є геополітичним та історичним поняттям, що заперечує етнічні та духовні традиції, ґрунтується на чисто матеріальних і кількісних критеріях існування, є утилітарною і раціоналістичною механістичною буржуазною цивілізацією. Саме таким закінченим втіленням Заходу є СИТА. Конкретним проектом «нових правих» стала інтеграція Європи до «Федеральної Імперії», спроможної протистояти Заходу і США.

Отже, геополітика «нових правих» була різко антиатлантичною і знайшла часткове вираження у Євроінтеграційній стратегії Франції, Німеччини та деяких інших країн. На рівні практичної політики починаючи з 1970-х років «нові праві» обстоюють позиції суворого стратегічного нейтралітету Європи, вихід із НАТО, розвиток самодостатнього європейського ядерного потенціалу. Щодо СРСР, пізніше Росії, позиція «нових правих» еволюціонувала. Почавши з класичної тези «Ні Захід, ні Схід, але Європа», вони поступово еволюціонували до тези «Насамперед Європа, але краще із Сходом, ніж із Заходом». Вони бачать долю Європи як антитезу атлантистських і мондіалістських проектів, вони противники «талассократії» та концепції OneWorld.

Дещо відмінну версію континентальної геополітики представляє бельгієць Жан Тіріар. Він доходить висновку, що світова роль європейських країн буде знівельована остаточно, якщо вони не приєднаються до складу єдиної Імперії, спроможної протистояти СИТА. При цьому Ж. Тіріар підкреслює, що така імперія повинна бути не «федеральною» і «регіональне орієнтованою», а граничне уніфікованою, централістською, єдиною континентальною Державою-нацією. Наприкінці 1970-х р.р. XX ст. погляди Тіріара зазнали змін. Аналіз геополітичної ситуації дав йому підстави стверджувати, що масштаб Європи вже не є достатній для того, щоб позбутися впливу американського глобалізму. Головною умовою майбутньої могутності Європи є її об'єднання з СРСР. Від геополітичної схеми, що включала три основні зони, Захід, Європу, Росію (СРСР), він переходить до схеми тільки з двома складовими – Захід і Євразійський континент й доходить радикального висновку, що Європі краще вибрати радянський соціалізм, ніж англосаксонський капіталізм. Конкретно погляди Ж. Тіріара відобразилися в проекті «Євро-Радянської імперії від Владивостока до Дубліна». У ньому майже пророче описані причини, що приведуть СРСР до краху, якщо він найближчим часом не зробить активних геополітичних кроків у Європі і на Півдні. Ж. Тіріар вважає, що ідеї К. Хаусхофера відносно «континентального блоку Москва-Токіо» актуальні й досі. Ці тези Ж. Тіріар виклав за 15 років до розпаду СРСР, передбачивши його логіку і причини. Ж. Тіріар робив спроби довести свої погляди до керівництва СРСР, але це йому не вдалося. Погляди Ж. Тіріара лягли в основу ідеології неконформістського руху європейських націонал-більшовиків («Фронт європейського звільнення»).

Дуже близькими до ідей Ж. Тіріара є погляди австрійця генерала Йорданса фон Лохаузена, який вважає, що політична влада має шанс стати довговічною і

стабільною лише за умови, якщо уряди мислитимуть не локальними категоріями, а «тисячоліттями і континентами». Лохаузен відокремлює долю Європи від долі Заходу, вважаючи Європу континентальним утворенням, що тимчасово підпало під контроль талассократії. На його думку, майбутнє Європи неможливе без Росії і, навпаки, Росія не може існувати без Європи саме через уразливість її геополітичних позицій перед США. Йордане фон Лохаузен, як і Жан Тіріар, передбачив геополітичний крах СРСР як наслідок дотримувannya ним свого звичайного курсу. Якщо атлантистські геополітики вбачали у краху СРСР перемогу, то Й. фон Лохаузен бачив у цьому скоріш поразку континентальних сил, але з тим нюансом, що нові можливості, які відкриються після падіння радянської системи, можуть утворити нові сприятливі умови для утворення у майбутньому нового євразійського блоку, Континентальної Імперії, оскільки певні обмеження, котрі диктуються марксистською ідеологією, були б у цьому випадку зняті.

Континенталістська орієнтація бельгійського геополітика і публіциста Робера Стойкерса полягає в активізації співробітництва Європи з країнами Третього Світу. Разом з тим він підкреслює величезну значущість Індійського океану для майбутньої геополітичної структури планети:

Індійський океан, контроль над яким забезпечував би вплив на три великих простори – Африку, Південно-Євразійський та Тихоокеанський регіони, має стати ядром всієї Європейської геополітичної стратегії.

Заслуговує на увагу версія геополітики, що міститься у творах французького письменника Жана Парвулеско. Він висловлює думку, що нинішній історичний етап є кульмінацією багатовікового геополітичного протистояння, коли драматична історія континентально-цивілізаційної дуелі наближається до розв'язки. Жан Парвулеско передбачає швидке виникнення гігантської континентальної конструкції «Євразійської Імперії Кінця» та її зіткнення з «Імперією Атлантики». Цей есхатологічний поєдинок, описуваний ним у апокаліптичних тонах, він називає «Фінальною Битвою».

До поглядів «нових правих» приєднується італієць Карло Террачано, який публікує свої геополітичні аналізи у міланському «Оріоні» і вважає, що доля Європи цілком і повністю залежить від долі Росії та Євразії, від Сходу. Для нього континентальний Схід – це позитив, атлантичний Захід – негатив. Він поділяє ідею єдиної Євразійської Держави, «Євро-радянської імперії від Владивостока до Дубліна», що зближує його з Ж. Тіріаром, та не поділяє властивого Ж. Тіріару «якобінства» і «універсалізму», наполягаючи на етнокультурній диференціації і регіоналізмі, що зближує його з Аденом де Бенуа. Підкреслюючи центральну роль російського чинника, він разом з тим вважає, що найважливіша роль у боротьбі з атлантизмом належить ісламському світу. Остаточна формула поглядів доктора Террачано: Росія (heartland) + Іслам проти США (атлантизм, мондіалізм). Європу Террачано бачить як плацдарм російсько-ісламського антимондіалістського блоку. З його точки зору, тільки така радикальна постановка питання об'єктивно може привести до справжнього європейського відродження.

Проекти континенталістів не знайшли практичного вираження і

залишилися здебільшого на папері. Американська версія атлантизму опанувала провідні ідеологічні позиції в Європі, залишивши проекти континенталістів у спадщину окремим опозиційним угрупованням.

Атлантистська лінія геополітики. Розвиток американської (атлантистської лінії) геополітики після 1945 р. являв собою розвиток теорії Х. Макіндера, А. Мехена, Н. Спикмена. Американський вчений С. Коуен запропонував розподіляти основні геополітичні реалії на «ядра» і «дисконтинуальні пояси». На його думку, кожен конкретний регіон планети може бути розкладений на чотири геополітичні складові:

- зовнішнє морське середовище;
- континентальне ядро (nucleus), що є тотожним терміну «Hinterland» (вилучені від узбережжя внутрішні регіони);
- дисконтинуальний пояс (берегові сектори, що орієнтовані або в середину континенту, або у протилежний бік);
- регіони, що геополітично незалежні від усього ансамблю.

Концепція дисконтинуальних поясів набула подальшого розвитку в ідеологічній концепції Генрі Кіссінжера, за якою політична стратегія США щодо «дисконтинуальних» берегових зон полягає у поєднанні фрагментів у одне ціле та забезпеченні тим самим повного домінування ідеології атлантизму на теренах Радянської Євразії. Ця доктрина одержала назву «Linkage» або «Анаконда» і була спрямована на те, щоб «берегові сектори» Євразії або зберігали нейтралітет, або тяжіли до внутрішніх просторів континенту. На практиці ця політика була реалізована шляхом в'єтнамської воєнної кампанії, активізацією американо-китайських відносин, підтримкою проамериканського режиму в Ірані, різноманітних сепаратистських рухів. Розвиток класичної атлантистської моделі досягає кульмінації наприкінці 80-х років ХХ ст. Саме тоді стратегія «Анаконди» продемонструвала свою ефективність і здобула конкретного вираження у розпаді Варшавського договору і СРСР.

Принцип анаконди, який зводиться до блокування ворожих територій з моря і за береговими лініями, що поступово веде до виснаження ворога, успішно апробований у громадянській війні США 1861 – 1865 р. р., було перенесено на планетарний рівень американським адміралом Альфредом Мехеном і запропоновано для боротьби з континентальними державами Євразії, у першу чергу з Росією і Китаєм, а у другу – з Німеччиною. Саме А. Мехен ввів поняття морської сили (згодом розвинуте у працях Х. Макіндера), розглядаючи світовий океан як стратегічний простір у військовому та торговельному значеннях й вбачаючи основне завдання американської політики у розвитку Військово-морських сил для створення світової морської імперії й встановлення контролю над світовим океаном. Термін «геостратегія» З. Бжезінський, продовжувач справи Хелфор да Макіндера і один із ідеологів Холодної війни, у своїй роботі «План гри» визначив так: геостратегія – це об'єднання геополітики і стратегії; її мета- максимізація коефіцієнта корисних дій і перенесення геополітики та стратегії з теорії на практику.

З. Бжезінський у своїй роботі «Велика шахівниця» підкреслює, що глобальна першість Америки безпосередньо залежить від того, як довго і

ефективно буде підтримуватися її перевага на євразійському континенті. Очевидно, що НАТО при цьому має відігравати таку ж саму роль, як морський флот для адмірала Мехена у минулому. Тому розширення НАТО на Схід в Росії цілком логічно розглядають не як невід'ємну частину розвитку Європи, а як наближення до кордонів Росії альянсу, який очолює Америка. Всі потенціальні політичні й економічні суперники американської першості – євразійські. Сукупна сила Євразії значно перевищує американську. На щастя для Америки, Євразія занадто велика, щоб бути політичне єдиною.

Зміст глобалізму формують лібералізм та ідея повномасштабної планетарної інтеграції. В економіці лібералізм означає принципи вільного ринку, відхід держави з економічної сфери, *laissez-faire* (вільну конкуренцію, невтручання в економіку, необмежену свободу підприємництва) та фрітрейдерство (вільну торгівлю). Показово, що основними провідниками глобалізму виступають не тільки СІНА і відомі міжнародні організації, а й неофіційні структури – Рада з міжнародних відносин, Більдерберзька група, Тристороння комісія та деякі провідні геополітики – Збігнев Бжезінський, Генрі Кіссінджер, Джордж Сорос.

Основне завдання мондіалістських проєктів полягає в створенні умов переходу до єдиної світової системи з домінуванням Заходу і «прогресивних», «гуманістичних», «демократичних» цінностей. З'явилися і глобальні концепції, які сформували ядро сучасного глобалізму.

Концептуальні прояви глобалізму спостерігаються у поглядах ряду провідних вчених сучасності. Вихідні позиції «палкий лібералізм» знаходить у праці Френсіса Фукуями «Кінець історії?» Смісл «кінця історії», за Ф. Фукуямою, зводиться до закінчення основних політичних конфліктів, що розривали людство на попередніх етапах і тим самим складали зміст історичного процесу. В епоху варварства всі воювали з усіма і переважало право сильнішого. В Новий час суб'єктом історії і носієм суверенітету було проголошено національні держави, і цей принцип був покладений в основу Вестфальської системи. Національні держави ворогували між собою і тим самим творили європейську історію, а заодно – через колоніальні епопеї – й історію решти світу. Після Другої світової війни суперництво між націями відійшло на другий план у порівнянні з ідеологічним протистоянням світового капіталізму і світового соціалізму, і на той час смислом історії було протистояння двох політико-економічних систем. Крах СРСР і перемога Заходу в «холодній війні» завершує і цей період, і отже, у історії немає більше смислу. За час ідеологічного протистояння з комунізмом буржуазні держави достатньо зблизилися між собою, щоб стати основою нової соціально-політичної і економічної світобудови, а зникнення ідеологічного противника теоретично дозволяє поширити ліберальну демократію, ринкову економіку і ідеологію «прав людини» на увесь світ. В такій ситуації національні держави поступово відіміруть, а політика повністю заміниться економікою.

Аналог поглядів Фукуями можна знайти і в працях європейських авторів. Так, Жак Атталі, колишній особистий радник Президента Франції Ф. Міттерана, запропонував подібну систему поглядів у книзі «Лінії обрію». Атталі вважає, що

цей етап розвитку людства характеризується настанням третьої ери – «ери грошей», що є універсальним еквівалентом цінностей, адже у ході приведення всіх речей до матеріального цифрового виразу процес управління ними набуває рис раціональності. Він пропонує власну версію сценарію майбутнього світового розвитку, де домінуючими будуть єдина ліберально-демократична ідеологія та ринкова система, а Єдиний Світ ґрунтуватиметься на принципах «геоекономіки». Результатом стане виділення трьох базових регіонів, що в Єдиному Світі претендуватимуть на роль центрів нових економічних просторів:

1. Американський простір;
2. Європейський простір;
3. Тихоокеанський регіон, що матиме кілька центрів конкуренції, включаючи Токіо, Тайвань, Сінгапур.

Між цими трьома глобальними просторами, на думку Атталі, не існуватиме суттєвих розбіжностей чи суперечностей саме внаслідок тотожності економічного та ідеологічного типів.

Одним з найяскравіших прикладів європейської версії глобалізму є футурологічна концепція Міланського Інституту міжнародних політичних досліджень (ISPI), розроблена під керівництвом професора Карло Санторо. Відповідно до моделі Санторо світова система в даний момент перебуває на перехідній стадії від біполярного світу до мондіалістської версії багатополярності (яка ґрунтується на засадах геоекономіки). Світ є, за словами К. Санторо, потенційно схильним до цивілізаційних катастроф і передбачуваний сценарій цих катастроф може мати таку етапність:

- подальше послаблення ролі міжнародних інститутів;
- наростання націоналістичних тенденцій серед країн Третього світу;
- дезінтеграція традиційних блоків (за винятком Європи) і прогресуючий розпад існуючих держав;
- початок епохи війн малої і середньої інтенсивності, результатом яких стають нові геополітичні утворення;
- загроза планетарного хаосу призводить до необхідності створення нових міжнародних інститутів, яким будуть делеговані значні повноваження, що фактично означає встановлення режиму правління Світового Уряду;
- остаточне державотворення під егідою нових міжнародних інстанцій (Світовий Уряд).

Самюель Хантінгтон – відомий американський політолог і геополітик, професор Гарвардського університету і директор Інституту стратегічних досліджень ім. Джона Оліна при Гарвардському університеті – у своїй програмній роботі «Зіткнення цивілізацій», що зробила його всесвітньо відомим, демонструє «консервативний оптимізм». В ній він досліджує нові умови світобудови, що склалися після розпаду двополярного світу, і фактично спростовує висновки Ф. Фукуями щодо кінця історії. Він стверджує, що кінець двополярного світу не веде автоматично до встановлення глобального і однорідного ліберально-демократичного світопорядку, відповідно, історія не закінчена і говорити про кінець конфліктів і війн зарано. Світ престав бути двополярним, та в ньому створились умови формування нової конфігурації,

нових колізій, зіткнень і конфліктів. Головним актором майбутнього світу С. Хантінгтон називає цивілізації. Він підкреслює, що «В цьому новому світі наймасштабніші, найважливіші та найнебезпечніші конфлікти відбудуться не між соціальними класами, бідними і багатими, а між народами різної культурної ідентифікації... І найнебезпечніші культурні конфлікти – ті, що мають місце уздовж ліній розлому між цивілізаціями». При цьому він зазначає: «Протягом сорока п'яти років «залізна завіса» була центральною лінією розділу в Європі. Зараз ця лінія змістилася на декілька сот миль на схід. Зараз вона відокремлює народи західного християнства від мусульманських і православних». Філософські погляди, засадничі принципи, соціальні відносини, звичаї та загальні погляди на життя відрізняються в різних цивілізаціях. Ці відмінності посилює відродження релігії у більшій частині світу. С. Хантінгтон вважає, що країни із західнохристиянським корінням досягають успіху в економічному розвитку і встановленні демократії у той час, як перспективи економічного і політичного розвитку в православних країнах туманні, а в мусульманських країнах і зовсім безрадісні. «Захід є і ще довгі роки залишатиметься наймогутнішою цивілізацією, – вважає С. Хантінгтон: «Центральною віссю політики світу після «Холодної війни» є, таким чином, взаємовідносини західної міцї і політик з міццю і політикою не західних цивілізацій».

Саме цей концептуальний крок і слід вважати початком виникнення нової теорії – теорії багатопolarity світу. Причому самою назвою своєї роботи С. Хантінгтон підкреслює, що кількість акторів майбутнього світу визначається кількістю існуючих цивілізацій. Фундаментальні витoki конфліктів між країнами знаходяться в сфері відмінностей культур різних націй і груп різних цивілізацій. Хантінгтон бачить нові геополітичні кордони в топології світової політики і доходить висновку, що найгостріші конфлікти відбуватимуться уздовж кордонів цивілізацій.

Пояснюючи це, Хантінгтон наводить таке мотивування:

- існують глибокі відмінності між цивілізаціями, що є продуктом багатовікового процесу;
- світ стає тіснішим;
- відбувається десекуляризація (зростання ролі релігії як найважливішого фактора цивілізаційної ідентичності);
- спостерігається усвідомлення розбіжностей між цивілізаціями і суспільствами всередині них;
- культурні особливості і розбіжності менше піддаються змінам (є найконсервативнішими);
- зростає економічний регіоналізм, що є найстійкішим у межах однієї цивілізації.

На його думку, центральною віссю світової політики найімовірніше буде конфлікт між «Заходом і рештою» і наступна світова війна, якщо така відбудеться, буде війною між цивілізаціями. В майбутньому не передбачається появи всесвітньої цивілізації, світ складатиметься з різних цивілізацій, кожна з яких буде змушена пристосовуватися до інших.

Конфлікти між групами, що належать до різних цивілізацій, будуть більш

частими, затяжними і кровопролитними, ніж конфлікти всередині однієї цивілізації, стануть найбільш ймовірними і небезпечним джерелом напруженості, потенційним джерелом світових воєн. Політичні еліти деяких розколотих незахідних країн намагатимуться включити їх до числа західних, але в більшості випадків їм доведеться зіткнутися з серйозними перешкодами. Особливо важливим видається зауваження Хантінгтона щодо того, що з усіх цивілізацій єдиною повністю нетрадиційною є західна. Вона вирвалася за межі традиції: індивідуалізм і раціоналізм, наука замість релігії, прогрес, секуляризація. В цьому зв'язку набуває нового змісту розподіл, що демонструє Хантінгтон, – «Захід і весь світ».

Разом з тим С. Хантінгтон рекомендує Заходу:

- 1) забезпечити тісніше співробітництво та єдність у межах своєї цивілізації, особливо між європейською і американською частинами;
- 2) інтегрувати до західної цивілізації ті суспільства у Східній Європі і Латинській Америці, чий культури є близькими до західної;
- 3) забезпечити тісніші взаємовідносини з Японією і Росією;
- 4) обмежити зростання військової потужності конфуціанських та ісламських держав;
- 5) підтримувати групи, що орієнтуються на західні цінності та інтереси в інших цивілізаціях;
- 6) посилити роль міжнародних інститутів, які у своїй діяльності віддзеркалюють західні інтереси та цінності, узаконюють їх та забезпечують залучення до своїх структур незахідних держав.

«Політичний екстремізм» З. Бжезінського є ще одним концептуальним проявом глобалізму. У вступі до своєї знаменитої монографії «Велика шахівниця» З. Бжезінський зазначає, що відколи континенти почали політичне взаємодіяти, близько 500 років тому, Євразія була центром політичної влади. Різними способами в різні часи народи, що населяли Євразію – хоча здебільшого народи із західноєвропейської периферії – охоплювали і домінували над іншими регіонами світу, а окремі європейські держави здобули особливий статус і користувалися привілеями найбільших потуг світу. Останнє десятиліття ХХ століття засвідчує, що вперше за всі часи позаєвропейська сила постала як світова верховна влада. Крах і розпад СРСР став останнім кроком у швидкому піднесенні влади західної півкулі, Сполучених Штатів, як єдиної і справді першої глобальної влади.

Для власної моделі політик обрав образ шахової гри. За шахову дошку править Євразійський мегаконтинент, на якому відбуваються всі найважливіші події. Шахові фігури в основному представлені національними державами та їх угрупованнями. Правила гри формуються США, а решта країн-васалів приймає їх безальтернативно. Для успішного ведення гри імперський супергравець потребує: запобігання можливості змови між васалами; збереження їхньої залежності від спільної безпеки; забезпечення покірності підлеглих; запобігання об'єднанню варварів; урахування сучасної кон'юнктури. В правилах гри, за думкою З. Бжезінського, зростає значення таких методів, як маневрування, кооптація, утворення коаліцій, «човникова» дипломатія, використання

політичного місіонерства.

Проте, звертає увагу З. Бжезінський, Євразія зберігає свою геополітичну вагу. І проблемою залишається здатність США стримати появу домінуючої й антагоністичної євразійської влади. Тепер в Євразії переважає не євразійська влада – і глобальна першість Америки безпосередньо залежить від того, як довго і ефективно така перевага на євразійському континенті буде підтримуватися. «Отже, – зазначає З. Бжезінський, - Євразія – це шахівниця, на якій і далі розігрується боротьба за глобальну першість». І на його думку, США мусять проявити геостратегічну майстерність одночасно на західних, східних і південних межах Євразії.

Цікаво, що свої міркування щодо ролі Америки З. Бжезінський завершує твердженням: «Отже, Америка – не тільки найперша, так само як і не тільки єдина дійсно глобальна надвлада, однак правдоподібно, що й найостанніша». І далі «коли американське лідерство почне згасати, малоімовірно, що якась одна держава замінить нинішнє глобальне панування Америки. Отже, ключове питання на майбутнє ось яке: «Що Америка передасть світові як тривалу спадщинусвого верховенства?»».

Відповіді на це запитання З. Бжезінський посвятив свою наступну книгу, в якій констатував, що американська глобальна гегемонія стала доконаним фактом. «У кінцевому підсумку, – зазначає З. Бжезінський, – хай навіть і не скоро, американське глобальне домінування припиниться. Тому для американців було б на часі спробувати визначити, яку спадщину залишить їхня гегемонія».

Значної уваги заслуговують думки З. Бжезінського про те, що: «Америка має більше зважати на небезпеку того, що її ототожнення з несправедливим варіантом глобалізації може викликати світову реакцію, яка приведе до виникнення нової антиамериканської ідеології». При цьому він наполягає на тому, що: «Беручи до уваги її роль у глобальній безпеці і ступінь американського проникнення у світі, Америка має право прагнути більшої безпеки, ніж інші країни, їй потрібні сили, які можна рішуче застосовувати в усіх частинах світу».

Заслуговує на увагу і його виступ на VI щорічній конференції 28 вересня 2005 року «Помаранчева революція – це революція сподівань. Україна на шляху до зрілої національної державності». В ній він підкреслив: «Україна, якщо вона справді стане успішним членом Європейської спільноти, - це запорука майбутнього Росії, в тому сенсі, що Росія тоді не матиме іншого вибору, як також стати членом цієї спільноти».

Яскравий представник «ліберального антифундаменталізму» Джордж Сорос у своїй праці «Криза глобального капіталізму. Відкрите товариство під загрозою» виступає перш за все як палкий прихильник Карла Поппера і його теорії про відкрите суспільство та його ворогів. Він проникся ідеями Поппера про недосконалість нашого розуміння світу, який, проте, може удосконалюватися. Дж. Сорос розробив власну концепцію рефлексивності, концепцію двостороннього зв'язку між думкою і реальністю. І на її основі дійшов висновку, що небезпека відкритому суспільству може виникати через відсутність соціальної єдності й управління.

«Капіталізм із його ставкою виключно на ринкові сили став причиною

появи іншої загрози для відкритого суспільства, – пише Сорос, – ... сьогодні ринковий фундаменталізм становить більшу загрозу для відкритого суспільства, аніж будь-яка тоталітарна ідеологія». Далі він зазначає: «Комунізм відкидає ринковий механізм і запроваджує колективний контроль над всією економічною діяльністю. Ринковий фундаменталізм прагне скасувати систему колективного ухвалення рішень і запровадити верховенство ринкових цінностей над політичними і соціальними. Обидві крайності неприйнятні. Все, що нам потрібно – це скоригувати баланс між політикою і ринком, між визначенням правил гри і грою за ними. «Ми маємо глобальну економіку, але не маємо глобального суспільства. Така ситуація неприпустима. ... нам потрібне глобальне суспільство для підтримки нашої глобальної економіки. Глобальне суспільство не означає «глобальна держава». Скасувати держави було б нелегко і недоцільно. Проте позаяк існують колективні інтереси, що виходять за межі державних кордонів, суверенітет держави повинен бути підпорядкований міжнародному законодавству і міжнародним інституціям». Цікаво відзначити, що схожу думку висловлюють й інші західні учені, стверджуючи, що: «ми маємо глобальні ринки, але нам бракує глобальних інституцій, щоб ними керувати».

Своє ставлення до ринкового фундаменталізму, який стверджує, що соціальному благу найкраще служить дозвіл людям обстоювати власні інтереси і не думати при цьому про соціальне благо – адже ці два поняття буцімто ідентичні, - як до викривлення людської природи Дж. Сорос підтвердив і в наступній своїй праці, підкресливши: «я вважаю глобальний капіталізм викривленою формою глобального відкритого суспільства». І, напевно, для удосконалення глобального відкритого суспільства Д. Сорос продовжує закликати Америку до фундаментального переосмислення її ролі в сучасному світі.

4.3 Чотири державно-політичні платформи сучасного глобалізму. Вашингтонський консенсус

В агрегованому вигляді сучасний глобалізм реалізується в чотирьох державно-політичних платформах.

I платформа – створення Єдиної світової економіки і Єдиного світу завдяки розвитку і поступовому об'єднанню континентальних економічних і фінансових союзів, регіональних валют і континентальних політичних конфедерацій. Роль вірця покликані зіграти ЄС і НАФТА, євро і долар. Розширення ЄС на Схід і перетворення НАФТА на спільну американську зону вільної торгівлі мають супроводжуватися створенням і посиленням аналогічних угруповань і конфедерацій на інших континентах. На наступному етапі відбувається інтеграційне стикування континентальних конфедерацій. Наприклад, об'єднання ЄС та НАФТА у Новий трансатлантичний ринок. На завершальному етапі всі континентальні конфедерації зливаються в Єдиний світ зі спільною економікою.

II платформа – сприяння поширенню американської господарської практики, американської валюти, законодавства, економічних інститутів на весь світ. Країни, які не приймуть нових умов, опиняться ізольованими від світової

економіки, і зв'язки з ними будуть мінімізовані. Подібна платформа не передбачає негайного загального політичного об'єднання і залишає поза увагою питання про те, будуть чи ні громадяни інших країн-учасниць нової господарської системи мати право обирати американського президента і американських законодавців.

III платформа – поступового сприяння глобалізації завдяки активізації лібералізації економічної і фінансової діяльності, розширення сфери відповідальності міжнародних організацій, що працюють на цілі лібералізації, таких, як СОТ, МВФ та інші.

IV платформа – створення єдиного світового економічного правопорядку і на цій основі розвиток інтернаціональних інститутів, які дають змогу проводити скоординовану світову соціально-економічну і фінансову політику.

Реалізація будь-якої з названих державно-політичних платформ (а особливо другої і третьої) так чи інакше передбачала застосування принципів моделі **Вашингтонського консенсусу**, яка в практичній площині віддзеркалювала принципові аспекти глобалізму.

Вашингтонський консенсус – тип макроекономічної політики, який наприкінці ХХ ст. був рекомендований керівництвом МВФ і Світового банку до застосування у країнах, що зазнають фінансову і економічну кризу.

Вашингтонський консенсус був сформульований англійським економістом Джоном Вільямсоном в 1989 р. як звіт правил економічної політики для країн Латинської Америки. Особливу роль в його долі зіграли бурхливі події в Східній Європі і на пострадянському просторі, що збіглися за часом з публікацією доповіді Вільямсона.

«Вашингтонський консенсус» включає набір з 10 рекомендацій:

1. Підтримання фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету).
2. Пріоритетність охорони здоров'я, освіти та інфраструктури серед державних витрат.
3. Зниження граничних ставок податків.
4. Лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної ставки по кредитах на невисокому, але все ж позитивному рівні.
5. Вільний обмінний курс національної валюти.
6. Лібералізація зовнішньої торгівлі (в основному за рахунок зниження ставок імпортного мита).
7. Зниження обмежень на прямі іноземні інвестиції.
8. Приватизація.
9. Дерегулювання економіки.
10. Захист прав власності.

«Суворі бюджетна економія, приватизація і лібералізація ринків були тими трьома стовпами, на яких трималася стратегія Вашингтонського консенсусу протягом 1980 – 1990-х років».

Існує альтернативний виклад параметрів Вашингтонського консенсусу, що виходить з кількох його супротивників: свобода пересування капіталу; тотальна приватизація – навіть де неможлива конкуренція, що дає можливість приватному капіталу необґрунтовано завищувати ціни, не підвищуючи якість товарів і

послуг; високі процентні ставки, що перешкоджають розвитку промисловості, але полегшують фінансові спекуляції; скорочення до мінімуму або ліквідація всіх соціальних програм (безкоштовних або дешевих охорони здоров'я, освіти, дешевого житла, громадського транспорту тощо); відмова від захисту природи і охорони навколишнього середовища; підтримка стабільності національної валюти шляхом встановлення її залежності від долара США і обмеження реальної грошової маси (що призводить до невиплат зарплат, допомог, дефіциту готівкових грошей, а також до часткової втрати національного суверенітету); скорочення зарплат і обмеження прав трудящих (права на страйк, прав профспілок тощо); податкові реформи, що збільшують тиск на бідних і полегшують податковий тягар багатих.

У більш широкому сенсі термін «Вашингтонський консенсус» використовується для характеристики ряду заходів (необов'язково з вищевказаного списку), спрямованих на посилення ролі ринкових сил і зниження ролі державного сектора.

Висновком усього наведеного вище може слугувати теза про ідеологічну обумовленість сучасних глобалізаційних процесів, які, з одного боку, розвиваються у скерованому руслі, а з іншого – можуть вийти з-під контролю ідеологічної надбудови, що неминуче позначиться, внаслідок відсутності або недостатньої зрілості ідеологічних альтернатив, на безпеці майбутньої архітектури світового простору.

Особливу небезпеку майбутньому людства несуть можливості виникнення криз, яких не знало у минулому людство. Про це свідчать досі не подолані наслідки наймасштабнішої світової фінансової кризи 2007 року і результати теоретичних досліджень виявлення причин і наслідків криз у сучасному світі [22]. У Доповіді Генерального секретаря ЮНКТАД відзначається, що криза примусила відмовитися від ідеї універсальної політики, придатної для всіх, і тим самим підтвердила правильність критики впровадження Вашингтонського консенсусу. Вона серйозно підірвала впевненість розвинутого світу в правильності його концепцій і показала, до чого призвів той факт, що фінансові ринки та інститути із слуг реальної економіки перетворились на її хазяїв: до деформації структури торгівлі та інвестицій, посилення нерівності й виникнення системної загрози економічній стабільності.

4.4 Потенціал азіатського глобалізму

Новим світовим феноменом першої чверті XXI ст., на думку академіка НАН України О. Г. Білоруса, стане глобалізація Азії та особливий азіатський глобалізм. Він виступає, з одного боку, альтернативою панамериканському глобалізму, а з другого – механізмом посилення могутності всесвітньої системи глобалізму. Азіатський глобалізм, вважає О. Г. Білорус, стане ще агресивнішим і експансивнішим, ніж американський (євроатлантичний). Очевидно, він буде здатним потіснити країни Заходу і перетворити Південно-Східну Азію на провідну зону світової економіки, що найдинамічніше розвивається. Досить вірогідним є утворення могутнього альтернативного Азіатського валютного

фонду.

Азіатський глобалізм невдовзі контролюватиме фінансові потоки глобального капіталу. Такі можливості в нього з'являться. Нині валютні резерви Японії перевищують 900 млрд. дол., Китаю – 500, Кореї – 200, Індії – 120 млрд. дол., а разом вони складають три чверті всіх сукупних світових валютних резервів. Банк розвитку Китаю і Експортно-імпортний банк Китаю в 2009 – 2010 р. р. підписали угоди про кредити для урядів і держкомпаній інших країн, що розвивалися, на суму не менше 110 млрд. дол., тоді як підрозділ Всесвітнього банку, що відповідає за аналогічні кредити, з середини 2008 р. до середини 2010 р. виділив 100,3 млрд. дол. Більш того, китайські банки часто пропонують вигідніші умови кредитування, ніж СБ або інші організації, якщо подібні угоди вигідні Пекіну ще і з політичної точки зору. Це свідчить як про розмах економічних домагань КНР, так і про прагнення забезпечити себе імпорними природними ресурсами.

На світ чекає створення азіатської корзини резервних валют. Долар в Азії та євроатлантичному світі буде поставлено під вплив азіатського глобалізму. Азіатські країни-гіганти можуть скористатися своїми валютно-фінансовими можливостями для агресивних інвестицій капіталу в найбільш високопродуктивні галузі. Шляхом встановлення азіатських промислових стандартів ці країни-гіганти спроможні змінити на свою користь територіальну структуру глобальної інтелектуальної вартості та глобальної інтелектуальної власності. А це воістину означатиме настання глобальної економічної революції, оскільки інтелектуальна вартість і власність мають потенційну здатність до небаченого раніше ефекту мультиплікації: на цьому базується прогнозна оцінка О.Г. Білоруса нового економічного вибуху в Азії. Лише деякі інтеграційні структури (Євросоюз), а також такі країни, як євразійська Росія, Казахстан і Саудівська Аравія, зможуть скористатися плодами азіатського економічного вибуху.

До 2025 р. азіатський глобалізм як система стане сильнішим, ніж євроатлантичний глобалізм, і цілковито пануватиме в «незахідній» частині світу. Глобальна американізація наражатиметься на дедалі більший опір. На цьому тлі відносно посилиться європейський глобалізм Євросоюзу. Сполучення сил євроатлантичного (американського), азіатського і європейського глобалізму сприятиме загальному посиленню системи глобалізму і перетворенню його в нову суспільно-політичну формацію. Процес глобалізації стане беззупинним, а його наслідки (як позитивні, так і негативні) – незворотними.

Контрольні питання

1. Сутність і взаємозв'язок понять «глобалістика» і «глобалізм», їх співвідношення з поняттям «глобалізація».
2. Глобалізм і геополітичні стратегії таласократії і теллуократії.
3. Сутність континенталізму.
4. Атлантистська лінія геополітики та її основні розробники.
6. Основні провідники глобалізму: країни, міжнародні організації, неофіційні структури і провідні геополітики.

Лекція 5. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИМІРИ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

План

- 5.1 Глобальні економічні процеси
- 5.2 Специфіка локальних цивілізацій
- 5.3 Цивілізаційна специфіка перебігу глобальних економічних процесів

5.1 Глобальні економічні процеси

Основні тенденції економічного розвитку світу досліджуються багатьма сучасними вченими. Як свідчать результати роботи Я. Столярчук, основні тренди світогосподарського розвитку в історичній перспективі визначаються **асиметрією** як загальною формою глобального економічного розвитку, яка відображає системні зміни у світовій економіці.

Член-кореспондент НАН України В. Базилевич виокремлює п'ять мегатрендів економічного розвитку сучасного світу:

- 1) глобалізацію;
- 2) фінансіалізацію;
- 3) інформатизацію;
- 4) інтелектуалізацію;
- 5) соціалізацію.

Значну увагу економіст приділяє фінансіалізації, що відбиває кардинальні зсуви у структурі сучасної світової економіки, пов'язані з гіпертрофованим домінуванням фінансового сектору, та відзначає, що в умовах інформатизації поведінку економічних суб'єктів визначає й інформація маніпулятивного характеру, інтелектуалізація прогресивно підвищує роль людини у соціально-економічному розвитку, а соціалізація світового розвитку свідчить про підпорядкованість економічних процесів інтересам розвитку людини і суспільства у цілому.

Девід Грегож описує такі мегатренди 2020:

- 1) недостатній рівень консолідації на Заході, що має тенденцію до зниження;
- 2) поява нових світових центрів впливу;
- 3) збільшення чисельності населення, яке вже є дійсним викликом сьогоденню;
- 4) брак ресурсів в умовах збільшення їхнього використання, що вимагає активних дій;
- 5) діджиталізація¹, яка все прискорює і з'єднує у світі.

¹Цифрова революція породила новий спосіб ведення бізнесу, який із жахаючою швидкістю руйнує споконвічне посередництво. За останнє десятиріччя 174 стартапи, свідомо обравши стиль діджитал, створили нові галузі із сукупною капіталізацією понад \$1 квінтільйон, а вибухова хвиля, яку вони генерували, стрясє весь діловий простір — від Пекіну до Лондона та Нью-Йорка. Ринок В2С несе у собі смертельну загрозу для перевантажених активами гравців, бізнес-моделі яких не дозволяють гідно реагувати на нові виклики. Компанія Uber, найбільший у світі постачальник послуг таксі, не має жодної машини. Facebook та Twitter, два найпотужніших гравця медіа-простору, не створюють жодного контенту. Alibaba, найдорожча роздрібна компанія сучасності, не має товарних

Аналіз глобальних тенденцій сучасного світового розвитку дозволив професору В. І. Якуніну в роботі «Глобальні тенденції сучасного світового розвитку» виокремити такі найбільш життєво важливі потоки, які формують світ:

- 1) енергетику світу та енергетичні потоки;
- 2) новий «індустріалізм» та глобальний цивілізаційний конфлікт реальної і віртуальної економік;
- 3) продовольчий баланс світу;
- 4) людські потоки;
- 5) інформацію.

Розвиток цих тенденцій і напрямів потоків веде до того, що у світі посилюється його розподіл на високорозвинені країни ядра, населення яких досягло високих стандартів, і значно менш розвинені країни периферії з низькими стандартами. При цьому виснаження природних ресурсів і погіршення стану довкілля створює передумови скорочення питомої ваги чисельності населення країн ядра в усьому населенні планети і ускладнення збереження ними свого привілейованого стану.

На структуру міжнародних відносин великий вплив матимуть три глобальні економічні процеси:

- економічні наслідки загального зростання чисельності населення Землі;
- підвищення середнього світового доходу на душу населення;
- розширення масштабів інтернаціоналізації й глобалізації економіки.

У дослідженні вчених під керівництвом академіка НАН України М. Згуровського доведено, що для першої половини ХХІ століття першим та одним із **найгостріших викликів** людству є стрімке зменшення запасів органічних видів палива, які видобуваються з надр Землі, на тлі їх зростаючого споживання, у першу чергу Китаєм та Індією.

Разом із тим, на початку 20-х років нинішнього століття відбудеться перетин кривих споживання і виробництва енергії, що виробляється з нафти, на початку 30-х років – з газу і 50-х років – з урану-235. В результаті робиться висновок: поки людство не винайшло джерел енергії, які могли б повноцінно замінити органічні види палива і ядерну енергію, енергетична безпека як окремо взятої країни, так і світу в цілому, буде знижуватись.

Важливо звернути увагу на те, що паливо, яке видобувається з надр Землі, залишиться домінуючим джерелом первинної енергії і забезпечуватиме більш ніж три чверті споживання енергії до 2030 року. З кінця першої чверті ХХІ століття закінчується ера «нафтового» укладу і починається ера «газового»

запасів, а Airbnb, провідний постачальник послуг з короткотермінової оренди житла, не володіє нерухомістю. Диджиталізація — це єдина потужна підривна сила, що загрожує безпеці сьогоденних компаній. Але недостатньо просто замінити традиційні процеси цифровими, потрібно сформувати культуру безперервної інновації та постійно бути напоготові, відстежуючи всі нові тенденції та ринкові можливості. Ось деякі базові техніки цифрової трансформації, котрі можуть використати компанії для того, щоб не втратити конкурентну перевагу.

Digital маркетинг (цифровой или интерактивный маркетинг) – это использование всех возможных форм цифровых каналов для продвижения бренда. В наше время сюда входят: телевидение, радио, интернет, социальные медиа и другие формы.

укладу. Основне зростання виробництва газу припадатиме на традиційний газ, більшу частину запасів якого сконцентровано в трьох країнах - Росії, Катарі та Ірані. Відновлювані джерела енергії наприкінці ХХІ століття мають забезпечити перехід до нового – не вуглеводневого енергетичного укладу, що суттєво змінить ситуацію у світі.

Другим викликом людству українські дослідники називають загрозу порушення балансу між: біологічними можливостями Землі і потребами людства в біосфері у контексті зміни демографічної структури світу. Виникає загроза, пов'язана з тим, що на планеті буде більше людей, ніж вона зможе витримати, виходячи з наявних природних ресурсів. На думку експертів Пентагону, уже до 2020 р. у людства можуть виникнути реальні проблеми, пов'язані з катастрофічною нестачею води, енергії, харчових продуктів, що може породити нові конфлікти на Землі.

Третя загроза полягає у наростаючій нерівності між: людьми і країнами на Землі. Співвідношення між багатими і бідними країнами за ВВП на душу населення за ПКС у 2011 році становило 1 : 250; співвідношення в 2005 році – 1 : 175; співвідношення в 2000 році було 1 : 100. Тобто, за останні десять років диференціація зросла в 2,5 рази. За даними Світового банку, 1973 р., трое найбагатших людей Землі мають капітали, які перевищують 47 бідних країн світу, 475 найбагатших осіб контролюють капітали половини всього людства. Співвідношення між однією п'ятою найбагатшої і однією п'ятою найбіднішої частинами населення Землі досягло 1 : 75. Розрив між найбагатшою і найбіднішою групами людей на Землі за рівнем життя протягом останніх 20 років зріс майже в десять разів.

Таким чином, країни різняться за рівнем багатства і відповідно – за рівнем життя свого населення, а ресурси планети вичерпуються. У цих умовах постає завдання подолати тенденцію до поглиблення нерівності та зменшити існуючу нерівність між людьми і країнами, досягти єдності та згуртованості людства.

Теоретично саме на це і має бути спрямовано глобалізацію світу, яка є першим і найважливішим мегатрендом сучасної економіки і створює можливості для багатих країн імпорту з бідних країн необхідних ресурсів і робочої сили, а для бідних країн – імпорту високотехнологічних товарів, техніки, технологій і спеціалістів. У цьому обміні будь-яка країна може зазнати збитків, по-перше, через занижену ціну на її товари та послуги, а по-друге, внаслідок заниженого обмінного курсу її валюти відносно валюти, в якій проведено торговельну операцію. Саме тому особливу увагу приділено фінансіалізації (В. Базилевич), або співвідношенню віртуальної та реальної економік (В. Якунін), проблемі визначення світових цін, які, на думку багатьох економістів, мали б відповідно до піраміди потреб Маслоу забезпечувати перш за все фізіологічне виживання людства.

Феномен заборгованості за аналогією з наркотермінологією одержав в економічній літературі специфічну назву – «сісти на боргову голку», «потрапити у боргову пастку» – і є невід'ємною частиною діючого у сучасній світовій економіці механізму примусу країн брати участь у міжнародній торгівлі навіть за не вигідних для них цінових умов через необхідність одержання валюти,

переважно доларів США, для обслуговування і погашення своїх зовнішніх боргів. Країни Третього світу щорічно виплачують понад 375 млрд. дол., щоб покрити свої борги – у 20 разів більше тієї фінансової допомоги, яку вони отримують від іноземних держав.

В таблиці 1 наведено рейтинги країн за ВВП та зовнішнім боргом у 2012 році (трлн. \$). Серед країн що займають лідируючі позиції в цих рейтингах такі провідні країни, як США – 1 місце у рейтингу, Китай, Японія, Німеччина та багато інших, які відносяться до високо розвинутих країн. Проблеми зовнішнього боргу не є виключенням і для України.

У рейтингу країн за ВВП та зовнішнім боргом у 2012 році Україна посідає 53 місце у світовому рейтингу ВВП і 38 місце у рейтингу зовнішньої заборгованості (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Рейтинги країн за ВВП та зовнішнім боргом у 2012 році (трлн. \$)

№	Країна	Рейтинг ВВП	ВВП, трл. дол. США	Рейтинг зовнішній борг	Зовнішній борг, трл. дол. США	№	Країна	Рейтинг ВВП	ВВП, трл. дол. США	Рейтинг зовнішній борг	Зовнішній борг, трл. дол. США
1	США	1	15,680	1	15,93	16	Індонезія	16	0,878	32	0,251
2	Китай	2	8,250	19	0,71	17	Туреччина	17	0,795	31	0,337
3	Японія	3	5,964	5	3,02	18	Нідерланди	18	0,773	7	2,49
4	Німеччина	4	3,401	3	5,72	19	Саудівська Аравія	19	0,727	40	0,134
5	Франція	5	2,609	4	5,17	20	Швейцарія	20	0,632	11	1,563
6	Великобританія	6	2,441	2	10,09	21	Іран	21	0,549	86	0,148
7	Бразилія	7	2,396	26	0,428	22	Швеція	22	0,526	17	1,034
8	Росія	8	2,022	21	0,632	23	Норвегія	23	0,501	20	0,65
9	Італія	9	2,014	8	2,46	24	Польща	24	0,488	29	0,364
10	Індія	10	1,825	28	0,376	25	Бельгія	25	0,485	13	1,424
11	Канада	11	1,819	14	1,33	26	Аргентина	26	0,475	35	0,141
12	Австралія	12	1,542	18	0,808	27	Австрія	27	0,399	18	0,808
13	Іспанія	13	1,352	9	2,31	28	ЮАР	28	0,384	36	0,137
14	Мексика	14	1,177	30	0,352	29	Венесуела	29	0,382	51	0,075
15	Корея	15	1,156	27	0,413	30	Колумбія	30	0,366	50	0,0824
16	Індонезія	16	0,878	32	0,251						
	Разом		62,008		60,01						
	Україна	53	0,176	38	0,135						
	Інші держави і незнані території(181)		9,459		12,694						
	Світовий ВВП(212)		71,643		72,703						

Основним показником, який показує наскільки ж рівень державного боргу є критичним є % від ВВП. За різними джерелами цей показник не повинен перевищувати 60 % ВВП країни. За даними таких провідних організацій як ЦРУ, Євростат та МВФ, рівень державного боргу деяких провідних країн таких, як Японія, США, Велика Британія значно перевищує ВВП цих країн (табл. 5.2). Відношення державного боргу України до ВВП складає 40 %, тобто можна вважати, що критичний рівень боргової залежності наша країна ще не досягла.

Таблиця 5.2 – Країни за рівнем державного боргу до ВВП

Країна	% від ВВП (ЦРУ і Євростат)	% від ВВП (МВФ)
Японія	197,5	220,00

США	102	94,36
Велика Британія	79,9	75,50
Швейцарія	38,7	54,52
Україна	40,1	40,06
Швеція	39,7	39,70
Росія	9,0	11,75

Вважається, що чим вище ВВП країни, тим меншим є її зовнішній борг, і навпаки, якщо ВВП низький, зовнішній борг є високим. Розглянемо деякі країни світу, у яких значний обсяг ВВП і які посідають перші місця в рейтингу. Та визначимо місце України в цьому рейтингу (рис. 5.1).

Як видно з рис. 5.1 та табл. 5.1 Україна посідає 53 місце ВВП за деякими країнами світу 1991 – 2012 р. р. (трлн, \$). Серед країн, що за рівнем свого розвитку значно відстають від нашої держави, але мають більш високий обсяг ВВП такі країни як, Індонезія, Венесуела, Колумбія, Індія, Мексика.

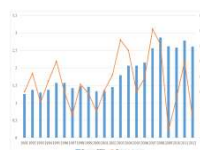
а) США (1 місце)

д) Японія (3 місце)

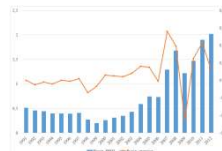
в) Німеччина (4 місце)

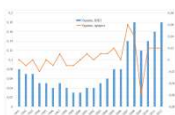
г) Франція (5 місце)

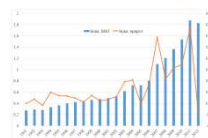
б) Великобританія (6 місце)

е) Росія (8 місце)

ж) Україна (53 місце)

з) Індія (10 місце)

Рисунок 5.1 – Динаміка ВВП за деякими країнами світу 1991 – 2012 р. р. (трлн, \$)

Жодна держава в світі не може обійтися без зовнішніх запозичень. Основна частина залучених за допомогою позик коштів витрачається на фінансування поточних видатків бюджету. Для фінансування проєктів розвитку використовуються лише кошти від міжнародних фінансових організацій та

іноземних банків. Зовнішній борг деяких провідних країн світу значно перевищує ВВП цих країн (рис. 5.1).

На сьогодні обсяги операцій на міжнародних кредитних, інвестиційних і, особливо, валютних ринках на кілька порядків перевищують обсяги товарно-збутової діяльності, а на кожний долар реального сектора світової економіки припадає 50 доларів у фінансовій сфері. Спекулятивні операції на міжнародних фінансово-інвестиційних ринках сягають 95 % їх загальної кількості, а щоденні трильйонні обсяги спекуляцій у десятки разів перевищують вартість міжнародного товарообігу. Віртуальна економіка дозволяє миттєво здійснювати спекулятивні операції з товарами, грошима, цінними паперами, створюючи гігантські фінансові піраміди.

У світі фантомних фінансових інструментів інвестиційна активність все більше програє в економічній віддачі фінансовим спекуляціям, з одного боку, а з іншого – значна частина людства поступово перетворюється у суспільство надмірних споживачів матеріальних благ. В умовах, коли суспільство масового споживання наштовхується на обмеженість усіх видів ресурсів, посилюється соціальна нерівність і зростає соціальна напруженість. Цим підтверджується реальність загрози людству наростаючої нерівності між країнами.

Цілком зрозуміло, що в основі конфлікту віртуальної та реальної економік є те, що блага, які виробляються і споживаються людиною, отримують у двох основних режимах: по-перше, це результат праці; по-друге, це результат привласнення створених іншою людиною благ або ренти різного виду. В. Якунін підкреслює, що винахід фінансових заміників матеріальних благ породив віртуальну економіку, лихварство, торговельну і фінансову маржу. Тобто, у ХХ столітті відбувся знаменний винахід: емісію грошей започатковано безготівковим шляхом з повною відмовою від їх матеріального забезпечення. Технічний прогрес породив електронні гроші, емісію яких не було обмежено, внаслідок чого привласнення лихварської ренти і пряме фінансове шахрайство призвели до дисбалансу між реальним і спекулятивним секторами економіки. На його думку, соціалістичні революції були відповіддю на конфлікт інтересів: власник засобів виробництва – найманий працівник. В теперішніх умовах привласнення за рахунок права на емісію і обіг грошей та цінних паперів, що їх замінюють, знову породжує глобальний конфлікт.

Проблеми конфлікту віртуальної та реальної економік торкаються В. Геєць, А. Гриценко і С. Жовнір, наголошуючи, що: «Глобалізація і формування інформаційно-мережевої економіки породжують нові закономірності, змінюють характер суспільного розвитку, створюють механізми концентрації багатства не через розвиток виробництва, а через механізми його перерозподілу».

Фактично, в науці вже обґрунтовано провідну роль Великобританії у створенні передумов для відтворення англосаксонської моделі капіталізму в глобальних масштабах і показано за рахунок чого Великобританія і США отримують абсолютні переваги у формуванні правил міжнародної господарської діяльності на засадах ідеології і цінностей ринкового фундаменталізму, що дозволяє їм перерозподіляти на власну користь значну частку доданої вартості,

яка створюється іншими учасниками процесів глобалізації.

Глобальний вплив США обумовлений двома взаємопов'язаними чинниками – військовою силою і провідною роллю в міжнародній фінансовій системі. При цьому найближчі 20 років військове домінування виглядає переконливим, проте лідерство залежить саме від здатності утримати фінансову систему.

Скоріш за все фінансовий центр світу переміститься з Америки до Євразії, бо у світі посилюється боротьба за емісійний верстат, який вже не зможе існувати на базі якоїсь єдиної валюти. Водночас можливим результатом розвитку глобальних економічних процесів є випадіння з ядра частини країн і прихід на їх місце інших країн. Саме до такого сценарію розвитку світових процесів може привести тренд фінансіалізації, що супроводжується потоком нового «індустріалізму» і глобального конфлікту реальної та віртуальної економік. Дійсно, гіпертрофоване домінування фінансового сектора і конфлікт реальної і віртуальної економік, який посилюється в умовах монополії фінансів Заходу (долара США і євро), можуть стимулювати групу країн ввести власну валюту і використати її в міжнародних розрахунках.

Тенденція фінансіалізації світової економіки тісно пов'язана з її інформатизацією, яка забезпечує функціонування паралельно з реальною віртуальної економіки, за допомогою якої і утворюються можливості із застосуванням високих інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) привласнювати результати функціонування реальної економіки.

Особливого значення інформатизація світової економіки набуває також у зв'язку з такою глобальною тенденцією розвитку світу, як спроба уніфікувати систему цінностей людства шляхом заміни існуючої у світі палітри систем цінностей, що відповідають системі локальних цивілізацій, системою цінностей Західної цивілізації (вестернізацією). Завдання уніфікації системи цінностей людства обумовлює виникнення тенденції посилення інформаційного впливу на населення світу і формування тим самим бажаної моделі його поведінки. І цей вплив дає результати: послаблення духовної спадкоємності поколінь породжує проблему протистояння між цінностями старшого покоління, соціалізованого в умовах чітко регламентованого порядку, і цінностей молодого покоління, що формується в умовах стихійної соціалізації. При цьому інформація постає не тільки як економічна, але й як соціальна і навіть екологічна категорія.

Для сучасного світу характерним є і те, що багаті країни характеризуються незначним зростанням населення при його постарінні, а бідні країни – значним зростанням населення. Щорічні темпи приросту населення в країнах, що розвиваються, у середньому у 6 разів вищі, ніж у розвинених. Важливою тенденцією розвитку світу є посилення людських потоків, міграції населення. Цей процес генерується наявністю регіонів, де сконцентровано основне світове багатство, і регіонів, де проживає переважна більшість населення світу. Дисбаланс між цими регіонами – джерело конфліктів майбутнього.

Загострюється також суперечність між зростанням продуктивності праці і зайнятістю населення, що проявляється у збільшенні безробіття, армії так званих зайвих людей. Саме тому важливим мегатрендом світової економіки стає її

соціалізація.

Важливо звернути увагу на те, що процес глобалізації полегшує провідним економікам світу не лише доступ до природних ресурсів країн периферії, але також: і використання їх капіталів. Так, Н. Навроцька, досліджуючи провідні тенденції глобалізації заощаджень та інвестицій у світовій економіці, підсумовує, що інтеграція економік у світове господарство істотно видозмінила механізм трансформації заощаджень у внутрішнє нагромадження й сформувала нову проблему – нестачу реальних інвестицій при досить великому розмірі внутрішніх заощаджень. Спостерігається тенденція абсолютного й відносного зниження частки заощаджень розвинених країн при одночасній тенденції до збільшення заощаджень країн, що розвиваються. Країни, що розвиваються, заробляють своїм експортом кошти у США та інших високорозвинених країнах і значною мірою там же їх реінвестують. У результаті розвитку дисбалансів у розподілі заощаджень і інвестицій, сформувалися глобальні нетто-кредитори й нетто-дебітори. Саме востаннє десятиліття, при падаючій нормі заощаджень, розвинені країни почали інвестувати свої національні економіки частково на заощадження країн, що розвиваються. Тобто, країни з величезними потребами в модернізації експортують капітал.

За останні сорок років наймогутніші країни на чолі США створили «небачену в історії людства систему силового глобалізму – машину всесвітньої експлуатації».

Очевидним для всіх дослідників світових економічних процесів є і той факт, що досягнення країнами периферії рівня життя країн ядра неможливе, бо не вистачає ресурсів планети: за деякими розрахунками для цього необхідно було б мати п'ять таких планет, як Земля. Для більшості економік світу через обмеженість ресурсів стає неможливим копіювання моделі виробництва та споживання розвинених країн, оскільки це створює загрозу екологічній стійкості Землі.

Водночас закордонні вчені наголошують на зменшенні ролі глобалізації і на тому, що в подальшому країни, що розвиваються, отримуватимуть все більше можливостей для покращання своїх показників, особливо з огляду на значне збільшення кількості світових лідерів, що суттєво впливатиме на структуру світової економіки. Про це свідчить, зокрема, динаміка ВВП груп країн світу (див. рис. 5.3).

Зміна ВВП груп країн світу, %до 1990 року 300 %.

Незважаючи на те, що США продовжують посідати перше місце у світі за обсягом ВВП (за 2012 р. обсяг ВВП 15650 млрд. дол.), зареальним темпом зростання ВВП США посіли 134 місце у світі, а ЄС-27 – 191-ше. Це тривожні показники, які свідчать про негативний тренд, спрямований на згасання економічного розвитку Заходу.

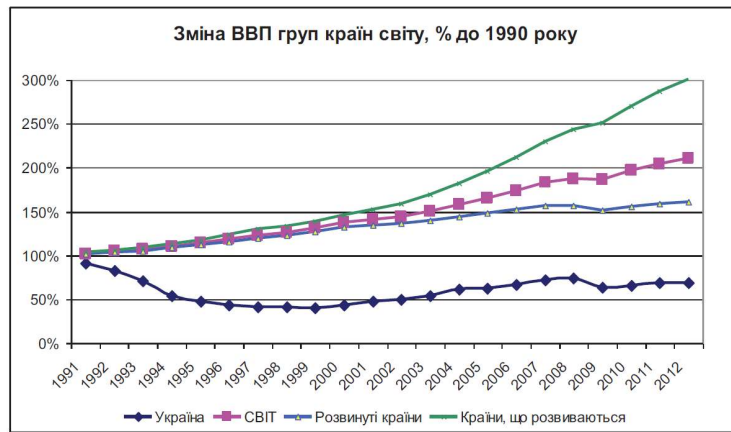

Рисунок 5.3 – Динаміка ВВП країн світу

Необхідно погодитися з вченими, які переконані в тому, що світ сьогодні є перехідним. Лідерство в однополярному періоді, яке було прийнято США і Західною цивілізацією, виявило історичну і ціннісну вразливість. Глобальна спроба примусити світ забезпечити рентне існування меншості (тобто країн ядра) за рахунок решти більшості світу (країн периферії) наближається до завершення у найближчі 10 – 20 років, внаслідок чого зміняться глобальна фінансова система і геоекономічний простір, причому на зміну лідерства Заходу приходить Схід. В науковій літературі також висловлюється думка про те, що майбутнє не належатиме Сходу або Заходу, але чомусь третьому, яке збереже найкраще, що міститься у кожному з них. Сутність вищезазначеного переходу полягає не у зміні лідерства Заходу Сходом, хоча посилення ролі Сходу не викликає сумнівів, а у створенні нових полюсів світу, яке відбувається вже сьогодні. Українські вчені відзначають: «триває процес розмежування геополітичного простору на два полюси: атлантичний (США-Європа) і тихоокеанський (Китай, Японія). У новій геополітичній структурі ще доведеться визначитися Росії (та її сателітам), ісламському світу, Індії, країнам Латинської Америки та Африки».

Варто зауважити, що подолати тенденцію до наростаючої нерівності між людьми і країнами на Землі можна шляхом безоплатної передачі частини багатств країн ядра країнам периферії, багатих людей бідним, що стає можливим лише за умов домінування духовних цінностей над матеріальними. Тому слід очікувати посилення зіткнення високих цінностей людства з егоїзмом привласнення та споживацькою моделлю життя. Незважаючи на нові технічні прориви у матеріальному житті, особливості розвитку ХХІ століття визначатимуться не матеріальними, а духовними цінностями. Цілком логічним стає висновок про те, що: «в умовах мегатренду конвергенції світової економіки, коли все нові країни невідворотно нарощуватимуть економічну активність, усім (і в першу чергу країнам центру) доведеться шукати або нові моделі розвитку, або ...прогноз ймовірного «зіткнення цивілізацій» може стати реальністю».

Нові моделі розвитку ряд дослідників пов'язує з відмовою від однополярного світу і діючої Західної неоліберальної моделі його глобалізації. Так, стверджується, що соціально-економічна система не може існувати без

ідейного антагоніста і тому лише на власній відмінності націй і держав, у першу чергу в просторі і часі, можна збудувати дійсно справедливий і раціональний світ майбутнього.

Набуває поширення і обґрунтування думка про те, що існуючий характер світового розвитку не є об'єктивно обумовленим, а є наслідком нееквівалентного обміну результатами економічної діяльності між; країнами ядра і периферії, штучно нав'язаного країнами ядра, які після закінчення II Світової війни і розвалу СРСР перетворили стару колоніальну систему у нову, неокolonіальну систему експлуатації світу вибраними країнами «золотого мільярда». В основі цієї системи - утворений в результаті фінансіалізації механізм привласнення за рахунок права на емісію і обіг грошей та цінних паперів. Дія цього механізму тісно пов'язана з тим, що керівництво країн периферії стає економічно залежним не стільки від якості управління економікою своїх країн, скільки від виконання вимог міжнародних і наднаціональних установ та впливових країн ядра.

Актуальною для країн периферії стає проблема запобігання утворенню певного керівного прошарку їх населення, який, виходячи із своїх власних інтересів, може приймати рішення, які не відповідають інтересам країн (зокрема, вплив заощаджень еліти в іноземних банках). Однією з форм впливу на країни периферії є можливість арешту їх рахунків в іноземних банківських установах, на що вказує А. Гриценко, торкаючись проблеми валютного резервування: «Візьмемо, наприклад, золотовалютні резерви, котрі суспільна свідомість сприймає як певний запас цінностей, що не піддаються впливу кон'юнктурних чинників і може виручити в разі непередбачених труднощів. Проте реально цей запас є, переважно, іноземною валютою (як правило, долари США та євро), розміщеною в іноземних банках і в надійних короткострокових цінних паперах країн зі сталою економічною і фінансовою системами. Валютні резерви (за винятком золота, частка якого є невеликою, до того ж його часто зберігають в іноземних банках) не становлять жодних реальних цінностей. Це просто записи на рахунках або цінні папери, що дають право на отримання іноземної валюти (теж у вигляді записів на рахунках), в обмін на яку можна отримати реальні цінності. Фактично, валютні резерви є довірою до країн зі стабільною фінансовою системою й існуючого у світі фінансового порядку, притому довірою взаємною. Якщо, наприклад, якась країна тримає свої валютні резерви в казначейських зобов'язаннях США (що є дуже поширеним), а США в силу певних причин вирішать, що ця країна неправильно поводить себе на міжнародній арені, і заарештують її активи, то валютні резерви перестануть бути такими. Втрата довіри є втратою валютних резервів». Цей вплив за останні роки неодноразово використовувався у міжнародній практиці.

Багатьма вітчизняними і зарубіжними ученими порушується питання про необхідність розробки нової парадигми сучасної економічної теорії, нових теоретичних аспектів глобальної економіки, які б сприяли вирішенню назрілих суперечностей глобальної економіки. При цьому об'єктом економіки повинна стати людина, а не прибуток. Перехід до подібної моделі можливий на основі нової парадигми, тобто зміни теоретичних поглядів на закони економіки. Світова спільнота перебуває у стані пошуку шляху переходу до планової

саморегульованої економічної системи. Водночас нова парадигма розвитку економіки повинна йти разом із розробленням нової парадигми розвитку суспільства.

5.2 Специфіка локальних цивілізацій

Цивілізація – це окрема, відносно автономна, як правило, поліетнічна соціокультурна система, яка має свої просторово-часові виміри, базові духовно-культурні цінності та відносно стійкі, довгострокові (інваріантні) структури економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків.

Згідно з іншим визначенням: «Локальні цивілізації виражають культурно-історичні, релігійні, економіко-географічні особливості окремої країни, групи країн, етносів, пов'язаних спільною долею, які відбивають та заломлюють ритм загальноісторичного прогресу, то опиняючись в його епіцентрі, то віддаляючись від нього. Кожна локальна цивілізація має свій почерк, свій ритм, більш-менш синхронізований з ритмом світових цивілізацій».

А. Тойнбі називає п'ять локальних цивілізацій, властивих індустріальній епосі:

- західне суспільство;
- православно-християнське суспільство;
- ісламське суспільство;
- індуїстське суспільство;
- далекосхідне суспільство.

Б. М. Кузик і Ю. В. Яковець пропонують локальні цивілізації розбити на три групи:

західні – західноєвропейська, східноєвропейська, північноамериканська (США і Канада), латиноамериканська і океанічна;

східні – китайська, японська, індійська, мусульманська, буддійська;

змішані – євразійська (російська), африканська (на південь від Сахари).

С. Хантингтон виділяє сім – вісім великих цивілізацій:

- західну,
- японську,
- китайську,
- індійську,
- ісламську,
- латиноамериканську,
- слов'яно-православну
- і, можливо, африканську.

У науковій літературі представлені й інші класифікації цивілізацій. Спільним для всіх підходів є виокремлення західної цивілізації, в якій і народилася сучасна економічна наука та її вчення про неминучість і закономірність глобалізації, про неможливість загальмувати її та повернути назад, про її обумовленість природними законами.

Таблиця 5.3 – Цивілізації світу (2010 рік)

Види цивілізацій	Питома вага в населенні світу (%)	Частка у світовому валовому продукті (%)
Конфуціанська	24	14
Ісламська	18	12
Індуїстська	16	1,5
Західна	11	46
Африканська	11	1
Латиноамериканська	10	8
Православно-слов'янська	7	4
Японська	1,5	8

Розглянемо особливості цивілізацій згідно з класифікацією С. Хантингтона.

В основі формування західної цивілізації – католицизм і протестантизм. Західний лібералізм (Дж. Локк, Д. Юм, А. Сміт, Дж. Мілль) виходить з уявлення про самодостатність атомарного індивіда, що має свободу. До цінностей протестантів (які впливали та впливають на католицький світ) слід віднести такі парадигми, як індивідуальна свобода вибору в усіх сферах життя та захист інтересів приватного власника. При цьому економічна свобода (приватне підприємництво) може ґрунтуватися лише на гарантованому і непорушному праві приватної власності. Проте суспільство, засноване на праві приватної власності, не може гарантувати рівні права і свободи своїм громадянам вже внаслідок того, що в його умовах неможлива рівність у розподілі самої власності. Головними системними елементами сучасного західного світу є США і Європейський Союз (ЄС).

Американський професор, який вивчає взаємозв'язки між глобальною економікою, культурними конфліктами, міжнародними відносинами та військовою стратегією, підкреслює, що величезною проблемою США є те, що освіта не сприяє вихованню моральних і психологічних основ у підростаючого покоління, розмиває ціннісну систему, позбавляючи людей сенсу життя та боротьби в ім'я чогось; учений також стурбований зайвим захопленням свободою, яку, за його глибоким переконанням, необхідно повернути в чітко окреслені рамки закону.

Досвід вирішення релігійних проблем в ЄС свідчить про його готовність винести за дужки своїх нормативних документів питання християнства, максимально секуляризувати життя суспільства, відмовитися від релігії як ідеологічної і моральної основи. Європейські дослідники констатують, що однією з основних тенденцій західного світу є його дехристиянізація, підкреслюють неправильність тези про рівність між ідеологічною боротьбою з релігією і нейтральним до неї ставленням. Наявність цієї тенденції дозволила відомому українському вченому, директору Книжкової палати України імені Івана Федорова М. І. Сенченку визначити західну цивілізацію як «демонічну», а метою четвертої світової інформаційно-психологічної війни – створення нового світового порядку, в якому культури замінить антикультура, а контроль над

країнами та народами здійснюватиме світовий уряд.

Основу японської цивілізації заклав переважно синтоїзм, меншою мірою – буддизм і конфуціанство. Маючи високий середній рівень освіти, розвинену індивідуальну рефлексію, японці відомі своїми колективними формами поведінки, їм властивий вільний і усвідомлений вибір на користь суспільних цілей та інтересів шляхом відмови від індивідуальної свободи, велику роль в житті суспільства відіграє держава, колективні інтереси домінують над особистими, залишається незмінною сувора трудова етика, яка гарантує високу якість продукції і послуг. Зберігається в японському суспільстві і властиве йому шанобливе ставлення не лише до предків (спадщина синтоїзму), але і до старших за віком, суспільним і посадовим становищем.

В основі китайської цивілізації – вимоги, сформульовані мудрецем давнини Конфуцієм, які зводяться до необхідності виховання людини у дусі поваги та шанування оточуючих людей і суспільства. Відповідно до соціальної етики Конфуція людина є особою не для себе, а для суспільства. Ідеологія конфуціанства пронизана раціональністю і практицизмом. Держава розглядається ним як велика сім'я, а стержнем її, як і сім'ї, є відданість і покірність. Найважливішими принципами людського спілкування мають бути: а) допомагай іншим досягти того, чого б сам хотів досягти; б) чого не бажаєш собі, того не роби іншим.

Китайська конфуціанська цивілізація зародилася в VI столітті до н. е., але її соціально-філософська складова не втратила актуальності й сьогодні. Багато положень конфуціанства і дотепер використовують в офіційній державній доктрині Китаю. Так, в останньому економічному прогнозі «Китай у 2030 р. На шляху до загального процвітання», виконаного в Центрі вивчення національної специфіки Китаю при університеті Цинхуа, Пекін, 2011, використовуються конфуціанські терміни «суспільство сяокан», що означає суспільство помірною доброти, «малої заможності», і потім «суспільство Датун», що означає суспільство загальної єдності, загального процвітання.

Китайській конфуціанській цивілізації властиві ті ж цінності, що і японській. Так, для неї характерним є шанобливе ставлення до старших за віком і суспільним та посадовим становищем. Спільною для обох цивілізацій є велика роль держави і надання праці характеру певного ритуалу, а не лише засобу досягнення матеріального добробуту.

Особливе місце в сім'ї локальних цивілізацій посідає індійська цивілізація. В її основі – третя після християнства та ісламу за кількістю послідовників світова релігія – індуїзм, поширена переважно у деяких країнах Азії і частково по всьому світу. Індуїзм домагається від своїх adeptів суворості у дотриманні фундаментальних принципів поведінки залежно від кастової приналежності, дотримання ритуалів та послідовного мислення.

Головний представник і виразник індуїзму – Індія. Індуїзм є найдревнішою релігією сучасності, не має свого засновника, характеризується відсутністю уніфікованої системи вірувань і загальної доктрини. Складається з сімейства різноманітних релігійних традицій, філософських систем і вірувань. В індуїзмі існує велика кількість священних писань, які створювалися упродовж

тисячоліть.

Незважаючи на це, індуїзм має свою власну унікальну форму і риси, які виділяють його в окрему релігію. В Індії увесь конгломерат вірувань і обрядових практик з надзвичайно складним та різноманітним ритуалом сприймають як основу національної ідентичності. Індійська цивілізація вирізняється великою різноманітністю расово-антропологічного і мовно-культурного складу населення. В Індії офіційний статус мають 22 мови, з них 2 – хінді та англійська мова – мають державний статус.

Буддизм також відіграє важливу роль в житті Індії. Головною відмінністю буддизму від індуїзму є те, що він стовідсоткове індиферентний до усього національного і тому уподібнений іншим світовим релігіям, християнству та ісламу. Індійська цивілізація посилює духовні начала в житті як індивіда, так і суспільства.

Особливе місце у сучасному світі посідають країни ісламської цивілізації. Іслам прийнято вважати найсильнішою і найжиттєздатнішою релігією сучасності, а основними обов'язками мусульманина є сповідь, молитва, піст, милостиня, хадж (паломництво в Мекку), священна війна проти невірних. Особливістю ісламу є віра в єдиного Бога, по-арабськи – в Аллаха, в загробне життя, рай і пекло та готовність в ім'я Аллаха пожертвувати своїм життям і за це потрапити в рай. Саме тому матеріальні мотиви відіграють другорядну роль порівняно з духовними, бо навіть життя має відносну цінність. Духовні основи ісламської цивілізації розвинені настільки, що їм поступаються матеріалізм життя і саме життя.

Особливістю ісламської цивілізації є і її фінансова система, яка категорично забороняє практику нарахування і стягування позикового відсотка і тим самим випадає із діючої світової фінансової системи, яка базується на цьому відсотку (на лихварстві). Специфічними для країн ісламу залишаються і питання власності, створення ісламських фондів, що обмежують можливості використання іноземних інвестицій як бази вестернізації соціального життя суспільства.

Традиційно властива ісламській цивілізації і провідна роль держави в житті суспільства, в його як економічній, так і моральній складових. Основну функцію жінки іслам бачить у збереженні сімейного вогнища. В цілому ж у мусульманському соціумі стрижнем світосприйняття залишається впевненість у тому, що в суспільстві існує божественний порядок, який не підлягає обговоренню або оцінці, і саме він визначає минуле, сьогодення і майбутнє.

Латиноамериканська цивілізація розвивається в країнах Центральної і Південної Америки, населених місцевими аборигенами та вихідцями з країн Європи, Азії та Африки, тобто представниками безлічі цивілізацій. І хоча існування такої цивілізації і оспорюється, зважаючи на велику різноманітність охоплюваних нею культур і народностей, до неї належить 1 / 7 частина земної суші, де мешкає понад 500 млн. осіб.

Сформувалася ця цивілізація в умовах сильного впливу західної цивілізації – країн Західної Європи і США, оскільки країни, що її формують, з часів завоювання їх територій конкістадорами довгий час були колоніями

європейських держав. Понад 90 % населення Латинської Америки є католиками. Швидке збільшення кількості протестантів у другій половині XX ст. пов'язане з активною діяльністю північноамериканських місіонерів.

До цивілізацій, що формуються, належить і африканська цивілізація (на південь від Сахари). Африка – друга після Азії за величиною частина світу. За ознаками етнічної специфіки виділяють дев'ять історико-етнографічних областей, три тисячі племінних і кланових груп, які використовують різні мови і для яких ритуали та обряди є невід'ємною частиною життя. З приходом в Африку європейців і азіатів тут набуває поширення християнство й іслам, які співіснують і зазнають змін під впливом язичницьких вірувань африканців. Цьому сприяє властивий Африці сільський спосіб життя: до теперішнього часу кількість сільських жителів становить близько 70 % населення континенту. Більшість не вміє читати і писати, задовольняється тим життям, яке вони успадкували від своїх предків, і більшою мірою прагнуть зберігати стиль життя, ніж думати про майбутнє.

Велика частина країн Африки довгий час була колоніями європейських країн, які використали їх як джерело сировини. Сучасне африканське виробництво не може підтримувати навіть існуючий дуже низький середній рівень життя населення. Гострого характеру набуває проблема продовольчої безпеки, оскільки африканські сільгоспвиробники не в змозі прогодувати власне населення, і багато країн континенту вимушені імпортувати продовольство. Становище цієї цивілізації залишається найскрутнішим серед сучасних цивілізацій.

Найбільш близькою до західної цивілізації є слов'яно-православна цивілізація, оскільки в основі обох цивілізацій – християнство. Те вчення, яке приніс світу Ісус Христос, християнство, в 1054 році, розділилося на православ'я, що зберегло в незмінності віру Христову і тому назване ортодоксією, і католицизм, від якого вже в XVI столітті відділився протестантизм, який ще далі відійшов від православ'я. Між цими трьома так званими гілками християнства протягом всього їхнього існування ведеться боротьба з метою визнання істинної однієї з них. Ключовою духовно-ідеологічною і фундаментальною соціально-організуючою категорією слов'яно-православної цивілізації є соборність – єдність в різноманітті на основі любові – що безпосередньо ставить в основу соціальності Християнську Істину. Соборність виступає формою всеєдності, де особисте начало індивідуальності, зберігаючи неушкодженою свою онтологічну свободу, органічно зливається із суспільством у духовно-ідеологічній єдності істини. Важливо звернути увагу, що в Росії і на Сході формувалася інший тип людини, який виховували на общинно-корпоративних цінностях.

5.3 Цивілізаційна специфіка перебігу глобальних економічних процесів

Основною специфікою перебігу глобальних економічних процесів у країнах західної цивілізації у зв'язку з досягнутим ними високим рівнем життя є

загострення взаємодії трендів інформатизації, інтелектуалізації, соціалізації (В. Д. Базилевич) та людських потоків (В. І. Якунін). Ця взаємодія призводить до того, що на західну цивілізацію впливає в Західній Європі переважно ісламська цивілізація в силу міграції ісламського населення і в США – латиноамериканська цивілізація. До середини XXI ст. біле населення буде у меншості в США і в Західній Європі, що може спричинити проблему міжцивілізаційних відносин.

Незважаючи на освоєння японською цивілізацією досягнень науки і техніки західної цивілізації, на тісні зв'язки із західним світом, Японія зберегла свою систему цінностей, свій менталітет. Основна специфіка глобальних економічних процесів скоріш за все проявлятиметься у взаємодії інтелектуалізації й енергетики світу, енергетичних потоків. Питання фінансіалізації будуть актуальними для Японії у зв'язку зі значним розміром зовнішнього боргу й викличуть необхідність посилення уваги до інформатизації та інтелектуалізації (інноваційного розвитку) економічного розвитку як найважливішого реального ресурсу країни. На користь такого висновку говорить той факт, що Японія через брак природних ресурсів перебуває у сильній залежності від імпорту сировини, а основу її експорту становить продукція високотехнологічних галузей промисловості.

Важливою особливістю цієї цивілізації є фактична відсутність в ній людського потоку, як еміграції, так і імміграції населення. Тенденція скорочення чисельності населення, що склалася в японській цивілізації, у перспективі може породити імміграцію населення, яке належить до інших цивілізацій. Водночас успіхи в розвитку роботизації виробництва та сфери обслуговування компенсуватимуть скорочення чисельності населення і сприятимуть збереженню цивілізаційної однорідності Японії. Певні зміни можуть статися і в соціалізації економіки, зокрема, у відмові від застосування системи довічного найму на роботу, оплати праці за старшинством і фірмових профспілок. Проблеми можуть виникнути у сфері пенсійного забезпечення, зайнятості та охорони здоров'я у зв'язку з очікуваним значним постарінням населення, обумовленим збільшенням середньої тривалості життя та низькою народжуваністю населення.

Водночас вестернізація японської цивілізації, а, отже, і глобалізація має обмежений характер і не несе в собі небезпеку поглинання японської цивілізації західною.

Багато в чому аналогічний висновок можна зробити і стосовно впливу глобальних економічних процесів на китайську цивілізацію. Сучасний Китай розвивається з дотриманням певних комуністичних догм і зі збереженням разом із ринковою планомірно керованої економічної складової. Роль держави в економічному житті значна і визначальна, що відповідає ідеям Конфуція. На думку економіста Всесвітнього банку Джастіна Лі, висловлену на Гонконзькому економічному форумі 2012 р., вже в недалекому майбутньому головним американським суперником у світі стане Китай, а сучасну багатополлярність змінить новий варіант біполярності. На те, що американо-китайські відносини стануть основним чинником формування міжнародного порядку XXI століття за участю 5 – 7 провідних акторів, вказує ряд експертів, відзначає це і провідний

український дослідник С. В. Толстов. Зміна лідерства у глобальній економіці прискорить відмову від неоліберальної моделі глобалізації й системи фінансіалізації, що діє у світі.

Так само, як і для японської цивілізації, вестернізація китайської цивілізації має обмежений характер. Скоріш за все, китайська цивілізація зміцнюватиме свої позиції, що сприятиме не вестернізації, а китаїзації у світовому масштабі. Ймовірним є формування на основі японської та китайської єдиної далекосхідної цивілізації.

В індійській цивілізації моральний обов'язок та етичні зобов'язання кореспондуються з особливостями і японської, і конфуціанської цивілізацій, але одночасно посилюються поняттями самсари і карми. Індійська цивілізація посилює духовні начала в житті як індивіда, так і суспільства і тим самим зменшує дію на них тих матеріальних стимулів, які суперечать моральному обов'язку та етичним зобов'язанням. В силу релігійної кастовості дія глобальних економічних трендів і потоків на країни індійської цивілізації коригуватиметься у сфері інформатизації й соціалізації. Володіння громадянами країн індійської цивілізації англійською мовою посилює вплив на ці країни глобальних економічних процесів і західної культури, сприяє еміграції з них висококваліфікованих кадрів. Водночас правильна соціальна політика може забезпечити приплив ззовні висококваліфікованих кадрів для розвитку галузей нової економіки.

Матеріальною особливістю ісламської цивілізації є розташування на території її держав значних запасів нафти і газу. Тому ісламська цивілізація впливає і сама перебуває під сильним впливом глобальних економічних процесів, залежних від енергетики світу та енергетичних потоків. У сучасних умовах продажу нафти і газу за долари США країни ісламської цивілізації опинилися в ситуації, коли їх фінансова система неминуче вступає у взаємовідносини зі світовою фінансовою системою, яка діє за іншими, ніж вона, правилами. За таких умов вплив на ісламську цивілізацію мегатренду фінансіалізації виявляється деформованим особливостями її фінансової системи. Виходячи з особливої ролі в глобальних процесах тренду фінансіалізації, тим самим ослабляються у ісламському світі і процеси глобалізації в цілому. Ослабленою виявляється також дія на країни ісламської цивілізації мегатренду соціалізації в силу збереження основної функції в ній жінки як хранительки сімейного вогнища, яка закладає основи ісламу в душі народжених нею дітей, забезпечуючи тим самим спадкоємність поколінь. Отже, розглянуті особливості ісламської цивілізації дозволяють вважати її такою, що зазнає найменшого впливу глобальних економічних процесів і найбільшою мірою протистоїть діючій неоліберальній моделі глобалізації.

Водночас стійкість ісламської цивілізації в умовах дії на неї глобальних економічних процесів не слід розглядати як об'єктивний конфлікт цивілізацій. Видається слушною думка ізраїльського дослідника І. Шаміра, згідно з якою американські політологи воскресили ідею конфлікту цивілізацій для того, щоб пояснити свою війну зі світом ісламу.

Капіталістичний розвиток та індустріалізація Латинської Америки

відбувалися із запізненням порівняно з європейськими та північноамериканськими країнами, які намагалися нав'язати у нових умовах вигідні для себе форми співпраці. Наприкінці 1980-х р. р. в якості таких нових форм співробітництва було запропоновано «Вашингтонський консенсус», який призвів до погіршення економічної ситуації в країнах та спричинив повернення широких мас населення до «лівого повороту», виборів до урядових структур представників лівоцентристської орієнтації. Для латиноамериканської цивілізації характерною є і схильність до протесту, іноді навіть радикального, антиамериканізм, який в найбільш яскравій формі знайшов своє вираження в політиці Куби та Венесуели. Саме це дозволяє розглядати латиноамериканську цивілізацію, що перебуває в процесі формування, в якості супротивника діючої неоліберальної моделі глобалізації. Латинська Америка є одним із головних центрів альтерглобалістського руху.

В цілому країни африканської цивілізації (на південь від Сахари) у світовій економіці посідають маргінальні позиції. У цьому регіоні розташовані 4/5 бідних країн із великою зовнішньою заборгованістю. У країнах співіснують різні типи економічних відносин – від общинно-патріархальних до капіталістичних і соціалістичних, різні типи влади – авторитарно-військово-диктаторські, монархічні, демократичні. До особливостей африканської цивілізації відносять: наявність залишків общинно-племінних і навіть родових стосунків, сімейно-кланові, етнічні та інші звичаї і ритуали.

На рубежі тисячоліть глобальні процеси породили системну кризу в Африці, яка супроводжується масовою еміграцією з бідних країн Африки в розвинені країни.

Цей континент залишається на периферії світових інформаційно-комунікаційних процесів, характеризується низькою якістю дешевої робочої сили, різким відставанням у галузі науки, поширенням антиглобалістських настроїв, які базуються на побоюванні того, що глобалізація становить загрозу знищення своєрідності африканських соціокультурних основ і нав'язування західної моралі та західної системи духовних цінностей. Тому висловлюються думки про необхідність протидії інформаційній експансії країн західної цивілізації на африканський континент і одночасно – про необхідність збільшення допомоги з боку розвинених країн.

Головний представник слов'яно-православної цивілізації на початку ХХ ст. – Російська Імперія, яка постраждала внаслідок сильного удару в 1917 р., що започаткував боротьбу більшовицької влади з Російською православною церквою (РПЦ), поставивши завдання до 1937 року повністю викоренити віру в Радянському Союзі. Але РПЦ вистояла, чому сприяла і Велика Вітчизняна війна, яка продемонструвала патріотизм і сприяла поверненню широких народних мас до віри предків. Доречно також згадати, що історичний досвід слов'яно-православної (російської) цивілізації свідчить: за свою тисячолітню історію Росія тричі виявлялася в стані національної катастрофи і тричі виходила з неї оновленою і ще сильнішою (йдеться про монгольське нашествя, Смутний час і Громадянську війну початку ХХ ст.), оскільки загроза загибелі, відповідальність перед майбутніми поколіннями народжують нові сили і можливості. При цьому

необхідно констатувати, що жорстко централізована економіка багато в чому забезпечувала Росії військові успіхи.

Можна констатувати, що неоліберальна модель глобалізації, яку впроваджують дотепер, суперечить усім локальним цивілізаціям і, що особливо важливо, самій західній цивілізації, оскільки супроводжується посиленням процесів секуляризації, послабляючи її.

Зарубіжні дослідники глобальної економіки вказують на зменшення ролі глобалізації в подальшому, а також на те, що, країни, які розвиваються, матимуть все більше можливостей для покращення своїх економічних показників, особливо зважаючи на збільшення кількості світових лідерів, які впливатимуть на структуру світової економічної системи. Таким чином, єдино правильним буде мирне співіснування усіх цивілізацій, чи неминучою стане їх війна. Розглядаючи основні глобальні тенденції розвитку світу, багато науковців дійшли висновку, що однією з них є тенденція встановлення багатопольного світу.

Українські вчені стверджують, що «за останні 25 років світ докорінно змінився: зникла двопольна система «США – СРСР», створилася однопольна система світу на чолі США, спостерігається багатопольна система світу, коли країни-гіганти Китай, Індія, Росія, середні країни – Японія, Бразилія, інтеграційні об'єднання – ЄС тощо – стають новими центрами геополітичного впливу». Так, С. Хантингтон відзначає, що через одне-два десятиліття настане справді багатопольне ХХІ століття.

Питання для самостійної роботи

1. Глобальні тенденції розвитку світу.
2. П'ять мегатрендів економічного розвитку сучасного світу за В. Д. Базилевичем.
3. Три виклики людству у дослідженнях вчених під керівництвом академіка ФІАН України М. Згуровського.
4. Загроза порушення балансу між біологічними можливостями Землі та потребами людства в біосфері у контексті зміни демографічної структури світу.
5. Співвідношення віртуальної і реальної економіки та феномен зростаючих зовнішніх боргів країн.
6. Уніфікація системи цінностей і посилення інформаційного впливу на населення світу.

Лекція 6. СУПЕРЕЧНОСТІ І ДУАЛІЗМ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

План

- 6.1 Рушійні сили глобалізації
- 6.2 Суперечності та асиметрії економічної глобалізації
- 6.3 Дуалізм сучасного етапу глобалізації

6.1 Рушійні сили глобалізації

Попри феноменальні вияви, економічна глобалізація не є універсальною, оскільки реально не охоплює всіх країн, регіонів і галузей, хоч і має такий, що прогресує, потенціал розвитку в цьому напрямку. Вона не настільки прямолінійна і гомогенна, особливо з огляду на позитиви і негативи вияву, коли витрати і переваги, що пов'язані з процесом економічної глобалізації, розподіляються нерівномірно, асинхронне і непропорційно насамперед у міжкрайовому плані.

Підкреслюючи позитивний характер глобалізації для розвитку глобальної економіки, необхідно разом з тим відзначити і ті негативні наслідки, які вона матиме як для окремих країн, так і для світу у цілому, не лише для бідних, але й для багатих країн.

Переваги економічної глобалізації не реалізуються автоматично й проявляються по-різному в різних країнах. Відсутні і доведені свідчення того, що цей процес сприяв забезпеченню стійкого економічного зростання на нашій планеті. Глобальні показники залежать поки переважно від внутрішніх умов і політики економічно найбільш сильних країн. Проблема стійкого, динамічного зростання світової економіки все ще чекає на своє розв'язання, і, очевидно, потенціал економічної глобалізації поки що недостатньо використовується для цього. Вигоди від глобалізації розподіляються нерівномірно і з точки зору багатьох країн – несправедливо.

Перша рушійна сила глобалізації - міжнародний поділ праці, який дозволяє краще задовольняти потреби населення тих країн, які беруть у ньому участь, і більш ефективно використовувати працю у глобальному масштабі. Розвиток міжнародного поділу праці проявляється у посиленні процесів глобалізації, підвищенні продуктивності праці в глобальній економіці на основі концентрації і централізації капіталу, транснаціоналізації господарського життя – зростанні і розвитку великих транснаціональних компаній та фінансових груп. Значний вплив на сучасні глобалізаційні процеси здійснює така міцна сила, що стимулює глобалізацію, як ринкова конкуренція у світовому масштабі. Головні засоби конкуренції – зниження витрат, підвищення якості та розширення асортименту товарів і послуг – стають «мотором» глобалізації.

Друга рушійна сила глобалізації - розвиток науково-технічного прогресу, прогрес технологічних інновацій, що найбільшою мірою проявляється в модифікації транспорту і зв'язку, сектора інформації і телекомунікацій, створює невідомі раніше можливості для швидкого і малозатратного трансграничного

переміщення товарів і послуг, фінансових засобів, ідей та інформаційних продуктів. Принципово нові можливості, відкриті завдяки новаціям у сфері інформаційних і комунікаційних технологій, дозволяють говорити про справжню інформаційно-інноваційну, основу на знаннях революцію, що стимулює розвиток процесів глобалізації.

Американський дослідник міжнародних економічних відносин Дж. Гаррет виокремлює три основні механізми глобалізації світової економіки: 1) зростаючу конкуренцію у світовій торгівлі; 2) становлення багатонаціонального характеру виробництва внаслідок намагання виробників збільшити власний прибуток за рахунок переміщення виробничих потужностей в інші країни; 3) міжнародну інтеграцію фінансових ринків.

Процеси транснаціоналізації реалізуються у створенні та діяльності транснаціональних корпорацій реального і фінансового секторів із значним посиленням ролі останнього.

Ще одна рушійна сила, яка неоднозначно впливає на самі процеси глобалізації та на їх наслідки для учасників цих процесів, – це лібералізація господарського життя, дерегулювання ринків товарів, послуг і капіталів.

6.2 Суперечності та асиметрії економічної глобалізації

Домінуюча точка зору на економічну глобалізацію як на об'єктивний і цілісний процес доповнюється її визначенням як процесу суперечливого, неоднозначного і зигзагоподібного. Визначальними рисами економічної глобалізації називають, з одного боку, еволюційність та послідовність розвитку, а з іншого – його асиметричність та дискретність. Суперечливість глобального економічного розвитку обумовлена як дією різноспрямованих його матеріально-речових факторів, так і зіткненням інтересів суб'єктів глобальної економічної системи.

У науковій літературі існують різні визначення терміна «суперечність». Економічний енциклопедичний словник містить таке визначення: «Суперечності перехідної економіки - взаємодія (взаємообумовленість, взаємозаперечення, взаємопроникнення) протилежних сторін, тенденцій і властивостей, внаслідок чого вони стають джерелом її функціонування і розвитку... Ці суперечності розгортаються в цілісну систему соціально-економічних суперечностей». В Економічній енциклопедії суперечності перехідної економіки визначається і як суттєве і закономірне відношення та взаємодія між протилежними сторонами соціально-економічної системи, що зумовлює розвиток трансформаційних процесів. Розвиток суперечностей – джерело прогресу або, за Гегелем, принцип будь-якого розвитку. Отже, рух є діалектичною єдністю суперечностей. Суперечності виникають за умови, що в певному середовищі, в нових відносинах наявна неоднорідність, неізотопність, яка характеризується градієнтом (перепадом) у певному напрямку. Виявом такої неоднорідності в суспільстві є, зокрема, проблема соціальної рівності та ефективності праці, проблема розшарування суспільства на бідних і багатих, зміна співвідношення між типами і формами власності тощо. Рух, зумовлений суперечностями, або сприяє

економічному прогресу, або призводить до економічної деградації залежно від ступеня втручання держави в економіку, у сферу соціальних відносин, від розбіжностей інтересів правлячої політичної еліти та інтересів широких верств населення, від того, яку увагу в економічній політиці уряду приділено національним інтересам держави.

Як зазначає відомий економіст Я. М. Столярчук: «Нині категорія «нерівномірність економічного розвитку» поступово еволюціонує у більш містку та багатогранну категорію «асиметрія». Виражаючи систему суперечностей глобального економічного розвитку, асиметрія відіграє роль рушійної сили суспільного прогресу, оскільки орієнтує суб'єктів глобальної економіки на їх конструктивне розв'язання. Отже, особливої актуальності тепер набувають дослідження глобальних асиметрій економічного розвитку, оцінка їхнього рівня у фінансово-інвестиційній, виробничій, технологічній та соціальній сферах, а також впливу на ключові параметри світового економічного порядку та світову економічну рівновагу».

Суперечностям глобальної економіки притаманний універсальний характер, їх умовно можна розглядати у двох площинах:

- по-перше, як діалектичну взаємодію протилежних тенденцій економічних процесів та явищ, притаманних світовому господарству, котрі, перебуваючи у внутрішній єдності та взаємопроникненні, є джерелом його постійного розвитку, у тому числі його окремих елементів та підсистем;

- по-друге, як конфлікт інтересів міжнародних монополій та решти суб'єктів світового господарства (держав, міжнародних організацій, економічних систем мікрорівня, регіональних інтеграційних угруповань та ін.), який виявляється в тому, що дії першого з реалізації власних економічних інтересів завжди обмежують можливості інших суб'єктів щодо впливу на загальні умови функціонування глобальної економічної системи. У результаті – дії міжнародних монополій, спрямовані на обмеження можливостей реалізації економічних інтересів іншими суб'єктами, завжди викликають протидію з боку останніх.

Визначальною рисою сучасної фази глобального економічного розвитку є зростання масштабів та істотне загострення суперечностей капіталістичної ринкової системи. Ідеться про те, що кожен етап її розвитку характеризувався «набором» усталених ключових суперечностей, котрі набували свого матеріального вираження у межах продуктивних сил, відносин економічної власності, техніко-економічних та організаційно-економічних відносин, а також господарського механізму. Серед суперечностей можна назвати такі: між продуктивними силами і відносинами економічної власності, між фізичною й розумовою працею, між обмеженими ресурсами та потребами, що постійно зростають, між високим рівнем розвитку техніки і недостатнім рівнем освіти та кваліфікації робочої сили, між досягнутим рівнем концентрації виробництва і недостатньо розвинутою спеціалізацією, між окремими типами та формами власності, між демократичними та авторитарними методами управління, між економічними та адміністративними важелями регулювання економіки тощо. Саме ці суперечності на всіх попередніх етапах розвитку капіталістичної ринкової системи мали в основному прогресивний характер, сприяючи

поглибленню міжнародного поділу праці, лібералізації національних товарних та фінансових ринків, ринків робочої сили, диверсифікації міждержавного та міжрегіонального економічного співробітництва тощо.

Проте з переходом світового господарства на глобальну фазу розвитку зазначені суперечності, екстраполюючись на глобальну площину і набуваючи глобальних форм вияву, окреслюють свої головні виклики - порушення організаційно-функціональної рівноваги світового господарства та поглиблення соціально-економічної асиметрії країн світу, що загрожує людству системними економічними, політичними та екологічними кризами, а також масштабними міжцивілізаційними силовими конфліктами [4, с. 76-77].

З огляду на це цілком слушною видається теза І. Уоллестайна щодо визначального впливу глобального капіталізму на загострення геоекономічних суперечностей між країнами світового господарства, згідно з якою у рамках капіталістичної світ-економіки неможливо, щоб національний розвиток був реалізований у всіх державах, оскільки процес нагромадження капіталу вимагає існування ієрархічної системи, в якій додана вартість розподіляється нерівномірно як у просторі, так і міжкласами. Апелюючи до породженого глобальним капіталізмом «загального хаосу», І. Уоллестайн доводить, що найімовірнішим сценарієм розвитку глобальної економіки буде прагнення нинішніх країн-лідерів світового господарства зреалізувати проект «підробленої трансформації, поверхової трансформації», метою якої є «недоторканість наявної нерівності».

Серед наймасштабніших та найгостріших суперечностей, що їх породжує глобальний економічний розвиток, на думку Я. М. Столярчук, слід виділити такі, насамперед, поглиблення антагонізму між глобальною експансією монополій та національним економічним суверенітетом країн світу. Так, діяльність сучасних монополістичних структур, зорієнтована на реалізацію ними стратегій глобальної експансії, породжує найбільш небезпечний виклик функціонуванню національних держав у відкритому глобальному середовищі - їх усунення зі світової арени як найвпливовіших суб'єктів глобальної економіки. Ідеться про концентрацію глобального капіталу в руках інтернаціональних фінансово-промислових олігархічних груп, коли незалежно від своєї національної належності він у великомасштабних обсягах спрямовується в ті локалі та локалітети світової економіки, де можна одержати монополні наддоходи, установити контроль за найбільш прибутковими сферами діяльності та оволодіти природними монополіями, енергетикою і технологічними інноваціями.

Отже, економічна глобалізація, з одного боку, «розмиває» одні функції держави та вимагає делегувати частину державних повноважень на наднаціональний рівень, а з іншого – обумовлює необхідність посилення інших її функцій заради збереження стабільності та стійкості всієї світової системи.

З ослабленням впливу на світогосподарські процеси національних держав посилюється роль інститутів, які формують «каркас» системи глобального менеджменту. До них належать міжнародні та неурядові організації, котрі, будучи підконтрольними глобальному фінансово-промислому капіталу,

забезпечують його безперешкодне проникнення у будь-яку країну світу з метою одержання надприбутків.

Ще однією суперечністю процесів глобального економічного розвитку є посилення глобальної конкуренції у сфері виробництва та збуту товарів і послуг. Ця конкуренція виявляється як на рівні монополій, так і між підприємствами монополізованого та немонополізованого секторів. Так, ефективність реалізації міжнародними монополіями глобальних стратегій визначальною мірою залежить від їхніх конкурентних позицій у найбільш прибуткових галузях економіки з високою продуктивністю суспільної праці, інноваційною оснащеністю виробництва, сучасними методами його організації й управління та відносно низькими виробничими витратами. Не випадково, що саме ці галузі світової економіки сьогодні найбільшою мірою залучені у процеси глобальної монополізації капіталу, у результаті чого деформуються пропорції глобального виробництва та загострюються суперечності між самими монополіями-гігантами та між підприємствами монополізованого і немонополізованого секторів економіки.

Прагнучи досягнути панування у світовій економічній системі, глобальний капітал підпорядковує своїм монополістичним інтересам дрібний та середній немонополізований сектор. Це проявляється у тому, що глобальні монополії внаслідок зростання планомірності своєї фінансово-господарської діяльності, свідомого обмеження обсягів виробництва, реалізації узгодженої політики капіталовкладень та механізмів трансфертного ціноутворення у самостійному режимі формують глобальне пропонування і глобальний попит на свої товари та послуги, визначають динаміку та векторну спрямованість розвитку найважливіших галузей світового господарства, а також диктують напрямки міжгалузевого та міжрегіонального переливання глобального капіталу.

Крім того, модифікуючи дію об'єктивних економічних законів вартості, концентрації виробництва, монопольного прибутку, конкуренції, грошового обігу, капіталістичного нагромадження, адекватності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил тощо, міжнародні монополії формують базис асиметричних відносин суб'єктів глобальної економічної системи, коли вихід на глобальний ринок нових «не глобальних» гравців стає вкрай ускладненим, а іноді практично неможливим.

Академік О. Т. Богомолів звертає увагу на таку суперечність. Розвиток ТНК сприяє виникненню в глобальній економіці суперечностей. Дійсно, з одного боку, розвиток ТНК вимагає посилення ринкової свободи, максимальної лібералізації світової торгівлі, а з іншого – зростаюча частка цієї торгівлі, що відбувається на засадах внутрішньофірмового обороту, фактично виключається із сфери ринкового обміну і прямої конкуренції. Це і виявляється однією з суперечностей глобалізації. Крім того, укрупнення і концентрація господарської діяльності в рамках ТНК полегшує змови між конкурентами, виникнення монополій та олігополій шляхом злиття і поглинання. В результаті вихід нових виробників на світові ринки зустрічається із серйозними перешкодами, а конкуренція відбувається, головним чином, між гігантами.

Серед суперечностей, котрі породжує глобальний економічний розвиток,

слід згадати й загострення антагонізму між глобальним капіталом і міжнародним контингентом найманих працівників. Так, діяльність сучасних міжнародних монополій у соціальному плані означає пред'явлення ними підвищеного попиту не тільки на робочу силу країни свого базування, але й на міжнародний контингент найманих працівників. При цьому глобальний капітал, як правило, спрямовується в ті локалі концентрації робочої сили, де вона значно дешевша у порівнянні з вартістю робочої сили у країні базування ТНК, адже ключовим компонентом стратегій міжнародних монополістичних структур є суворе економія витрат насамперед завдяки скороченню фонду оплати праці. Підтвердженням цього є, зокрема, стрімке скорочення зайнятості в метрополіях, коли темпи зростання чисельності іноземних працівників монополій суттєво випереджають темпи зростання зайнятості місцевої робочої сили.

Певні суперечності в глобальній економіці породжуються взаємодією глобальних і регіональних процесів. Регіональні економічні угруповання виступають одночасно і як прояв більш широкого процесу глобалізації, і як інструмент захисту від негативних її наслідків.

Суперечністю сучасних процесів глобального економічного розвитку є антагонізм між глобалізацією та регіоналізацією міжнародної економічної діяльності.

Разом з тим поглиблення глобалізаційних процесів у світі відбувається на фоні посилення фрагментації світового господарства, яка набуває найбільш яскравого втілення в активізації регіональних інтеграційних процесів. При цьому, незважаючи на номінальні показники, які характеризують високу відкритість національних економік країн-членів регіональних угруповань, «циркулювання» товарних, інвестиційних та міграційних потоків обмежується переважно рамками таких інтеграційних блоків.

Характеризуючи співвідношення глобальних та регіональних процесів, не можна оминати увагою й суперечливе поєднання стихійності глобального економічного розвитку та впорядкованості регіонального розвитку.

Ще одним «вузлом» суперечностей глобального економічного розвитку є поглиблення антагонізму між найбільш бідними і найбагатшими представниками глобального соціуму, що є виявом якісно нової форми соціальної асиметричності. Цікавим у науковому плані є аналіз нової глобальної асиметричності в соціальній сфері американського вченого З. Баумана. За його термінологією надбагатий клас населення планети представлений так званими громадянами-глобалами, котрі належать до елітних клубів, міжнародних форумів та організацій і мають змогу вільно спілкуватися між собою, вільно переміщуватися світом, проводити дискусії та формувати загальний погляд на світові процеси та явища, їм протистоять «локали» – громадяни планети, «замкнені» у територіальному просторі країни постійного місця проживання або вимушеної міграції (законної або незаконної).

Ще одним суперечливим виявом процесів глобального економічного розвитку є нерівнозначна роль у глобалізаційних процесах країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку. Так, сучасний постіндустріальний світ формується як відносно замкнена господарська система, елементи якої

взаємодіють передусім з тими країнами та регіонами, котрі вже досягли або здатні у недалекому майбутньому досягти аналогічного рівня економічного та технологічного розвитку.

Техноглобалізм, як невід'ємний компонент економічної глобалізації та діалектична суперечливий процес, з одного боку, мобілізує світовий інтелектуальний потенціал, обумовлює динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, інтенсифікує міждержавний науково-технологічний обмін та відкриває багатьом країнам світу можливості долучитися до технологічних надбань людської цивілізації, а з іншого – обумовлює наростання асиметричності в опануванні країнами інноваційно-технологічної моделі розвитку та досягнень науково-технічної революції. Діяльність сучасних міжнародних монополій за умов техноглобалізму підриває техніко-технологічну безпеку країн, оскільки останні втрачають ефективний контроль за національним науково-технічним потенціалом, який забезпечує стабільність економічного розвитку країн і їх незалежність від екзогенних чинників глобального конкурентного середовища. Це обумовлено тим, що ядром монополізації високотехнологічних галузей глобального виробництва є транснаціональні корпорації країн-лідерів світового господарства, котрі здійснили ефективну інтеграцію фундаментальної та прикладної науки, монополізували права на володіння, контроль та перерозподіл глобального технологічного, кадрового й інтелектуального ресурсів, тож національні інтереси решти країн світу та їхня науково-технічна політика можуть лише «під лаштуватися» під корпоративні стратегії формування глобальних центрів з розробки, упровадження та застосування результатів НТР.

Наступною суперечністю глобального економічного розвитку є поглиблення соціальної поляризації на країновому та внутрішньокраїновому рівнях. Незважаючи на те, що для більшості населення відсталих країн світу глобалізація пов'язана з поступовим підвищенням їхніх життєвих стандартів, вона висвітлює цілу низку суперечностей у соціальній сфері цих держав, стаючи причиною зростання соціальної напруженості у суспільстві, справляючи негативний вплив на показники їхньої макроекономічної динаміки, звужуючи можливості їхнього населення щодо задоволення особистих матеріальних і духовних потреб та загострюючи расову та релігійну ворожнечу. Це загрожує устрою сучасної цивілізації та демократичним свободам, адже якщо розвинуті країни світу завдяки ефективному поєднанню ринкового та неринкового механізмів досягають істотного згладжування соціальних диспропорцій, пом'якшують наявні диференціації в рівнях особистих доходів своїх громадян та зменшують пайову нерівність, то решта країн світового господарства потерпає від поглиблення поляризації рівнів доходів населення та зростання частки його незаможної частини.

Сфера фінансів, як наймобільніша ланка суспільного відтворення, на глобалізаційному витку світогосподарського розвитку демонструє чимраз більшу самодостатність та незалежність від регуляторних механізмів впливу макроекономічної політики держав світу. Самостійно визначаючи параметри глобальних фінансових агрегатів, вона здатна забезпечувати собі одержання

надприбутків та чітко окреслює таку суперечність глобального економічного розвитку, як поглиблення нерівномірності розвитку фінансового та реального секторів глобальної економіки. Це матеріально виражається у випереджальному зростанні світового фінансового ринку у порівнянні зі світовим виробництвом, у поглибленні нерівномірності нагромадження виробничого та фіктивного капіталів, зростанні «віртуалізації» фінансових операцій тощо.

Серед причин, які обумовили стрімке наростання асиметричності розвитку фінансового та реального секторів глобальної економіки протягом останнього десятиліття слід згадати насамперед широку лібералізацію фінансових операцій, суттєве розширення суб'єктної структури світового фінансового ринку та швидке поширення на ньому фінансових інновацій, перш за все похідних фінансових інструментів. За умов втрати національними урядами реального контролю за рухом фінансових інструментів та несформованості ефективних інститутів глобального фінансового менеджменту фінансові інститути дістали можливість відійти від виконання своїх традиційних функцій та перейти до (за термінологією К. Маркса) перетворених функцій. Це практично унеможливило контроль та регулювання процесу формування, розподілу та персоніфікації капіталізованої доданої вартості, створеної у фінансовому секторі.

Отже, є всі підстави стверджувати, що фінансовому сегменту глобального ринку нині притаманна внутрішня суперечність між матеріальними активами та нематеріальними правами власності на них. Результатом цього стає глобальне домінування фінансового спекулятивного капіталу над капіталом виробничої сфери, фактичне відособлення кругообігу транснаціонального фінансового капіталу та відтягнення ним колосальних інвестиційних ресурсів від реального сектору.

На думку відомого українського вченого Ю. В. Павленка, основним протиріччям глобалізації, що загострюється, є протиріччя між: групою найрозвиненіших країн Заходу й рештою людства, яке зазнає нищівної експлуатації (переважно через нееквівалентний обмін) з боку світових лідерів і все більше відстає від них. Таке відставання у багатьох випадках, якщо не повсюдно, набуває незворотного характеру. Це основне протиріччя глобалізації розкривається багатьма аспектами. Серед них можна виокремити інформаційно-технологічний, економічний, соціальний, політичний, демографічний, екологічний та культурний аспекти.

Проблема асиметричного розподілу переваг і вигод глобалізації потребує прийняття колективних заходів на світовому рівні, спрямованих на більш справедливий розподіл ефекту глобалізації. Йдеться про списання частини заборгованості країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, створення пільгових умов кредитування, механізмів забезпечення стабільних цін на деякі товари паливно-сировинної групи, компенсації втрат, спричинених впливом умів, обоюдним регулюванням міграційних процесів, втечі і відмивання капіталів. Це могло б стати суттєвим додатковим джерелом фінансування розвитку країн і регіонів, що сьогодні перебувають на периферії соціально-економічного і технічного прогресу.

6.3 Дуалізм сучасного етапу глобалізації

Дуалізм (від лат. *Dualis* – подвійний) – філософське вчення, в якому постулюється подвійне начало і матеріального, і духовного. Термін був введений німецьким філософом Х. Вольфом і позначав визнання двох субстанцій: матеріальної і духовної. Дуалізм також трактується як поєднання суперечностей або єдність протилежностей; як втілення принципу парності, який передбачає, що завжди діючою одиницею є взаємодоповнювальні сутності, наприклад: дух і матерія, світ і темрява, час і простір, добро і зло, форма і зміст тощо.

Дуалізм сучасного етапу глобалізації потребує розгляду з позицій єдності як матеріальних, так і духовних засад існування людства. У переважній більшості праць, присвячених проблемі глобалізації, першочергова увага приділяється економічним та передусім фінансовим проблемам глобального розвитку. В основі сучасної парадигми глобального розвитку – міжнародний поділ праці й капіталістична економічна система на її заключній глобальній стадії розвитку, в якій ставиться за мету матеріальне збагачення, що базується на порівнянні статків та матеріальних можливостей суб'єктів економіки, тобто усіх членів світового суспільства. Це порівняння й загальна спрямованість людей максимально можливо задовольняти свої матеріальні потреби веде до утвердження у світі нерівності. Під впливом неоліберальної глобалізації можливості розвитку для країн і окремих людей стають дедалі нерівномірнішими і соціально несправедливішими.

Така ситуація є небезпечною і для так званих успішних країн ядра. Високий ступінь економічної взаємозалежності країн, гігантські неврегульовані перетоки гарячих спекулятивних капіталів зробили глобальну економіку реально уразливою. Серйозна проблема породжується саме розривом, незбалансованістю розвитку її реального і фінансового секторів, який до того ж посилюється у часі. Саме цей розрив породжує величезний неконтрольований офіційними інституціями глобальної економіки рух короткострокового спекулятивного капіталу, який провокує утворення великих боргів, сприяє зародженню і розвитку фінансових криз та унеможлиблює стабілізацію світової економіки після їх завершення.

Усі досягнення економічного глобалізму останніх двох десятиліть ХХ ст. не зняли з порядку денного завдання подолання небезпечного розриву у рівнях економічного розвитку країн, завдання, яке з 70-х років перебуває в епіцентрі руху за новий міжнародний економічний порядок. На 20 % населення планети, що живе в багатих країнах, випадає 86 % світового ВВП, а на найбідніших 20 % – усього 1 %. Нерівність, що досі зберігається і навіть посилюється у сучасному світі, – це не тільки результат колоніалізму та історичної долі, але й результат несправедливого і нерівноправного співробітництва у наші дні. У всесвітніх економічних відносинах декілька країн контролюють значну частину виробництва і споживання; вони мають, навіть не звертаючись до економічного тиску, вирішальне слово у визначенні того, яким буде обсяг і структура міжнародної торгівлі та руху капіталу, їх внутрішні оцінки і рішення визначають всі основні сектори світової економіки. Переважна частина решти країн, як і

раніше, має пристосовуватися до тих умов міжнародних торговельних і валютних відносин, які формуються без їхньої участі. Таке становище ускладнюється й тим, що кількість малих держав упродовж XX ст. збільшувалась внаслідок дезінтеграції імперій та багатоетнічних держав, причому цей процес посилювався після Другої світової війни і розвалу світової соціалістичної системи. Асиметрична взаємозалежність, що є результатом цих процесів, створює ситуацію постійної загрози нових міжнародних конфліктів внаслідок постійного перебування у програвшій окремих країн. Визнаючи це, глави держав і урядів світу відзначили у прийнятій у вересні 2000 р. Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй як головне завдання забезпечення того, щоб глобалізація стала позитивним чинником для всіх народів світу.

Слід підкреслити абсолютну нереальність можливості досягнення всіма країнами світу того рівня економічного розвитку і відповідного рівня життя їх населення, якого досягли країни «ядра», так звані країни «золотого мільярда». На це чітко вказують дослідження як ресурсного забезпечення економіки, так і здатність планети витримувати антропогенне навантаження через її біологічні і ноосферні можливості. За деякими розрахунками для цього потрібно було б мати п'ять таких планет як Земля. Реально ж у світі спостерігається не тільки не зменшення диференціації умов життя в країнах «ядра» і периферії, а навпаки, збільшення, ті посилення. Причому спостерігається посилення поляризації, подолати яку можна лише шляхом перерозподілу матеріальних благ, товарів та послуг між багатими і бідними країнами й верствами населення всередині країн. Але такий перерозподіл має бути не революційним, а добровільним, базуватися на законах не матеріального, а духовного світу.

Так, академік НАН України О. Білорус впевнений: «Нова глобальна цивілізація воістину повинна стати цивілізацією самообмеження для багатих народів, цивілізацією нової, не матеріальної, а духовної якості життя. Це і буде глобальною компенсацією для Заходу. Інакше світ загине в глобальному конфлікті за виживання бідних країн з багатими».

Зростаюча нездатність багатьох країн наздогнати високорозвинені країни, соціальна нерівність, що посилюється в цих країнах, і очікування мас, що не справдуються на фоні тиражування засобами масової інформації високих життєвих стандартів в країнах «золотого мільярда», посилюють соціальну напругу у світі. Ці явища, безперечно, не нові, але при стихійному ході глобалізації можуть вийти з-під контролю, дестабілізувати уряди і країни й навіть призвести до громадянських війн.

Найголовнішим критерієм існування людини на планеті залишатиметься її якість життя. На перший план виходять глобальні проблеми соціальної якості життя – освіта, здоров'я, безпека людини тощо. Тому проблеми народонаселення, забезпечення його продовольством та іншими ресурсами стають найактуальнішими. Чисельність населення планети впродовж існування людства постійно зростає. До початку нашої ери на Землі проживало 256 млн. чоловік, в 1000 р. – 280; до 1500 р. – 427 млн., у 1820 р. – 1 млрд.; у 1927 р. – 2 млрд. чоловік. Сучасний демографічний вибух почався в 1950 – 1960 роках. У 1959 р. населення планети становило 3 млрд.; у 1974 р. – 4 млрд.; у 1987 р. – 5 млрд. осіб.

Очікується, що до 2050 р. відбудеться стабілізація чисельності населення планети на рівні 10,5 – 12 млрд., що є межею біологічної популяції людства як виду.

Під якістю народонаселення мається на увазі комплекс медико-генетичних і соціально-психологічних характеристик життя людей. Якість народонаселення прийнято визначати за такими кількісними показниками, як: поліпшення здорового способу життя; зростання життєвого комфорту; зростання духовних і розумових якостей (за рівнем освіти, кількістю інтелектуальної продукції (книг, винаходів), кількістю навчальних закладів. Вихідним показником народонаселення є його кількість. Саме зміна в бік безперервного збільшення цієї цифри викликає найбільшу занепокоєність людства. Відомо, що якість народонаселення може змінюватися від одного покоління до іншого, оскільки певні генотипи розмножуються більш інтенсивно, ніж інші (наприклад, люди інтелектуальної праці частіше створюють нечисленні сім'ї). Існуючі статистичні дані показують також, що кожен відсоток приросту населення поглинає кілька відсотків приросту національного доходу.

За методикою EconomistIntelligenceUnit (EIU) оцінка індексу якості життя поєднує результати суб'єктивних відгуків про задоволеність життям (наскільки люди, за їх словами, щасливі) з об'єктивними критеріями якості життя по країнах. Розрахунки показали, що на вершині рейтингу комфортного життя розташувалася Швейцарія, далі - Австралія, Колумбія, Норвегія, Перу, Швеція, Естонія, Данія, Венесуела, Сінгапур, Хорватія, Нова Зеландія, Нідерланди, Канада і Гонконг. Серед досліджених 80-ти країн останньою йде Нігерія. Україна – на 78-му місці.

На теперішній час світова демографічна ситуація має такі особливості.

1. Демографічна криза в ряді розвинених країн вже призвела до порушення відтворення населення, його старіння і скорочення чисельності.
2. Швидке зростання населення в країнах Азії, Африки і Латинської Америки.
3. У країнах третього світу живе в 3 рази більше людей, ніж у розвинених.
4. Збільшуються екологічні проблеми (перевищені граничне допустимі навантаження на екосистему, забруднення навколишнього середовища) [13].

Поліпшуючи і роблячи більш комфортним життя для обраних, глобалізація може своїм екологічним впливом вести до непоправних порушень самих умов існування людства. Це достатньо яскраво ілюструє проблема захисту озонового шару навколо нашої планети, а також розповсюдження нових видів інфекцій, які становлять загрозу для збереження здорового генофонду людства і самого життя на планеті. Загострюється продовольча проблема і проблема невідновлюваних ресурсів, оскільки сьогодні темпи зростання використання мінеральних ресурсів випереджають темпи зростання населення.

Пошуки виходу з патової ситуації вбачаються у відродженні духовності як величини, здатної знову згуртувати устрій буття. Для цього потрібно визнати ту просту істину, що «сьогоднішній катастрофічний стан людини, її духу, її культури, її природи і її природного середовища існування явно вимагають від нас не кількісного виміру ставлення людини до світу, до себе і до власної

культури, під пануванням теоретичного, науково-технічного розуму, соціальних, економічних і технічних благ, а докорінної переорієнтації людського життя і культури. Таким чином, «людство зможе вижити, лише відродившись духовно». Глобальна ідентичність можлива, тільки за умови, що вона буде вибудовуватися на духовному фундаменті.

Цінності сучасної людини західного типу оголошені цінностями всього людства. При цьому в розрахунок не взяті антропологічні сюжети інших цивілізацій, де взагалі по-іншому акцентована і представлена сутність людини, а також вказані варіанти її прояву в соціумі і у взаємодії з космосом. Заперечення Бога і Природи плюс секуляризація Правди та Істини західною цивілізацією були компенсовані механічною працею, технікою і технологією, обмеженим спілкуванням, товарами, грошима як «плаваючими» знаками, споживанням, опосередкованим ставленням людини до людини. Духовність просто «випарувалася», стала непотрібною перешкодою в досягненні егоцентричних устремлінь. Навпаки, нарощування «технологічної реальності наших речей» (Ж. Бодрійяр) стає долею цієї людини і її культури.

Намагання зробити глобалізацію дійсно позитивною для всіх її учасників потребує величезних колективних зусиль усіх держав світу, вимагає діалогу культур і цивілізацій для усунення суперечностей та розв'язання вищезазначених проблем з позицій єдності як матеріальних, так і духовних засад існування людства.

Дуалізм сучасного етапу глобалізації акцентує увагу на посиленні ролі духовних факторів, які ґрунтуються на світоглядних концепціях, на системах цінностей, що формують ментальність та поведінку різних народів нашої планети. Очевидним стає те, що розв'язання проблем засобами лише матеріального стимулювання і тим більше економічного примусу неможливо. Тобто, логічно визнати у ХХІ ст. в умовах надзвичайного розвитку науки і техніки необхідність повернення до Бога та збереження цивілізаційної ідентичності, самобутності держав, унікальні традиції і цінності яких стануть основою для формування континентальної моделі постеконічного, інформаційного суспільства, покликаною відтворити в нових умовах гармонічні відносини людини, суспільства і природи.

Питання для самостійної роботи

1. Поняття «суперечність». Визначення терміна «суперечності перехідної економіки».
2. Універсальний характер суперечностей глобальної економіки. Сценарій розвитку глобальної економіки за І. Уоллерстайном.
3. Асиметрія як загальна форма глобального економічного розвитку.
4. Поглиблення антагонізму між глобальною експансією монополій та національним економічним суверенітетом країн світу.
5. Посилення глобальної конкуренції у сфері виробництва та збуту товарів і послуг
6. Загострення антагонізму між глобальним капіталом і міжнародним контингентом найманих працівників

7. Поглиблення антагонізму між найбіднішими і найбагатшими представниками глобального соціуму

8. Поглиблення соціальної поляризації на країновому та внутрішньокраїновому рівнях.

9. Внутрішня суперечність між матеріальними активами та нематеріальними правами власності на них у фінансовому сегменті глобального ринку.

10. Протиріччя між групою найрозвинутіших країн світу і рештою людства як основна суперечність глобальної економіки (Ю. В. Павленко).

Лекція 7. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМ ТА ЙОГО ФОРМИ

План

- 7.1 Поняття антиглобалізму та альтерглобалізму в сучасній глобалістиці
- 7.2 Історія становлення і розвитку антиглобального руху
- 7.3 Цілі, завдання, принципи, види діяльності, програми альтерглобалізму
- 7.4 Перспективи розвитку альтерглобалізму: внутрішні і зовнішні суперечності антиглобального руху, проблема кінцевої мети і узгодженості дій

7.1 Поняття антиглобалізму та альтерглобалізму в сучасній глобалістиці

Антиглобалізм – соціально-політичний **рух**, який виник наприкінці ХХ ст. і виступає за глобалізацію «знизу» в інтересах громадян. Прибічники антиглобалізму, як правило, не використовують цю назву для самоідентифікації, тому що **рух вважає за необхідне не протистояти** процесам інтеграції, **а змінити пануючу на теперішньому етапі ліберальну капіталістичну форму глобалізації**. Основною метою руху є розвиток процесів інтеграції економік, народів і культур на основах демократії, соціальної справедливості, поваги до самостійності та самобутності національно-культурних утворень.

Антиглобалізм об'єднує представників різних соціальних прошарків і груп – від безробітних до представників вищого класу. Спочатку антиглобалізм проявлявся як соціальний рух під час проведення зустрічей міжнародних організацій. Особливо яскраво почав проявлятися з 1999 року. Стихийно утворений рух без загального керівного органу є новою всесвітньою формою суспільної організації. Представляє собою широкий спектр коаліцій різних громадських рухів, а також політичних організацій лівої орієнтації. Включає профсоюзи, жіночі, молодіжні, екологічні, пацифістські та інші неурядові організації й політичні партії (традиційно – комуністи, троцькісти та ін.). Підтримує неформальні зв'язки через Інтернет. Рух провів цілу низку заходів всесвітнього масштабу. Найвагомими були демонстрації протесту й альтернативні соціальні зустрічі, організовані під час різного роду нарад та зустрічей міжнародних інститутів (СОТ, МВФ, СБ) у Сіетлі, Вашингтоні, Квебеці, Празі, Брюсселі, Генуї тощо. Позитивна програма антиглобалізму обговорювалась на Всесвітніх соціальних форумах в Порту-Алегрі (2001 і 2002).

Учасники руху вважають, що запропонований світові «згори» теперішній шлях розвитку має тупиковий характер, різко збільшує зло та несправедливість у сучасному світі... і через те вони пропонують свій альтернативний, набагато більш гуманний шлях розвитку. Цей більш соціальне справедливий, більш прогресивний у технічному і економічному відношеннях, але перш за все в людському вимірі світ пропонується створити шляхом діалогу, спільного пошуку, шляхом теоретичних досліджень і практичної діяльності всіх країн світу. Теоретичні постулати альтернативного руху перебувають на стадії становлення та зміни. В їхньому розробленні беруть участь лауреати

Нобелівської премії, а також відомі вчені такі, як І. Уоллерстайн, С. Амін та інші.

Ідейним родоначальником руху прийнято вважати американського економіста, лауреата Нобелівської премії Джеймса Тобіна, який запропонував стягувати хоча б символічний податок на фінансові спекуляції і спрямовувати отримані кошти на соціальні потреби. При ставці податку в 0,1 відсотка утворюється сума в сотні мільярдів доларів.

Термін «альтерглобалізм» був висунутий самими представниками вищеописаного руху для протиставлення нав'язаному офіційними ЗМІ терміну «антиглобалізм». Префікс «анти» вказує на повне заперечення глобалізації, що суперечить змісту, методам діяльності та складу учасників глобального руху – противників існуючої моделі глобалізації, які є прихильниками нової ціннісної парадигми, яка істотно відрізняється від пануючої неоліберальної наданням переваги захисту навколишнього середовища перед економічним ростом, співробітництву перед конкуренцією, підтримкою заощадження ресурсів для майбутніх поколінь, зменшенню технологічних ризиків, ширшій участі громадян у прийнятті важливих рішень тощо. Зростання прихильників цієї системи цінностей створило ґрунт для формування альтернативного стилю життя, альтернативної моделі соціальних відносин та вплинуло на підйом нового протестного руху.

Альтерглобалісти віддають перевагу цьому терміну, наголошуючи, що вони взагалі підтримують глобалізацію, але виступають проти тих її форм, які їх не влаштовують. Термін «антиглобалізм» визначає більшшироке коло противників сучасної глобалізації і акцентує увагу на її неоліберальному характері.

Альтерглобалізм – всесвітній **рух**, який ставить за мету змінити основні параметри глобалізації. Являючись спочатку частиною антиглобального руху, альтерглобалізм виокремлюється із загальнопротестного відношення до глобалізації, тобто антиглобалізму. Вперше ідеї альтерглобалізму було розповсюджено у 2001 – 2002 р. р. на соціальних форумах в Порту-Алегрі та у Флоренції.

Альтерглобалізм не просто критикує глобалізацію за її негативні наслідки для людства, але й пропонує іншу стратегію глобалізації, котра мала б гуманістичний зміст, провадилася б в інтересах широкого кола учасників й вела б до **формування глобального громадянського суспільства**.

Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість глобалізації з «людським обличчям».

В Енциклопедії глобалізації наведено один термін «antiglobalizationmovement» і зазначено, що його використовують переважно ті, хто не бере участі в цьому русі, щоб позначити широку мережу тих груп громадян у всьому світі, які виступають проти діючих правил та інституцій, що керують економічною глобалізацією. Термін «антиглобальний рух» виник після масових виступів у Сієтлі, проте він заперечується самими активістами, які стверджують, що налаштовані не на боротьбу проти глобалізації взагалі, але **проти «ліберальної глобалізації» чи «глобалізації корпорацій»**

(corporate globalization). Деякі активісти вважають себе прибічниками іншої глобалізації, тобто учасниками альтерглобалістського руху. Альтерглобалістські настрої слід відрізнити від «глобалофобії» як критичного сприйняття глобалізації як такої.

Антиглобальний рух є мережевою соціальною організацією, яка має такі **рис**и:

- неієрархічність, децентралізація, переважно горизонтальна і/або функціональна кооперація учасників;
- гнучкість, швидка зміна форм і конфігурацій;
- легкість і швидкість створення і розпаду структур, їх абсолютна відкритість для входу і виходу;
- загальнодоступність мережевих ресурсів (у першу чергу інформаційних);
- рівні права учасників мережі, незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсного потенціалу;
- антиринкове спрямування;
- унікальність конструктивних властивостей мереж.

Антиглобальний рух керується сукупністю правил, принциповими з яких є:

- інтернаціоналізм руху;
- інтеркласовість і інтерідеологічність;
- антигегемоністський характер.

Антиглобальний рух є загальною назвою суспільних організацій, рухів та ініціативних груп, які перебувають у непримиренному конфлікті з наслідками глобальних трансформацій. Сама назва «антиглобальний рух» не є загальновизнаною. Часто також використовують назви: «альтерглобальний рух» (рух за альтернативну глобалізацію), «рух за глобальну справедливість», «рух рухів» тощо.

Відомий український економіст-міжнародник Т. В. Кальченко вважає альтерглобалізм «оберненою стороною» процесу глобалізації, новим типом базової демократії, метою якої є презентація і втілення нових принципів функціонування світової системи, які ґрунтуються на засадах соціального партнерства, соціального захисту та на інституті соціальної держави й реальних демократичних цінностях. Характерними виразниками ідеології альтерглобалізму є різноманітні антиглобальні рухи і організації.

Академік О. Т. Богомолів зазначає, що те, що одержало клеймо «антиглобалізм» в дійсності є зовсім не запереченням об'єктивного процесу світового розвитку, а протестом проти його сучасних форм, які склалися під впливом інтересів провідних індустріальних держав, насамперед США, і не враховують необхідною мірою проблем решти світу. В літературі стверджується і така думка, що «антиглобальний рух – достатньо широкий і неоднорідний, еkleктичний за складом міжнародний суспільний рух, об'єднаний неприйняттям або самого процесу глобалізації, або його форм, негативних наслідків і ризиків для населення світу».

Можна констатувати, що досить часто у науковій літературі терміни «антиглобалізм» та «альтерглобалізм» вживаються синонімічне. При цьому

зазначається, що прибічники обох рухів виступають проти актуальної форми розвитку глобалізації – капіталістичної неоліберальної глобалізації.

7.2 Історія становлення і розвитку антиглобального руху

Підйом протестного руху проти неоліберальної глобалізації є одним з яскравих проявів соціальної активності в останні два десятиріччя.

Перехід до неолібералізму як стратегії економічного розвитку, здійснений урядами провідних країн Заходу, і перш за все Великобританії і США, з метою подолання економічного спаду та підвищення конкурентоспроможності національних економік на початку 70-х років, відзначився низкою політичних та економічних реформ, котрі передбачали дерегуляцію соціальної сфери, приватизацію державної власності й скорочення витрат на соціальну сферу. Неоліберальна парадигма стала визначальною також у системі міжнародних економічних відносин. Паралельно здійснювалося посилення регулюючої ролі глобальних інститутів – МВФ, Світового банку і Світової організації торгівлі (СОТ). Значну увагу неоліберали приділяли глобалізації, становленню єдиного економічного, інформаційного, культурного і соціального простору, а також поширенню західних демократичних цінностей у всіх країнах світу та поглибленому впровадженню їх у соціальні структури і суспільне життя. У явищі глобалізації неоліберали бачать наочне підтвердження правоти своєї парадигми, стверджуючої необхідність створення наднаціональних структур - аж до світового уряду (світового управління).

Глобалізація та ерозія національного суверенітету, у тому числі й у вирішенні національних економічних проблем, посилили увагу суспільства до зростання глобальної могутності міжнародних інститутів і впливу ТНК при відсутності прозорості та звітності в їхній діяльності. Зміцнення неоліберального фундаменталізму у світовій економіці та запевнення його прибічників щодо відсутності альтернативи неоліберальній глобалізації стимулювали на початку 90-х років дискусії з питань можливості утворення умов для більш соціально, економічно і екологічно справедливої глобалізації.

У дискусіях, що відбулись у багатьох країнах світу, противники глобалізації поступово формулювали спільні позиції з основних проблем сучасного етапу розвитку світової економіки. Сформувалось загальне уявлення про відповідальність міжнародних фінансових і економічних організацій за політичні конфлікти та економічні провали як в окремих країнах, так і в цілих регіонах світу. У суспільній свідомості затверджувалось уявлення про те, що в основі всіх тих проблем, які мала світова економіка й окремі країни протягом 80 – 90-х років, - неолібералізм та діяльність міжнародних організацій.

Економічні наслідки неоліберальної глобалізації об'єднали в опозицію до неї найрізноманітніші сили.

Неоліберальні реформи стимулювали активність різних соціальних сил у країнах Півночі. Робочий рух в індустріальних державах протягом 80 – 90-х років виступав проти приватизації, наступу на права робітників, спаду виробництва, структурних перетворень у промисловості й переведення робочих місць до країн,

що розвиваються. Екологи виступали проти СОТ, торгові правила та регулююча діяльність якої негативно впливала на ефективність національного законодавства та заходи в галузі охорони довкілля.

У Північній Америці в ці роки проводилися масові кампанії проти створення на континенті зони вільної торгівлі. Так, у 1988 р. канадські активісти та націоналісти активно протестували проти лібералізації торгового режиму між США та Канадою, вважаючи, що це спричинить скорочення робочих місць, соціальних програм і призведе до втрати культурної ідентичності. Підписання угоди про створення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) викликало протести в усіх країнах континенту. Проти угоди виступали як традиційні противники вільної торгівлі (профспілки, націоналісти, екологи), так і нові об'єднання, такі як «Союз захисту відповідальної торгівлі» (AllianceforResponsibleTrade), «Громадянська кампанія проти вільної торгівлі» (CitizensTradeCampaign) в США, мексиканська мережа громадянських заходів проти вільної торгівлі (RAMALK).

У країнах Півдня 80-ті роки також були відзначені ростом протестних настроїв – проти економічних криз, спровокованих політикою структурної адаптації (structuraladjustment), нав'язаної МВФ, проти зростаючої нерівності між країнами Півдня та Півночі та величезних боргів, які мають країни, що розвиваються. Провали економічних реформ, здійснених згідно з неоліберальними рецептами Світового банку та МВФ, призвели до радикалізації громадянського суспільства і політичних партій у країнах Латинської Америки. Фінансові кризи в Південно-Східній Азії в 1997 р. стимулювали антиглобалістські настрої. Більшість організацій громадянського суспільства країн, що розвиваються почали активно співпрацювати між собою та розвивати міжнародні контракти з організаціями країн Півночі. Зокрема, в ході переговорів щодо створення зони вільної торгівлі в Латинській Америці паралельно із переговорами міністрів торгівлі і головами урядів в Чилі, Бразилії, Коста-Риці організовували «народні саміти». Такі саміти були організовані активістами країн – учасниць форумів Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) під час зустрічі голів держав та урядів країн АТЕС у Ванкувері та Манілі.

Незадоволення наслідками впровадження у життя неоліберальної моделі глобалізації кристалізувалося у транснаціональний рух протесту, який і одержав назву антиглобалістського або альтерглобалістського. Перші масові виступи проти неоліберальної глобалізації і міжнародних інститутів відбулися у 1997 р. в Парижі проти прийняття Міжнародної угоди з інвестицій, що були організовані рухами і організаціями, які виступають за «глобальне громадянське суспільство»; наприкінці 1999р. в Сіетлі проти розширення сфер діяльності СОТ. Ці акції протесту стали демонстрацією здатності соціальних рухів ефективно протистояти єдиним фронтом викликам неоліберальної глобалізації, що нав'язувала країнам та цілим континентам несправедливі правила міжнародної торгівлі, порушуючи права людини і права працівника, негативно впливаючи на навколишнє середовище.

Сіетл став новим етапом в історії соціальних рухів, оскільки об'єднав

активістів з різних країн світу, надавши транснаціонального характеру колективним заходам і протесту. November 30, 1999 WTO meeting in Seattle gathered more than 40000 protestors, over 600 were arrested ('Battle of Seattle'). Результатом критичної оцінки неоліберальної глобалізації та її наслідків стало визнання більшістю учасників соціальних рухів того факту, що вона спричинила виникнення всіх проблем, проти яких вони борються: чи то деградація довкілля, переведення робочих місць у країни з більш низькою заробітною платою, порушення прав людини на напівлегальних підприємствах у країнах, що розвиваються, зростання бідності та нерівності в світі, борги, які ставлять на межу катастрофи численні країни, що розвиваються, тощо.

У відповідь на матеріалізацію світу альтерглобалізмом висувуються широкі гуманні, соціальні, культурні, екологічні гасла - скасування боргів країнам, що розвиваються, встановлення демократичного контролю над фінансовими ринками та їх інститутами, надання права на працю і гідну заробітну плату, вимоги до екологізації виробництва, рівноправ'я між статями, заборона на примусову та дитячу працю, захист прав етнічних меншин і багато інших.

Цілком закономірним з цього приводу є заклик Європейського соціального форуму (ЄСФ) до суспільних рухів цього континенту щодо необхідності боротьби:

- проти неолібералізму;
- проти війни;
- проти расизму;
- проти сексизму і гомофобії;
- за права та «іншу Європу».

Демократичні вимоги антиглобалістів спрямовані на збереження та зміцнення громадського контролю над проблемою вирішення долі людей в країні, регіоні, суспільстві, світі. Саме тому ключовими пунктами їхньої програми є соціальні питання.

У цілому можна зазначити, що альтерглобалізм народився разом з тими негативними наслідками, особливостями, суперечностями і парадоксами, які прийшли у світ разом з глобалізацією на засадах неолібералізму.

7.3 Цілі, завдання, принципи, види діяльності, програми альтерглобалізму

Своїм завданням учасники руху антиглобалістів вбачають формування суспільної думки, яка б не тільки позитивно сприйняла їхню ідеологію, а й стала фундаментом подальшого просування інтересів антиглобалістів на глобальний рівень. Загальними цілями антиглобалізму є висунення альтернативної концепції побудови світової системи, майбутні учасники якої не претендують на монополізацію прав глобального управління, а керуються в своїх діях існуючою в суспільстві громадською думкою. Як проголошують самі антиглобалісти, їх ціллю є «навчати, мобілізувати і надихати людей на активні дії».

Основні принципи антиглобалістів:

- солідарність, співробітництво і відповідальність;
- організація на принципах вільної, добровільної і ефективно діючої асоціації;
- самоорганізація і самоуправління.

Антиглобалістська діяльність організується переважно навколо таких тем:

- 1) анулювання боргів країн Півдня;
- 2) виступи проти діяльності СОТ;
- 3) реформа міжнародних фінансових організацій і прийняття нової Бреттон-Вудської угоди;
- 4) введення податку на фінансові операції.

Основними загальними цілями альтерглобалістського руху є:

- у середньостроковому плані – анулювання або реорганізація і демократизація нинішніх наднаціональних структур (ВТО, МВФ, Всесвітнього банку) забезпечення прозорості в їхній діяльності;
- у довгостроковому плані – розробка альтернативних, демократичних механізмів прийняття рішень з міжнародних проблем, усунення соціальних, економічних, екологічних диспропорцій між державами.

За ідеологічною ознакою рух може розглядатися як:

- 1) протест проти системи, вмотивований етичними міркуваннями;
- 2) виступи за реформу існуючої міжнародної економічної системи і надання їй демократичного, соціального і екологічно орієнтованого спрямування;
- 3) боротьба за створення альтернативної системи управління в рамках світової економіки;
- 4) радикальні виступи проти капіталістичної системи у цілому.

Прибічники альтернативної глобалізації наполягають на створенні Всесвітнього парламенту, депутати якого мають обиратися прямим голосуванням усіх громадян світу. Прибічники радикальних заходів з подолання неоліберальної глобалізації виступають проти ринкової економіки суспільства споживання, «тиранії торговельних марок», приватної власності.

Борці за «глобальну справедливість» виступають проти деградації навколишнього середовища, руйнації культурної ідентичності та у більш глобальному сенсі проти «комерціалізації» і приватизації світу. Звідси критика в першу чергу спрямовується на діяльність ТНК і фінансових інститутів, що керуються у своїй діяльності виключно короткостроковими цілями максимізації прибутків, нехтуючи соціальними та екологічними нормами й інтересами.

Основними **видами діяльності** антиглобального руху є зустрічі, демонстрації проти проведення офіційних самітів міжнародних інститутів. Учасники руху проводять «соціальні форуми», на яких аналізується процес глобалізації, обговорюються способи опору та альтернативні пропозиції.

У цілому, **етапність** дій антиглобалістів може реалізовуватися:

- 1) у **короткостроковій перспективі** – шляхом зриву конференцій, зустрічей, заходів наднаціональних організацій та концернів поряд з цілеспрямованим завданням збитків окремим корпораціям, підприємствам через

бойкотування, пошкодження майна, хакерські атаки на системи управління;

2) у **середньостроковій перспективі** – анулюванням або реорганізацією та демократизацією конференцій існуючих наднаціональних організацій і таких, як СОТ, ВМФ, Світовий банк;

3) у **довгостроковій перспективі** – розробленням альтернативних варіантів прийняття рішень щодо усунення соціальних, економічних, екологічних розбіжностей між державами.

Міжнародний антиглобальний рух організований у вигляді відкритої мережі, яка ґрунтується на альянсі соціальних структур і не має керівної ланки. У широкому спектрі руху представлені такі категорії громадських організацій та верстви населення:

1. Організації, що займаються вирішенням проблем відносин Північ – Південь, а також висловлюють солідарність і симпатії до визвольних рухів у країнах Близького Сходу, Латинської Америки тощо.

2. Об'єднання безробітних, представники руху за права жінок.

3. Захисники тварин та довкілля.

4. Представники лівих, антифашистських кіл.

5. Представники анархо-синдикалістських кіл.

6. Представники кіл «чистих антиглобалістів».

Необхідно зазначити, що останнім часом сформувався державний альтерглобалізм, який реалізується у політиці деяких урядів і лідерів. Між державним альтерглобалізмом і суспільним альтерглобалізмом установилася взаємодія: державні діячі беруть участь у соціальних форумах і підтримують ряд суспільних ініціатив; з іншого боку, державні проекти користуються широкою підтримкою громадських організацій. Суспільний і державний сегменти альтерглобалістського руху взаємозалежні: перший забезпечує другому соціально-політичну підтримку, зокрема електоральну базу; другий може дати першому конструктивну перспективу.

Загальну множину антиглобальних рухів можна представити таким чином (див. рис. 7.1).

Програма антиглобалістів передбачає розвиток двох взаємопов'язаних напрямів – **трансформістського** (зміцнення системи самоуправління) і **руйнівного** (протидія укріпленню влади корпоративного капіталізму).

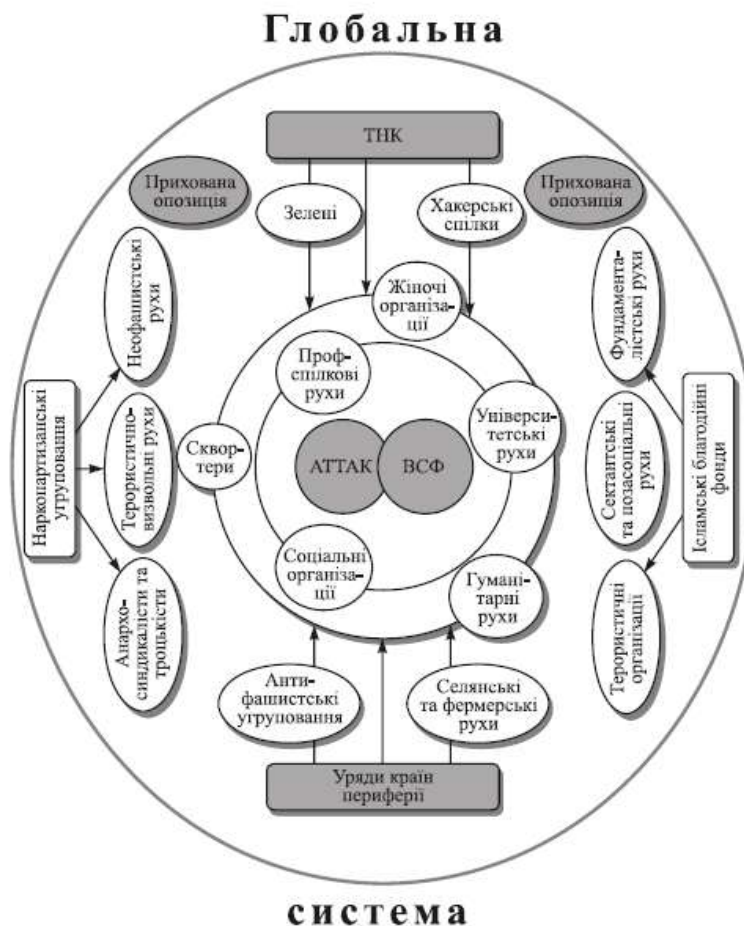

Рисунок 7.1 – Композиційне поле антиглобальних рухів

Трансформістський напрям антиглобального руху очолюється французькою організацією АТТАК («За податок Тобіна на користь громадян»), що утворювалась з метою боротьби із спекулятивними переміщеннями фінансового капіталу, охопила своєю діяльністю більш ніж 50 країн світу. Зараз її завданням є обмеження впливу фінансового капіталу і тим самим оздоровлення сучасної капіталістичної системи. Ця структура виступала за рішучу протидію «Багатосторонній угоді про інвестиції», яка, на думку керівника комітету з проблем світової торгівлі руху «Громадянське суспільство», є таємно укладеною між розвинутими країнами з метою координування інвестиційної політики стосовно країн Третього світу. Саме тому навколо АТТАК об'єдналися екологічні, жіночі організації, профспілки. Заклики до зміцнення суверенітету та влади національних держав на протипагу транснаціональному контролю лунають з боку організацій з країн Третього світу, а також з боку поміркованого крила антиглобалістів країн світового авангарду.

В русі протесту проти неоліберальної глобалізації приймають участь різні за своєю структурою, цілями, тактикою дій і пропозиціям організації. На особливу увагу заслуговує Всесвітній соціальний форум (ВСФ). У січні 2001 р. паралельно з проведенням Всесвітнього економічного форуму в Давосі

антиглобалісти з 120 країн уперше провели в місті Порто-Алегро (Бразилія) альтернативний ВСФ, який за авторитетом учасників вийшов на рівень Давоського.

Досить популярним серед антиглобалістів є гасло «зміцнення громадянського суспільства» або «нової громадськості». Таку точку зору особливо відстоюють АТТАК, Селянська конфедерація, соціал-демократи, комунітаристи й троцькісти. Пропонована модель покликана об'єднати систему представницької демократії із широким залученням громадян до прийняття політичних рішень. Передбачається навіть створити суспільні ради з консультативними та дорадчими функціями.

Представники руйнівного крила антиглобалістів вважають плани АТТАК та інших поміркованих альтерглобальних структур реформістськими, утопічними і нездійсненними, оскільки їх реалізація суперечитиме інтересам панівних кіл і груп всередині глобального суспільства. Вкрай лівий альтерглобалізм, значною мірою наслідуючи анархістські традиції, відмовляється бачити в державі нейтральний інститут регулювання і стимулювання розвитку національного добробуту. Він закликає до демонтажу державних структур на користь самоорганізованого суспільства.

Сильними сторонами як трансформістського, так і руйнівного крила антиглобального руху більшість науковців визнає швидке реагування на будь-які політичні події і можливість одночасного проведення досить потужних акцій протесту.

Головною ж вадою антиглобального руху стає непродуктивність у довгостроковій перспективі, а також наявність зовнішніх і внутрішніх суперечностей, що несуть небезпеку маргіналізації і навіть розколу руху.

7.4 Перспективи розвитку альтерглобалізму: внутрішні і зовнішні суперечності антиглобального руху, проблема кінцевої мети і узгодженості дій

Перспективи розвитку альтерглобалізму визначаються розв'язанням зовнішніх і внутрішніх суперечностей.

До зовнішніх суперечностей антиглобального руху належать:

Суперечність між: антиглобалістською природою руху та його включеністю до структури глобального капіталізму.

Суперечність між: принципами добровільної асоціації та необхідністю використовувати у своїй діяльності фінансові і політико-правові механізми. Як правило, ця суперечність вирішується таким чином, що функції професійної діяльності, фінансового забезпечення, політичного представництва приймають на себе діючі неурядові та громадсько-політичні організації, які проявляють симпатії до антиглобального руху, тоді як власне рух у своїх діях є відносно незалежним від жорстких обмежень і претендує на відкритість, гнучкість тощо.

Суперечність між: соціально-економічною нерівністю учасників руху та їх рівноправним діалогом і солідарністю. Ця суперечність не тільки створює напругу всередині руху, але й лежить в основі фактичного відторгнення від

багатьох антиглобальних дій значної частини потенційно найактивніших учасників. Одним із засобів зняття цієї суперечності стала підтримка з боку представників країн авангарду у вигляді фінансування розвитку руху, забезпечення солідарності з представниками країн Третього світу.

Суперечність між: мережевим принципом організації руху і необхідністю взаємодії зі структурами влади, участю в політичних процесах. Із найпомітніших проявів цієї суперечності слід виділити: а) залежність багатьох учасників руху від суб'єктів і провідників глобальних трансформацій; б) суперечність між лівими політичними партіями і антиглобальним рухом як таким, що виявляється як в емпірично очевидній боротьбі за включення партій до числа організаторів соціальних форумів, так і у вигляді менш очевидної протилежності масовості, відкритості мережевих структур антиглобалістів і відносної жорсткості, фіксованості членства, ієрархічності структур політичних партій) суперечність між необхідністю збереження рухом власної специфіки як відкритої мережі та набуття традиційних організаційно-інституційних форм задля участі у житті громадянського суспільства та в політичній боротьбі.

Антиглобальний рух характеризується наявністю таких внутрішніх суперечностей:

Мережевий принцип побудови руху, який одночасно є його сильною і слабкою стороною.

Єдність і протилежність руйнівної і творчої сторін діяльності.

Суперечність між соціальною творчістю унікального суб'єкта (особи, спільноти) та єдиним процесом спільної, узгодженої діяльності.

Суперечність антиглобалізму як боротьби проти світу відчуження в цілому та сучасними формами влади капіталу (як особливого виду відчуження). Це, в свою чергу, породжує дві тенденції. Перша набуває виразу в діяльності численних громадських рухів та організацій, які наголошують у власному протестному портфелі на достатньо загальних формах відчуження (які, як правило, кореспондують з глобальними проблемами). Друга реалізується у наголошенні саме на класовій проблематиці боротьби проти експлуаторської сутності капіталу. Звісно, ці дві лінії є тісно пов'язаними, оскільки саме глобальна гегемонія капіталу є «відповідальною» за нинішню гостроту глобальних проблем. Однак і протилежність тут є очевидною – інтеркласовість та інтерідеологічність антиглобалізму як загальної платформи, несхвалення значною частиною учасників руху крайніх форм соціалістичної ідеології суперечать антикапіталістичному змісту дій цих громадських утворень.

Отже, антиглобалізм не є цілісною ідейно-політичною концепцією, яку поділяють представники всіх суспільно-політичних кіл, що прямо чи опосередковано виступають як проти нинішніх форм глобалізації, так і проти окремих її аспектів, методів, використовуваних основними її суб'єктами.

Діяльність ВСФ та АТТАК, трансформація їх у міжнародні політичні організації – якісно новий етап політико-ідеологічних процесів всередині антиглобального руху. Квінтесенцією цих процесів є ідейно-політична боротьба, яку найбільш помірне соціал-глобалістське крило веде з радикальними течіями в надрах руху з метою його консолідації.

У цілому ж формальна та сутнісна сторони діяльності антиглобалістів переконують у тому, що:

Антиглобальний рух як суттєвий політичний феномен існуватиме допоки повноцінні політичні партії і профспілкові організації не вийдуть із стану кризи і не завершать період своєї реорганізації.

Антиглобальний рух спромігся істотно підірвати авторитет традиційних суспільних організацій (партій і профспілок), тим самим значною мірою послабивши їх.

Антиглобалісти не мають чіткого уявлення про цілі та завдання свого руху.

Ті групи антиглобалістів, які на сьогодні є достатньо організаційно оформлені, в ідеологічному плані тяжіють до вже відомих політичних течій.

Антиглобалісти в організаційному плані опинилися в залежності від свого головного організатора – Інтернету, який є підконтрольним глобальному капіталізму.

Водночас альтерглобалізм став впливовою силою, а його протистояння з глобалізмом – основною суперечністю сучасної епохи, у якій в інверсійній формі втілюється природне прагнення до рівноваги. При цьому США як основна країна-глобалізатор працює на зміцнення неоліберальної глобалізації, яка базується на фінансах, в той час як Китай не планує відмовлятися від своєї ролі лідера світу, що розвивається, тобто лідера тієї глобальної більшості, яку не задовольняють існуючі системи глобалізму і мондіалізму, та яка обстоює перехід до альтернативної глобалізації, що базується на стійкому і всеохоплюючому розвитку. Наростання руху протесту проти глобалізму корелюватиметься з кризовими тенденціями у світовій економіці, прогнозованими економістами на початок XXI століття.

Питання для самостійної роботи

1. Сутність терміна «антиглобалізм». Співвідношення понять альтерглобалізму і глобалофобії.
2. Міждисциплінарний статус альтерглобалізму.
3. Історія становлення і розвитку антиглобального руху.
4. Неоліберальна глобалізація та її наслідки як основна причина протестних рухів.
5. АТАКК: історія створення, структура, діяльність.
6. Цілі, завдання, ідеологія альтерглобалізму.

Лекція 8. РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

План

- 8.1 Сутність держави, її функції
- 8.2 Управлінські функції державної влади, країнова варіативність механізмів державного управління
- 8.3 Трансформація функцій держави в умовах глобалізації
- 8.4 Глобальна інституалізація економічного розвитку
- 8.5 Регулятивний потенціал міжнародних економічних організацій
- 8.6 Роль суспільних інститутів в глобальних економічних процесах

8.1 Сутність держави, її функції

Під державою в самому широкому сенсі розуміється набір інститутів, що мають засоби законного примусу, які використовуються на певній території й відносно її населення, що визначається терміном «суспільство». На своїй території держава монополізує нормотворчу діяльність за допомогою формованого уряду [1, с. 38]. Основними елементами держави є державна територія, державний народ і суверенна публічна влада. Ознаками держави є: територіальна організація населення; здатність до інтеграції населення при наявності соціальних та класових відмінностей; суверенність; примусовість – державний примус є керівним і пріоритетним відносно інших органів у межах держави; загальність – вплив держави поширюється на всіх людей, що перебувають на її території.

У змішаній економіці, заснованій на ринковій конкуренції і макроекономічному регулюванні, державі відводиться досить значна роль, оскільки ринок, як і будь-яка господарююча система, не є ідеальним механізмом.

Економічні функції держави можна подати у вигляді трьох груп функцій державного регулювання: підтримання економічної ефективності; стабільності розвитку; соціальної справедливості.

Перша група функцій пов'язана з формуванням і підтриманням таких «правил гри» в сфері ринкової економіки, які обмежували б монополізм там, де він деформує конкурентне ціноутворення. Завдання полягає в тому, щоб вирівняти економічні умови для підприємницької діяльності якомога більшого числа учасників конкурентного процесу.

Друга група функцій державного регулювання пов'язана з попередньою, якщо розглядати її в системі заходів, що стосуються ділової активності в економіці в цілому. Стимулювати або стримувати ділову активність неможливо без впливу на цінову рівновагу, зокрема на грошовому ринку. Подібність цих заходів з держмонополізмом пояснюється тим, що вони проводяться на макрорівні і мають вигляд урядових рішень, їхня мета – підтримка стійкості економічного зростання, стабілізації економічної системи в стані досягнутої рівноваги, згладжування циклічних коливань. По суті, ця група функцій являє собою антикризове регулювання, пом'якшення циклічних спадів, стимулювання дефляції і недопущення інфляції.

Третя група функцій передбачає створення прийнятних умов існування для всіх верств населення і пов'язана з перерозподілом доходів через державний бюджет.

У всьому світі інститут держави перебуває в центрі загальної уваги. Зміни, які відбуваються у світовій економіці, змушують шукати відповіді на основні питання про державу: якою має бути її роль, чим вона може займатися і чим не може займатися, яка оптимальна модель її поведінки у тому чи іншому випадку.

Ефективна держава життєво необхідна для надання товарів і послуг, а також для створення норм господарювання, інститутів, які дозволяють ринкам процвітати, а людям - вести здорове і щасливе життя. Сьогодні дослідники все більше усвідомлюють, що існують деякі вищі національні або національно-державні інтереси. Вони виступають і як мотив, що визначає поведінку, життя і політичну лінію кожної країни.

Завдання держави пов'язані не тільки зі створенням умов для функціонування ринку. Вони передбачають визнання її ролі в дотриманні балансу суспільних інтересів при проведенні як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

Держава реалізує різносторонні функції в економічному житті країни взагалі і у відносинах з приватним сектором економіки зокрема. По-перше, це владна структура, що встановлює правила гри на ринку і впливає своїми обов'язковими вимогами і неминучими санкціями на умови функціонування ринкових суб'єктів. По-друге, це механізм економічного регулювання, підтримки і стимулювання. По-третє, це власник державного майна, що функціонує на ринку поряд з іншими суб'єктами права власності.

Функції держави - це головні напрямки її діяльності, за допомогою яких реалізується призначення держави як політичної організації, що домагається стабільності в товаристві. Держава впливає на соціальну природу за допомогою політики, зокрема на економічну природу за допомогою економічної політики. І економічна політика, і механізм її здійснення державою виходять із цілі розвитку суспільства, сформульованої в Конституції.

Разом з тим розвиток ринкової економіки у другій половині XX ст. виявив чітку тенденцію розширення масштабів діяльності держави та посилення її ролі в економічній сфері. При цьому загальновизнаним є той факт, що економічна ефективність у найбільшому ступені досягається в умовах дії конкурентного ринкового механізму.

Мета держави в ринковій економіці не коректувати ринковий механізм, а створити умови його вільного функціонування: конкуренція повинна забезпечуватись скрізь, де можливо, регулюючий вплив держави – скрізь, де необхідно.

Держава має за мету організацію життя, створення матеріальних і духовних умов гідного як сьогодення, так і майбутнього існування суспільства, захисту інтересів народу, який її створив. Фактично, участь держави у розв'язанні економічних питань життя народу становить лише частину її функцій, оскільки саме економіка слугує тим базисом, на якому ґрунтується розв'язання багатьох життєво важливих проблем суспільства.

Державна територія утворює матеріальну основу будь-якого здійснення державної влади. Лише за умов достатніх геополітичних масштабів та великих територіальних можливостей існує потенціал повноцінного стратегічного та економічного розвитку держави. Територіальний, просторовий чинник фактично визначає розподіл держав на дві групи - невеличку меншість суб'єктів міжнародних відносин, які володіють реальною незалежністю, та переважну більшість об'єктів, які фактично змушені підпорядковуватись умовам та вимогам світового порядку, сформованого великими державами.

Одним з найпоширеніших видів стратифікації держав вважаються нерівні можливості держав захистити свій суверенітет, що впливають із нерівності їхньої сили. На цій підставі розрізняються наддержави, великі держави, середні держави, малі держави й мікродержави. Вестфальська міжнародна система була заснована на принципі суверенної рівності всіх держав, що входять до її складу. Міжнародний порядок – це така форма міжнародних відносин, яка покликана забезпечити основні потреби держав, створювати і підтримувати умови їхнього існування, безпеки, розвитку. Отже, сучасний міжнародний порядок від самого початку мав державоцентричний характер.

В умовах глобалізації держави трансформуються. Глобальні держави, втрачаючи ознаки національної ідентичності, стають центрами світової влади і впливу, зміцнюючи свою територіальність. Глобальні держави є майже автаркічними з глобальними сферами впливу і глобальним простором експансіоністської активності в економічній, військово-стратегічній, політичній, культурній сферах. Насамперед це стосується США, КНР, потенційно – Росії, Індії. Саме самодостатність є ключем до глобального лідерства та світової гегемонії.

Державу можна вважати могутньою, якщо вона контролює через власний фінансовий механізм свої фінансово-інвестиційні компоненти на інших територіях. Контур цих ареалів захищається військовою компонентою. Таким чином, на роль «великих» держав можуть претендувати країни-системи, сформовані за зовнішніми контурами економічних кордонів.

8.2 Управлінські функції державної влади, країнова варіативність механізмів державного управління

Глобалізація суттєво впливає на економічні функції держави і це перш за все пов'язано з тим, що економічний простір держави стає більш відкритим і врегульованим не тільки державними правовими актами, а й міжнародними правовими угодами.

Згідно з неоліберальною теорією, яка знаходиться в основі сучасної глобалізації, час управлінської суб'єктності держави вичерпується; стверджується, що сучасна держава все менше займається регуляцією суспільних процесів. Однак, ця теза спростовується статистичними показниками видатків державного бюджету, розрахунки яких свідчать про участь держави у справах суспільства. При самоусуненні держави, відповідно, і бюджетні видатки повинні були б скоротитися. Проте спостерігаємо прямо протилежний процес.

Рік у рік бюджетні видатки лише зростають. У жодній з держав світу, по яких існують статистичні дані, не було зафіксовано їхнього зниження, що проаналізовано протягом тривалого часу. У тих країнах, які досягли постіндустріальної фази розвитку, значення і роль держави, через ускладнення системних управлінських завдань, лише зростає. Дослідження свідчать про те, що західні високотехнологічні країни є на сучасному етапі світовими лідерами за масштабністю державних інтервенцій в економічній сфері. Участь держав у житті розвинутих суспільних систем Заходу зросла за останню третину ХХ ст. більш ніж удвічі. Прикладом слугує і економічний ривок країн Південної і Східної Азії, що також корелюється із збільшенням в них ролі державної участі.

Відомо, що ідеї етатистської держави простежуються у вченнях багатьох мислителів. Ще Платон, Арістотель, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Х. Вольф, Г. В. Ф. Гегель вважали державу найвищим благом людства. Сам термін «етатизм» (від фр. *Petat* – держава) виник лише наприкінці ХІХ ст. для позначення доктрини, яка вимагає максимального посилення впливу держави і розширення повноважень її органів. Важливо зазначити, що етатистська ідеологія близька до ідеалів консерватизму та авторитаризму і є антиподом лібералізму та анархізму, як течій, що виступають за послаблення державної влади, звуження сфери її впливу, надмірне поширення свободи, егалітаризму, народовладдя тощо. В українській науці переважна більшість сучасних досліджень апологізують лібералізм і демократію, акцентують увагу виключно на деяких негативних рисах етатистської держави, гіперболізуючи їх, та ігноруючи потенційні позитивні риси останньої, насамперед могутність, легітимність, патерналізм, здатність до реалізації масштабних проектів та реформ тощо.

Посилення етатистської компоненти в національних економіках у цілому є беззаперечним трендом сучасного розвитку світу. Ще більш помітною виглядає етатистська спрямованість розвитку західних країн у довгостроковій історичній ретроспективі. Слід також зазначити, що недооцінці ролі державного управління у ліберальній теорії протистоїть її переоцінка у радянському минулому. Обидва ці полярні підходи не можуть розглядатися як оптимальні. Йдеться про знаходження оптимуму між полюсами абсолютного етатизму і абсолютного роздержавлення. Проблема полягає у знаходженні оптимального рівня етатизації.

Цікавим є і той факт, що домінуюче положення Заходу у сучасному світі сформувалося шляхом посилення масштабів державного управлінського фактора.

Характерною є і реакція держав на кризи. Як у часи Великої депресії, так і в сучасних умовах, зокрема, для подання наслідків глобальної фінансової кризи 2008 – 2010 рр., держава активно втручається в урегулювання кризових явищ. Як приклад, наведемо обґрунтування зарубіжних вчених щодо провідної ролі уряду у попередженні, а скоріш, у зменшенні тих можливих негативних наслідків, які можуть завдати країні фінансові кризи. Як зазначає Ф. Фукуяма, «держава зберігає найважливіші функції, виконання яких не можуть взяти на себе транснаціональні суб'єкти: вона залишається єдиним джерелом сили,

здатним забезпечити дотримання закону.» У доповіді Генерального секретаря ЮНКТАД підкреслюється, що третій урок світової фінансової кризи 2007 р. полягає у тому, що в умовах, коли все розвалюється, єдиним інститутом, здатним мобілізувати ресурси, необхідні для протидії серйозним системним загрозам, залишається держава.

В науковій літературі відзначається, що наслідком принципу ліберального агностицизму є гіперболізація тези про обмеженість управлінських можливостей держави. Функціонування країни, відповідно до цього погляду, більшою мірою пов'язано із умовами середовища. Такими, наприклад, як світовий ринок чи сукупність спрямованостей великої кількості учасників внутрішнього ринку (саморегуляція ринку). Змінити їх державна влада нездатна, оскільки діє ліберальна презумпція необмеженої відкритості національної економіки, і навіть презумпція того, що вторгнення держави в «природні» процеси розвитку соціуму неминуче матиме негативні наслідки. Разом з тим держава – це «винахід» людства для облаштування свого життя в усіх його аспектах – від безпеки до організації соціальних структур. Немає такого питання, яке не торкалося б держави. Навіть питання самостійності суспільства у його саморегуляціях, конституційні установи, що надають суспільству права впливу на владу, права на її формування – в той чи інший спосіб є похідними від самої влади. Похідними тією мірою, якою саме влада встановлює правовий простір. Питання масового інформаційного впливу, виховання, освіти, культури вирішуються на державному рівні.

На думку багатьох українських і зарубіжних вчених, теза про відповідальність держави за все не у сенсі, що вона всім директивна керує, а у сенсі відповідальності за результати розвитку, - є абсолютно правильною. Держава або використовує державні ресурси – у тому числі й адміністративний ресурс, - або встановлює правила гри та мотиви поведінки окремих акторів, включаючи приватний бізнес, але пристосовуючи його до балансу інтересів із суспільством і державою. Так само держава створює умови для балансу інтересів конфліктуючих груп у суспільстві.

Після екстремального лібералізму 1990-х років стало вже зрозумілим, що ринок сам по собі далеко не все може відрегулювати. Як у суспільстві, так і в окремій особистості час від часу проявляються і мають бути зупинені припадливі потреби, кримінал, вузькокорисливі інтереси. Без держави досягнення повної і гармонічної регуляції є неможливим. При цьому необхідно підкреслити: це не означає, що держава все контролює і всім управляє, як це намагаються представити ліберальні теоретики, значно спрощуючи проблему. Частину державних управлінських функцій держава виконує безпосередньо; але є і такі, в яких утворюється поле мотивацій для недержавних акторів, і вони діють через ці мотивації в такий спосіб, як це необхідно заради спільних інтересів, до яких належать інтереси і самої держави – наприклад, безпеки.

Якість державного управління тісно пов'язана з поняттям успішності управління. Будь-яка людська діяльність, до якої належить і державне управління, може приводити до успіху (з точки зору досягнення цілей) або навпаки. Оцінка якості державного управління, відповідно, тотожна процедурі

оцінювання успішності. Водночас державне управління дуже різнопланове за показниками як цілей, так і успіхів.

Існує ціла низка індексів та рейтингів прямо чи опосередковано пов'язаних з оцінкою якості державного управління. Один із найбільш розповсюджених і загальноприйнятих – це інтегральний показник державного управління (GRICS – GovernanceResearchIndicatorCountrySnapshot), розроблений Інститутом Всесвітнього банку, який з 1996р. розраховується по 215 країнах.

Використовуються й інші показники, такі як зростання ВВП, інвестиційна привабливість, інфляція, демографічні показники тощо, що дозволяють вибудувати рейтингові ієрархії, моніторити динаміку стану об'єкта управління. Дійсно, таких локальних оцінок чи індексів пропонується дуже багато, більшість з них методологічно можна використати і для побудови інтегральної оцінки якості державного управління. Одне з оцінювань робиться традиційно за допомогою різних міжнародних рейтингів.

На фоні численних існуючих індексів успішності держав головна цінність – життєздатність країни – принципово висувається як єдиний, найбільш інтегрований цільовий індикатор успішності та як функція цілі у державному управлінні вищого рівня. Можна погодитись із вченими, щодля оцінки якості державного управління важко знайти більш конкретний критерій, ніж коефіцієнт життєздатності країни, який розраховується на основі кількісних показників, що характеризують: 1) територію; 2) народонаселення; 3) державне управління.

Одна з тез неолібералізму – відмирання інституту національної держави. Можливо, в далекій перспективі держава в звичайному розумінні видозміниться, але скоріш за все це відбудеться через сотні років.

Перехід до постіндустріальної фази розвитку передбачає ускладнення управлінських механізмів, але не відмову від самого управління. Трансформація полягає у доповненні методу директив методом мотивації. Але це також державне управління. Розвиток державних управлінських механізмів підтверджується і західними дослідниками. Необхідно відзначити, що система управління сучасних країн Заходу суттєво далека як від прямого дирижизму, так і від саморегуляції. Саме стратегічна трансформація системи державного управління відбувається на Заході: не директива, а стимул є основним управлінським інструментом.

Держава не всемогутня. Розвиток науки і технологічне удосконалення, безперечно, розширюють управлінські можливості держави. Відбувається перехід від директивних до «м'яких» важелів управління. Та одночасно розширюється співучасть у реалізації державно-управлінських функцій інститутів громадянського суспільства. Внесок суспільних організацій в успішність чи неуспішність країн збільшується. Ігнорування цієї нової реальності означало б принципове викривлення природи сучасної держави.

Успішність країни залежить не лише від державного управління. Успішність країни визначається дією множини пов'язаних між собою і співпідпорядкованих факторів, серед яких, зокрема, наявність ресурсної бази і активність громадянського суспільства. Це враховується при розрахунках інтегрального коефіцієнта життєздатності країни. Ресурси входять складовою

частиною в розрахунок базового потенціалу – «територія», а активність громадянського суспільства є складовою факторною компонентою «народонаселення» і якості держуправління.

Фактори якості державного управління характеризуються варіативним виявленням по різних групах країн світу. Аналіз країнової варіативності механізмів державного управління дає підстави для класифікації семи існуючих у світі моделей.

Перша модель історично склалась у рамках католицької системи. Це модель суб'єкт-суб'єктних відносин. Держава і церква в ній виступають як два автономні суб'єкти. У релігійному уявленні ця модель відбита в «теорії двох мечей» св. Августина. Саме вона проявляє себе у сучасності – безперечно, в секулярній проекції, у вигляді універсальності управлінських зв'язків. Саме до неї належать функціональні характеристики - «діалог, суперництво і співробітництво». Головне, що держава і соціум в ній (як раніше держава і церква) – це два автономних суб'єкти. Звідси впливає концепт громадянського суспільства. Через свою автономність ці два суб'єкти можуть бути у діалозі, можуть змагатися і співпрацювати.

Друга модель сформувалась на ґрунті протестантизму. У подальшому при секулярному втіленні вона одержала концептуальне закріплення в рамках теорії суспільного договору. Держава, згідно з визначенням цієї теорією підходом, є продуктом суспільних відносин. Соціум утворює державну владу для вирішення життєво важливих для себе інтересів. Первісно імпульс виходить, таким чином, не від держави, а від суспільства. Ця модель суттєво відрізняється від католицької суб'єкт – суб'єктної системи. Не соціум в ній реагує на управлінські імпульси держави, а навпаки, державна влада реалізує через механізм зворотнього зв'язку соціальне замовлення суспільства.

Третя модель склалась на основі соціокультурної парадигми православ'я, її відмінною рисою є автосуб'єктність державної влади. Не соціум у ній створює владу, а влада формує соціум. Модель будується не знизу догори, як на Заході, а згори донизу. Сакральність - основа моделі у цьому випадку. Низхідна проекція вибудовується за ступенями: Бог-держава – народ. Колись формулою такої управлінської структури було «православ'я – самодержав'я – народність». Саме у такій послідовності. Хронологічно в історії фіксується виникнення російської держави і лише згодом – російського народу. Це важлива і не розповсюджена широко концепція. В Європі це відбувалося дещо в інший спосіб: спочатку прийшли франки, і після їхнього приходу було створено франкське королівство. Тому держава і суспільство в третій моделі – це не два, а один суб'єкт відносин. Інтегруючись, державна влада і народ утворюють специфічну систему – державність; необхідно звернути увагу на принципову системність і самостійність цієї моделі для Росії.

Четверта модель – це феномен, образно кажучи, двох несполучених посудин. Така система одержала широке розповсюдження в ряді африканських та азіатських регіонів, її генеза пов'язана із формуванням анклавів колоніального управління. У результаті склалися дві сфери паралельного співіснування ізольованих один від одного державного і народного (племінного) буття. Для

деяких пострадянських країн модель державної системи формується саме таким шляхом: народ відірваний від держави, кожний живе своїм життям, зворотних зв'язків практично немає.

Описані вище моделі мають бінарний характер. Вони вибудовуються в координатах «одна держава – один народ». Водночас існують структурно більш складні системи. В них в систему управлінських зв'язків виявляються включеними декілька (більше двох) суб'єктів взаємодії.

П'ята модель представляє собою структуру, що складається з однієї держави і множини соціумів. Система такого типу простежується історично в ряді державних спільностей імперського типу. Так структурувалась імперія Чингизхана. Аналогічні риси спостерігаються в системі Британської співдружності. Зрозуміло, що при ускладненні прямих зв'язків відповідно ускладнюються і механізми зворотної взаємодії.

Шоста модель описує прямо протилежну ситуацію, а саме-множина держав - один соціум. Приклади дає арабський світ. Щось подібне зараз формується в рамках проекту латиноамериканської інтеграції. З певним застереженням, схожу систему мала Русь у період князівської роздрібненості російської протодержавності.

І, нарешті, сьома модель характеризується антагонізмом держави та соціуму. У цьому випадку державна влада виступає в очах народу в якості диктаторського окупаційного режиму. Як правило, модель такого типу діє в країнах етнічного розмежування владних інститутів та соціуму. Діалогова взаємодія в такій моделі можлива лише при розширювальному віднесенні до неї категорії конфлікту.

Таким чином, існує широка країнова варіативність різних моделей держави з точки зору її співвідношення з соціумом і відповідних систем державного управління. Країнове перенесення моделі без питання щодо того, чи необхідно її застосовувати до конкретних цивілізаційних умов іншої країни, може призвести до деструктивних результатів.

8.3 Трансформація функцій держави в умовах глобалізації

Слід пригадати, що діюча світова економіка сформувалась протягом достатньо довгого історичного часу, починаючи з укладання 24 жовтня 1648 року Вестфальського миру, згідно з яким основною ланкою світової економіки є окрема держава з усіма відповідними її правами і обов'язками, на основі яких вона входить у певні відносини з іншими державами світу і таким чином утворює так звану вестфальську структуру світових зв'язків. «У політичному відношенні ця система представле собою механізм співіснування рівноправних держав, кожна з яких володіє виключним суверенітетом на своїй території. При цьому держави виступають у якості однакових суб'єктів міжнародного права незалежно від своєї внутрішньої організації».

Глобальна економіка передбачає якщо не ліквідацію у якості основної ланки світової економіки окремої держави, то принаймні серйозні зміни її функцій та відповідних прав і обов'язків. Становлення глобальної економіки

представляє собою процес позбавлення національних урядів частини їх функцій і відповідно частини повноважень та відповідальності шляхом передачі їх: а) до підлеглих урядам регіональних частин країн (делегування донизу) – феномен субсидіарності; б) до спеціально утворюваних міжнаціональних або наднаціональних органів (делегування догори).

Таким чином, частина функцій, раніше покладених на національний рівень, переходитиме на рівень глобальний. Крім того, розширення політичних, економічних і соціальних прав населення, посилення інститутів громадянського суспільства, децентралізація прийняття рішень у відповідності з принципом субсидіарності беззаперечно приводять до перерозподілу частини національно-державної компетенції на регіональний і локальний рівні. На думку видатного вченого В. Кузнєцова, «навіть на своїй власній території держава перестає бути єдиним суб'єктом, якому дозволено здійснювати законний примус для збереження суспільного порядку. За межами управління залишається регулювання прав людини, екологічна політика, фінансова регламентація» та ряд інших функцій.

Фактично, шлях до глобальної економіки веде через передачу частини функцій держави догори й донизу. Це стосується і функцій держави у галузі економіки. Тобто, держава у процесі формування глобальної економіки має зменшувати свій вплив на ті економічні процеси, які відбуваються як всередині країни, так і у її зовнішньоекономічній діяльності.

На думку академіка О. Г. Білоруса, сучасна світ-система глобалізму є специфічною формою політичного й економічного імперіалізму ХХІ століття. У процесі безперервної еволюції імперіалізму виник новий глобальний імперіалізм як симбіоз модерного державного імперіалізму в міцному поєднанні імперіалізму глобальних корпорацій і міжнародних організацій. Локомотивом системної кризи глобальної економіки є глобальний фінансовий олігархічний капіталізм та гіперфінансіалізація [19].

У цьому контексті зазначимо, що наразі відбувається трансформація форми прояву глобальної економіки у глобальну монетарну внаслідок: превалювання в ній фінансової складової та функціонування останньої як окремої самостійної системи, покликаної не обслуговувати, а використовувати блага; збільшення ролі і впливу валютної компоненти на глобальні процеси. Глобальна інституційна система, незважаючи на відсутність уніфікованих структурних елементів, виступає інституційним забезпеченням функціонування валютного механізму та певною мірою врегульовує використання інструментарію для відстоювання позицій гравців у геоекономічному просторі. До таких структурних елементів – суб'єктів-носіїв геоекономічних інтересів можна віднести ТНК, ТНБ, валютні та фондові біржі, міжнародних портфельних інвесторів, центральні банки та уряди, міжнародні фінансові організації, G-7, G-20, які дозволяють сформувати так звану квазі-систему або «non-system». Країни, які намагаються зайняти одне із провідних місць у глобальній економіці, використовують валютний атараксизм, тобто незворушність при досягненні поставлених завдань, або валютний раціоналізм - розумний прагматичний підхід, що дозволяє їм отримати статус балансуючих, утворюючи таким чином систему

противаг у глобальній економіці. Країни, які не можуть впливати на геоекономічні процеси, проте досить сильно від них залежать, використовують стратегію конструктивізму, що дозволяє мінімально відчувати негативний вплив зовнішнього середовища, або ж взагалі уникають / відходять від норм, що перманентне наражає їх на небезпеку (стратегія девіантності).

Держава грає своєрідну подвійну роль: з одного боку, вона змушена пристосовуватися до умов глобалізації і може вживати заходів, що гальмують співробітництво, якщо це не відповідає національним інтересам, а з іншого боку – сама створює передумови для його подальшого розвитку, виходячи з того, що інтереси окремої країни в умовах глобального світу можуть бути захищені тільки на наднаціональному рівні. Держави, пристосовуючись до нових реалій, шукають нових шляхів і засобів реалізації своїх національних інтересів. Виникають гнучкі способи здійснення державного суверенітету, серед яких запровадження певних самообмежень щодо здійснення суверенних прав на паритетних засадах (наприклад, безвізовий обмін, взаємне надання статусу найбільшого сприяння у торгівлі); приєднання до якого-небудь міжнародного договору і прийняття міжнародних обмежень з метою захисту інтересів своєї країни тощо.

Геоекономічний інтерес держави можна визначити на основі квінтесенції власне економічного інтересу, геополітики, геоекономіки та геостратегії – стимул до діяльності, що визначає поведінку держави у геоекономічному просторі з метою посилення її економічної могутності для участі у перерозподілі ресурсів та світового доходу, а також визначення її рівноправним суб'єктом у світовій конкурентній системі, що досягається за рахунок розробки економічних заходів нейтралізації зовнішніх викликів та формування фундаментальних конкурентних переваг. При цьому актуальним залишається прагнення сильніших держав домогтися контролю над іншими країнами, збільшити свій вплив за рахунок інших членів міжнародного співтовариства й зайняти більш високі щаблі в ієрархії держав.

Процес глобалізації ускладнює та наповнює новим змістом функції держави внаслідок залучення національних економік до нестійких структур загальнопланетарного рівня. Держава в трансформаційній економіці виступає упорядковуючим та гармонізуючим фактором різнорівневих соціально-економічних перетворень. В умовах глобалізації пріоритетними стають такі функції держави: визначення та реалізація стратегічних національних інтересів; формування національної моделі соціально-економічного розвитку, здатної забезпечити органічне включення економіки країни до транснаціональних відтворювальних циклів; сприяння інституційним змінам, спрямованим на утвердження загальноцивілізаційних засад соціально орієнтованого ринкового устрою; зміцнення національної конкурентоспроможності шляхом стимулювання інноваційного розвитку; забезпечення національної безпеки; контроль над ключовими ресурсами та галузями економіки з метою протидії негативному вияву глобалізаційних процесів; віднайдення ефективних механізмів протидії бідності та знедоленню населення, міжнародній злочинності та тероризму.

Центральною політичною й ідеологічною проблемою, що породжується глобалізацією, є проблема зміни того порядку у відносинах між: державами, який існує і породжує суперечності та конфлікти, тобто проблема побудови нового світового порядку загалом і міжнародного економічного порядку зокрема. Як зазначає академік О. Т. Богомолів, міжнародний економічний порядок повинен включати загальновизнані та закріплені у відповідних документах норми і правила міжнародних економічних відносин і конкуренції на світовому ринку. Суттєвою його стороною є також та провідна ідеологія і політика в області міжнародного співробітництва, якими керуються її учасники. Важливою його характеристикою є те, наскільки справедливо і взаємовигідно розподілена праця між країнами і наскільки різними є рівні їх розвитку. Цей порядок вимагає утворення і плідної діяльності міжнародних організацій, які мають бути підконтрольні світовому співтовариству, додержуватися демократичних процедур прийняття рішень, які впливають на якість функціонування світової економіки. Нарешті, архітектуру міжнародного економічного порядку визначають інтеграційні об'єднання і союзи, мережа найкрупніших транснаціональних корпорацій, які сильно впливають на географію і умови торговельних та інших обмінів. Усі ці елементи світового порядку поставлені перед викликами глобалізації і мають бути приведені у відповідність до її природи з тим, щоб її хід не надавав односторонніх переваг одним країнам за рахунок інших і не викликав конфліктів.

8.4 Глобальна інституалізація економічного розвитку

Глобальна економіка є якісно новим станом світової економіки, який характеризується таким ущільненням простору й часу, що зміни у будь-якій частині економіки впливають на стан інших її частин. Досягнення такого стану світової економіки й відбувається у процесі її глобалізації, який супроводжується певними змінами систем управління на усіх її рівнях.

До епохи глобалізації провідну роль відігравали національні економічні відносини. Найбільш розвинені на той чи інший період часу національні господарства визначали в основному характер, форми і механізми міжнародних відносин. Внутрішні економічні відносини були первинні, міжнародні – вторинні. Дискусійність питання про можливість глобального управління спричинена неоднозначністю самого змісту управління. Історично одним із перших підходів стало уявлення про управління як про традиції та інститути якої-небудь країни, за допомогою яких влада використовується для загального блага. Це визначення містить у собі, по-перше, процедуру виборів, контролю і заміни носіїв влади, по-друге, здатність уряду ефективно використовувати наявні в нього ресурси і проводити розумну політику, по-третє, повагу державою і громадянами тих інститутів, що регулюють їхню економічну і соціальну взаємодію. Таке розуміння управління («governance») у сенсі відповідального правління легко сплутати з простим здійсненням повноважень на управління («government»), однак ці концепції відрізняються. Коли мова йде про правління, то сильніше акцентується ефективність інститутів, у випадку з управлінням

виділяються, скоріше, процедури і процеси здійснення владних повноважень. Відповідальне правління виходить за межі описового чи усталеного розуміння політичної організації і визначає той спосіб, за допомогою якого інститути можуть установити і втілити в життя правила, що визначають відносини між соціальними суб'єктами. «Governance» значною мірою полягає в організації взаємодії. У плані інструментарію це охоплює створення інститутів, що, у свою чергу, визначають засоби, цілі і правила колективної дії.

До числа агентів глобального управління відносять: уряди, міжнародні організації, неурядові об'єднання, транснаціональні корпорації, епістемічні співтовариства і навіть окремих осіб, що володіють необхідними для цього ресурсами.

Об'єктом глобального управління є глобальне суспільство. Формування глобального суспільства, утворення взаємопов'язаного світу ставлять людство перед найгострішою проблемою управління глобальним розвитком. Сучасна світова політика покликана вирішити найважливіше завдання – забезпечити здатність управляти (керувати) у нових масштабах – як на усьому просторі планети, так і на всіх рівнях організації, від локального до всесвітнього.

У ХХ ст. після Першої та Другої Світових воєн і до розвалу СРСР вважалося, що стан світової системи визначало співвідношення сукупності країн капіталістичної і соціалістичної систем, тобто можна було вважати світ фактично біполярним. З розвалом СРСР більшість авторів вважає існуючий світ уніполярним на чолі зі США. Такий погляд на сучасний світ цілком логічний, якщо виходити з того, що соціалістичний світ як антагоніст капіталістичного світу зник і залишився один капіталістичний світ на чолі з наймогутнішими з капіталістичних країн США. Процес розвитку цієї світової капіталістичної системи мав би врешті-решт привести до необхідності утворення світових регулюючих органів для запобігання і подолання властивих, відповідно до теоретичних висновків ряду вчених, капіталістичній системі кризових явищ.

Тобто, з розвалом соціалістичної системи актуальності набуло питання утворення владної вертикалі глобального управління, певної системи світових регулюючих органів, чогось на кшталт «світового уряду». Саме на цьому наполягав, аналізуючи капіталізм, Джордж Сорос, стверджуючи: «На мою думку, ринковий порядок повинен доповнюватись порядком іншого типу: підтримка стабільності на фінансових ринках має стати одним із пріоритетів державної політики. Це і є той основний принцип, який я хотів би запропонувати. Власне, незважаючи на поширення довіри стосовно можливостей вільного ринку, цей принцип уже прийнято і запроваджено у національному масштабі... Проте у міжнародному масштабі нам, на жаль, бракує відповідних фінансових інституцій... На мій погляд, потрібні будуть й інші інституції... Вважаю, ...ми повинні створити своєрідну систему міжнародного контролю над національними владними структурами». Очевидно, що така система контролю над національними владними структурами, тобто урядами, і набувала б рис свого роду «світового уряду», і на глобальному просторі має складатися контур владної вертикалі. Але офіційно питання формування «світового уряду» досі не було поставлено, хоча про його необхідність, а навіть і про реальне його

існування доволі часто йдеться як у теоретичних працях, так і у журналістській практиці.

Стосовно існуючого стану речей у глобальному просторі управління академік НАН України О. Г. Білорус пише: «Сформована вже й наддержавна система влади та управління економікою світу. Вона відтворюється на розширеній основі у формі всіляких інтеграційних об'єднань, блоків, союзів держав, з одного боку, і об'єднань корпоративних структур, з іншого боку. До того ж різні глобальні лідери (політики, бізнесмени, менеджери, вчені) також гуртуються у блоки. Тож наразі вже можемо говорити про формування системи глобального мережного управління. Глобальний інтеграційний процес домінує, а «національні» держави все більше і більше втрачають суверенітет. Система наддержавності витісняє національну державність та демократію. Тому перспектива глобального суспільства – не демократична, а імперіалістично-неоколоніальна». Необхідно констатувати, що слово «національні» взято автором у лапки.

Член-кореспондент НАН України В. Р. Сіденко виокремлює три основні аспекти процесу глобалізації, необхідні для правильного розуміння і деталізації змісту економічної глобалізації:

- зменшення перешкод для економічної, політичної і культурної взаємодії країн та народів;
- тенденція до утворення більш гомогенного економічного, політичного і культурного простору;
- утворення структур глобального управління.

Сьогодні значно більшою мірою йдеться про перший з названих аспектів, тим не менш і два інших аспекти поступово набирають силу. При цьому тенденції до гомогенізації протистоїть тенденція до збереження власної культурної самобутності. Пануюча у суспільстві система цінностей є тим фільтром, через який проходить потік інформації ззовні, і за допомогою якого можливим є відсіювання конструктивної для даного суспільного організму інформації від деструктивної. Саме через наявність таких фільтрів гомогенізація має свої межі і не зможе призвести у більшості випадків до повної асиміляції національного культурного середовища глобальним середовищем.

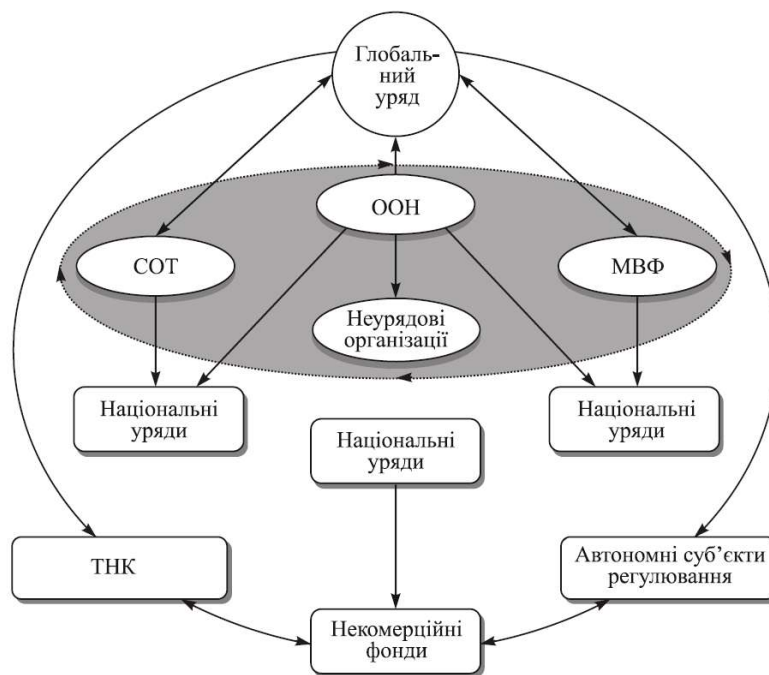

Рисунок 8.1 – Імовірна інституційна структура світової системи за умов формування глобального уряду

Третій компонент – глобальне управління – є процесом, що найбільш повільно розвивається. Це призводить до того, що перші етапи глобалізації виступають як явний пріоритет розвитку лібералізаційних тенденцій, в результаті чого сама сьогоднішня глобалізація постає як процес неоліберальної глобалізації. Цю тезу, підкреслює видатний вчений В. Р. Сіденко, не слід розуміти як повну відсутність глобального управління на перших етапах розвитку глобалізації. Адже лібералізація потоків капіталів дає сильний поштовх процесу транснаціоналізації господарської діяльності, і саме ТНК в початковому періоді виступають як головний суб'єкт відносин глобального управління.

Однак саме в силу такого свого характеру вказане глобальне управління виступає як фрагментарне і органічно нездатне гармонізувати різні суперечливі процеси, пов'язані із формуванням нових глобальних структур. Це безперечно веде до виникнення і наростання потенційної можливості виникнення серйозних глобальних дисбалансів і криз, прикладами яких стали азіатська фінансово-економічна криза 1997 – 1998 рр. і глобальний спад 2001 – 2002 років.

Саме наростання глобальної економічної нестійкості в міру розвитку процесу глобалізації актуалізує проблему забезпечення симетрії між процесами лібералізації глобального переміщення ресурсів, з одного боку, і забезпеченням глобальної ув'язки національних інтересів та глобального регулювання основних структурних пропорцій обміну, з іншого. Все це дає поштовх до розширення сфери глобального управління зі сфери мікрорівня і мезорівня (ТНК та їх глобальні мережі) до макро- і мегарівня (міждержавні організації і наднаціональні регулюючі структури інтеграційних формувань). Процес становлення вказаного міжнародного управління, як і два інші компоненти

процесу глобалізації, є внутрішньо суперечливим явищем. У ньому поєднані спроби регулювання глобалізації як об'єктивного процесу, пов'язаного з виникненням нових можливостей економічного розвитку в умовах інформаційно-комунікаційної революції, з проведенням цілеспрямованої політики глобалізації (чи глобалізму), причому глобалізм інколи трактується як система з деспотичною політичною, економічною і соціальною владою корпорацій.

Взаємодія, взаємопроникнення, взаємозалежність національних організацій починають набувати настільки інтенсивного і органічного характеру, що постає питання, в якому ступені світ залишається у рамках вестфальської системи міжнародних відносин як системи, що базується на взаємовідносинах суверенних держав. Відповідь на це запитання стає все більш категоричною: «Світ, що сформувався після підписання Вестфальського миру у 1648 р., в якому головну роль відігравали держави, відійшов у минуле». Тим не менш поки ще зарано позбавляти держави статусу основних суб'єктів світової політики. Втративши монополію у сфері міжнародних відносин, вони залишаються ключовими гравцями на цьому полі. Міждержавні відносини утворюють основу структури усієї системи світових зв'язків. Саме держави, а точніше найбільш сильніші з них, формують меґасупільство, виходячи з своїх цілей та інтересів.

Чисто зовнішньо світ після «холодної війни» формується в нетривіальний спосіб. Поглиблюється розкол правових основ світопорядку. З одного боку, ніхто не відміняв традиційного принципу суверенітету держав. Фундаментальна категорія державного суверенітету покладена в основу Уставу ООН - найважливішого джерела сучасного міжнародного права. З іншого боку, все сильнішою стає тенденція визнання прав людини як основоположного принципу, у тому числі й у міжнародних відносинах. Поки вона сфокусована на захисті прав особистості від свавілля з боку «своїх» держав, але у подальшому може стати основою всеохоплюючого правового регулювання у світі, що глобалізується. У встановленні нового світового порядку правове регулювання покликане відіграти особливу роль.

Глобалізація стимулює утворення великих, відносно однорідних соціальних просторів, що сприяє посиленню людської активності. Цей процес відбувається переважно стихійно і знизу, поступово кристалізуючись навколо найсильніших гравців. На базі цих центрів сили формуються обширні суперрегіони, взаємодія між якими відзначається підвищеною інтенсивністю. Залежно від ступеня інтеграції вони мають різні форми – від зон вільної торгівлі до конфедеративних об'єднань. Нова політико-економічна конфігурація світу привертає все більшу увагу вчених. На перший план виходить питання про природу суперрегіонів, що формуються, чи йдеться про замкнені торгово-економічні блоки зі схильністю до автаркії, чи опорні конструкції нової структури світового господарства. Поки домінує ідея відкритого регіоналізму, якому притаманні як внутрішня інтеграція, так і розвиток зв'язків між регіонами.

На думку деяких дослідників, розвиток суперрегіонів спрямований на утворення інтеґрій – наднаціональних політичних об'єднань зі своєю валютою, моделями економічного регулювання, правовими інститутами, структурами

управління, системами безпеки. Тому у перспективі можна буде говорити якщо не про державні, то принаймні про квазідержавні утворення. При цьому загострюється проблема співвідношення захисту прав людини і прав меншин із захистом суверенітету націй і держав. Час абсолютного і виключного суверенітету пройшов, та це не означає, що принцип суверенітету взагалі відійшов у минуле і що окремим державам чи групам держав дозволено довільно визначати, хто має і хто не має права на державний суверенітет.

Поствестфальська система міжнародних відносин декларує, з одного боку, верховний суверенітет людської особистості, верховенство прав людини над національним суверенітетом. Демократична формула організації суспільства визнається тепер інтегральною і невід'ємною частиною міжнародної системи безпеки. З іншого боку, у міжнародно-правовому космосі все частіше проявляються тенденції, при реалізації яких позиція захисту прав людини слугує лише своєрідною димовою завісою і ефективним інструментом.

Практичні основи нового ладу виявляються як у фактичному розширенні номенклатури суб'єктів міжнародних відносин (неурядові і міжурядові міжнародні організації, великі соціальні і релігійні організації, ТНК і ТНБ, інші транснаціональні центри впливу), так і у закріпленні їх нерівності при формуванні нової конфігурації цих зв'язків.

Ключовий постулат поствестфальської системи – вибіркова легитимність, що само по собі передбачає наявність владної еліти, яка санкціонує легітимність, а також особливої групи країн з обмеженим суверенітетом. Необхідно також згадати і тенденцію дифузії ефективної влади, що проявилась, зокрема, у феномені «держав, що збанкрутували», розширенні простору світового андеграунду. Другий важливий елемент цієї системи – поява у ХХ ст. феномена міжнародних регулюючих органів (МРО): спочатку у вигляді Ліги Націй, а потім – Організації Об'єднаних Націй (ООН). Конструкція цих органів передбачала делегування їм окремих елементів національної влади, перш за все у сфері безпеки. Наприкінці ХХ ст. виникає нове покоління міжнародних регулюючих органів, елітарних, а не егалітарних. У зв'язку з цим спостерігається фактичне витіснення ООН механізмом переговорів (нарад) «великої сімки» в якості провідного інституту Нового світу чи такої аморфної регіональної організації з широким членством, як ОБСЄ, набагато більш дієвою і ексклюзивною за складом організацією Північноатлантичної угоди (НАТО). Паралельно зростає вплив спеціалізованих міжнародних економічних організацій (МВФ, МБ, СОТ і інші), при цьому зменшується роль голосування за формулою «одна країна – один голос» при розповсюдженні опосередкованих, консенсусних форм прийняття рішень.

Активно формується поствестфальська міжнародно-правова парадигма, що закріплює у суспільній свідомості та у просторі міжнародних відносин «новий звичай» у якості специфічної норми своєрідного протоправа. Його характерні риси - нечіткість законодавчої бази, превалювання владної політичної ініціативи над юридичне закріпленими повноваженнями і формами поведінки держав на міжнародній арені, що склалися (важливість цього фактора посилюється значенням прецедента в англосаксонській правовій культурі),

неформальний характер ряду впливових організацій, анонімність і принципова непублічність значної частини рішень, що ними приймаються тощо.

Новацією останнього часу в контексті верховенства норм міжнародного права над національним законодавством є практика судового переслідування з боку міжнародних і іноземних органів правосуддя відставних і навіть діючих керівників держав, а також інших осіб, які обіймають високі державні посади. Крім того, збільшуються намагання національних судових органів приймати рішення, обов'язкові для виконання іноземними державами і міжнародними органами.

Слід зазначити, що поствестфальська структура світових зв'язків у якості перспективи передбачає як чітко монополярну, «імперську» структуру соціуму, так і інші можливості, включаючи ту чи іншу форму біполярності / багатополарності, або горизонти експансії мережевої схеми соціальної регуляції, її метаморфози, відносини з більш звичними системами управління, взаємозалежності, що виникають при цьому, форми симбіозу тощо.

У просторі глобального управління в сучасних умовах розвитку демократії і стимулювання підприємливості, реалізації неоліберальної економічної парадигми і відповідно до неї спостерігається розвиток процесу індивідуалізації - становлення енергійної, поліфонічної особистості чи групи особистостей, які володіють доступом до фінансових, організаційних, технологічних ресурсів суспільства і користуючись цим і своїм внутрішнім творчим потенціалом доповнюють владну вертикаль глобального управління системою горизонтальних зв'язків саморегулювання, мережевим управлінням.

Таким чином, основним напрямом інституційних змін у просторі глобального управління є одночасне посилення як централізму шляхом розвитку владної вертикалі, так і ринкового самоуправління на засадах розвитку реалізуючих підприємливість мережевих структур. Важливим при цьому стає той факт, що інтереси особистостей чи груп особистостей, які формують мережеві структури і реалізують самоуправління, можуть відповідати інтересам держави, до якої вони належать, а можуть і не відповідати і навіть бути їм антагоністичними і тотожними з інтересами подібних груп, що належать до інших держав, утворюючи разом з ними космополітичні єдності транснаціональних утворень.

Тобто, в умовах формування глобальної економіки створюються можливості формування в країні частини еліти, що, за своєю сутністю, є елітою не цієї, а іншої країни, що їй протистоїть, або, принаймні, має інші інтереси, котрі не збігаються з інтересами даної країни (тобто, ця частина еліти у крайньому випадку може бути «п'ятою колоною»). «Зміна актуальних кодів управління – один з найважливіших аспектів змін. Нові організаційні схеми і технології часом підривають колишні інституції, змінюючи звичний вигляд влади. Починає проглядатися тенденція маргіналізації всього корпусу «легальної влади», національної публічної політики, її відчуження від вирішення ряду ключових питань, підміна соціальної регуляції альтернативною системою, владою «неформальною», транснаціональною, гео економічною. Паралельно відбувається природна в цих умовах експансія мережевих структур – розмаїтого

конгломерату «амбіційних корпорацій», соціальних, політичних, економічних, культурних організмів. У їхньому колі присутні клуби з різним рівнем впливу і компетенції, різноманітні релігійні і квазірелігійні організації, глобалістські й антиглобалістські структури, нарешті, усілякі асоціальні, терористичні організації, весь строкатий і еклектичний світовий андеграунд». Цю думку іншим чином доволі оригінально висловив в інтерв'ю кореспонденту одного із західних ЗМІ відомий і дуже впливовий американський політик, провідний член Більдерберзького клубу Збігнєв Бжезінський, стверджуючи, «Росія може мати скільки завгодно ядерних валіз і ядерних кнопок, але позаяк 500 млрд. дол. російської еліти лежать у наших банках, ви ще розберіться: чи то ваша еліта, чи вона вже наша? Я не бачу жодної ситуації, за якої Росія скористується своїм ядерним потенціалом».

Тому для глобальної економіки актуальною стає проблема утворення певного керівного прошарку населення країн, який, виходячи із своїх власних інтересів, може приймати рішення, які не відповідають інтересам країн. Вчені Г. П. Аніліоніс і Н. А. Зотова гостро ставлять питання виокремлення так званої «глобальної еліти». Ця верхівка суспільства формується із середовища політиків, представників ділового світу, а також науки, мистецтва, має своїм центром Америку і тісно пов'язані з нею кола представників національних еліт інших країн, їхня орієнтація – глобальні, доведені до крайнощів ліберальні цінності, ототожнення національних цілей із загальнопланетарними, відмова від традиційної моралі. Це ті 20 % населення, в руках яких зосереджено фінансову владу, загальний контроль над економікою і політикою, доступ до найновіших інформаційних технологій, важелі культурологічного та ідеологічного впливу на людську свідомість і світосприйняття. Згідно з термінологією Зигмунта Баумана, це так звані «глобали» («globales»), яким протистоять «локали» (нім. «lokales»). Крім Інтернету, «глобали» особисто спілкуються між собою «поверх національних кордонів», вільно переміщуючись світом, організовують дискусії і випрацьовують спільний погляд на світові процеси і явища в рамках елітних клубів, міжнародних форумів, що збирають бізнесменів, політиків, найбільших медіамагнатів, відомих інтелектуалів. У той же час територіальний простір «локалів» – постійне місце проживання чи вимушена міграція, законна (біля 100 млн.) чи незаконна, в інші локуси. Але знов-таки прив'язка до одного місця. Локальна людина в умовах глобалізації приречена залишатися на локальному рівні назавжди. Аналізуючи нову «соціальну асиметричність» як найхарактернішу особливість глобалізації, О. С. Панарін підкреслює, що усі «оспівувані можливості глобалізації звернені до еліт, які вже встигли ними скористатися», в той час як питання про те, що отримує від глобалізації народ, залишається таємницею. Зрозуміло, що такий політичний глобалізм – патологія. Подальші глобальні процеси маємо осмислити з точки зору можливостей реалізації масових інтересів і демократичного контролю над діями відірваних від громадськості та користолюбних еліт».

Однією з форм впливу на цю «глобальну еліту» стають її заощадження в іноземних банківських установах і можливість їх арешту. На це опосередковано вказує член-кореспондент НАН України А. А. Гриценко, торкаючись проблеми

валютного резервування: «Візьмемо, наприклад, золотовалютні резерви, котрі суспільна свідомість сприймає як певний запас цінностей, що не піддаються впливу кон'юнктурних чинників і може виручити в разі непередбачених труднощів. Проте реально цей запас є, переважно, іноземною валютою (як правило, долари США та євро), розміщеною в іноземних банках і в надійних короткострокових цінних паперах країн зі сталою економічною і фінансовою системами. Валютні резерви (за винятком золота, частка якого є невеликою, до того ж його часто зберігають в іноземних банках) не становлять жодних реальних цінностей. Це просто записи на рахунках або цінні папери, що дають право на отримання іноземної валюти (теж у вигляді записів на рахунках), в обмін на яку можна отримати реальні цінності. Фактично, валютні резерви є довірою до країн зі стабільною фінансовою системою й існуючого у світі фінансового порядку, притому довірою взаємною. Якщо, наприклад, якась країна тримає свої валютні резерви в казначейських зобов'язаннях США (що є дуже поширеним), а США в силу певних причин вирішать, що ця країна неправильно поводить себе на міжнародній арені і заарештують її активи, то валютні резерви перестануть бути такими. Втрата довіри є втратою валютних резервів». Цей вплив за останні роки неодноразово використовувався і використовується у міжнародній практиці.

Реалізація неоліберальної парадигми глобалізації призводить до перенесення на планетарний рівень «провалів» ринку, які не корегуються суспільним контролем за економікою. До системних вад сучасних інституційно-організаційних механізмів розвитку світової економіки Н. І. Гражевська в дисертації відносить: нехтування національною специфікою господарського розвитку, притаманне діяльності впливових міжнародних структур; недемократичний спосіб нав'язування перехідним економікам ліберальних цінностей та типових схем економічної політики; захист насамперед інтересів транснаціональних компаній високорозвинених країн; бюрократизацію та надмірну формалізацію процесів прийняття рішень; інституційну інертність.

Отже, перехід на мережеві принципи управління для багатьох країн стає неминучим, тим більш, якщо він попередньо підготовлений процесами доларизації економіки, її лібералізацією та входженням національних компаній і підприємств у систему зарубіжних транснаціональних відтворювальних процесів. Але для держав, які володіють власною системою економічних інтересів, прагнуть зберегти лідируюче положення на геоекономічній карті світу, поступово перетворитися на системні центри, це є абсолютно неприйнятним – вони повинні самостійно продукувати ті принципи і моделі управління, які передусім відповідають їх стратегічним інтересам і забезпечують монопольне панування на певних економічних ареалах. В даному випадку це відноситься до КНР та Російської Федерації, які хоча і частково підпали під вплив процесів утворення мереж, але ще не остаточно втратили можливість стати глобальними лідерами. Це можливо тільки з опорою на власні підходи до філософії і методів державного управління, які базуються на історичній спадковості та суто національних інтересах і технологіях. Звичайно, в певному сенсі, подібна альтернатива виглядає дещо утопічною, особливо, коли державний апарат відчуває агресивний тиск зарубіжних кураторів, але для стратегічного ривка і

сталого розвитку в майбутньому побудова нової управлінської вертикалі необхідна. Для геополітичних зон вкрай важливою є перебудова державного управлінського апарату таким чином, щоб, з одного боку, номінальне зберігаючи зовнішню відкритість, демонструвати у будь-який момент здатність перейти на режим закритої економіки самозабезпечення. Це дозволяє зробити лише наявний промисловий і військовий потенціал. Сучасне державне управління у такій ситуації повинно зберігати ієрархічність, спиратися на централізацію, підзвітність всіх суб'єктів. Першим етапом модернізації існуючої структури управління повинна стати інвентаризація фондів, запасів, виробничих потужностей, галузевий аналіз можливостей самозабезпечення і визначення критичного рівня імпортої залежності, а також ідентифікація рівня транснаціоналізації економіки на предмет можливих загроз національній безпеці. Визначивши внутрішні можливості й зовнішні загрози для економічного розвитку необхідно перейти до наступного етапу – реального, а не декларативного планування з чітко сформованими цілями та поставленими пріоритетами національного розвитку та державними програмами цільового фінансування. На третьому етапі можна вносити деякі корективи в існуючу систему управління шляхом усунення дублюючих і неефективних, в першу чергу, регіональних ланок. Безумовно, така модернізація повинна передбачати підзвітність і злагодженість роботи всіх елементів системи. Держави ж, які вже майже остаточно втратили суверенітет (мається на увазі велика частина країн Європи, СНД) не можуть розраховувати на побудову самодостатньої економічної системи, вони міцно інкорпоровані в мережеві структури. Тому єдиним для них прийнятним варіантом на сьогодні є реалізація інтеграційних планів, причому іноді різновекторного порядку. В даному випадку мова не йде про більш або менш прийнятний варіант, головна мета полягає в збереженні правлячих еліт і ареалів їх економічної діяльності. Зрозуміло, що в умовах системних криз, які тільки набирають оборотів і будуть все більш і більш драматичними з точки зору наслідків, остання лінія поведінки однозначно приречена на невдачу і є абсолютно безперспективною в довгостроковому плані, оскільки ніяке інтегративне або регіональне об'єднання самого досконалого порядку не здатне мобілізувати внутрішні резерви для порятунку окремо взятої країни, воно швидше розпадеться або раціоналізує структуру. Лідуючий статус збережуть ті утворення, які будуть здатними звільнитися від надмірної опіки різноманітних «мереж», будуть спиратися на національні управлінські моделі і режим самозабезпечення, продемонструвавши свою ефективність в умовах криз, депресій, військових зіткнень і різноманітних катаклізмів. Крім того, такий своєрідний «патріотизм» стане каталізатором об'єднавчих процесів нового формату.

Можна погодитись із Н. І. Гражевською стосовно необхідності вдосконалення глобального інституційного середовища на основі реалізації ноосферо-синергетичної моделі глобалізації, заснованої на розвитку діалогу та партнерства цивілізацій; демократизації діяльності впливових міжнародних організацій, формуванні ефективного механізму координації дій національних держав; усуненні практики подвійних стандартів у відносинах між країнами,

ліквідації штучних бар'єрів для поширення знань та інформації; утвердженні екологічної та соціальної спрямованості економічного розвитку; поглибленні співпраці національних держав та міжнародних організацій у вирішенні глобальних проблем.

8.5 Регулятивний потенціал міжнародних економічних організацій

Впродовж достатньо довгого історичного часу, тобто з 1648 року після прийняття так званої Вестфальської угоди, світова економіка передбачала, що її основною ланкою є окрема держава з усіма відповідними її правами і обов'язками, на основі яких вона входить у певні відносини з іншими державами світу і таким чином утворює так звану вестфальську структуру світових зв'язків. У кожній державі основною ланкою її економічної системи було підприємство того чи іншого ступеня складності, діяльність якого регламентувалась національною законодавчою системою. Протягом свого існування держави утворювали певні союзи, що відбивалось і на взаємовідносинах між державами як всередині цих союзів, так і між союзами. Тобто, світ можна було визначати як поліцентричний, який час від часу змінював свою конфігурацію. На сучасному етапі ситуація змінюється: «міжнародні відносини перестають бути простором, де формально рівні і суверенні суб'єкти конструюють мінливі коаліції, що врівноважують одна одну, і конкурентне середовище їхніх взаємовідносин. В останні роки, незалежно від конкретних цілей, що переслідуються у тій чи іншій кризовій ситуації, на планеті складається контур владної вертикалі: специфічна глобальна ієрархія, інститут міжнародних регулюючих органів («глобальна держава», Велика сімка, НАТО тощо), а на протилежному полюсі – знехтуване плем'я «держав, що не відбулися» і «держав-ізгоїв».

Сучасні тенденції розвитку світогосподарської системи зумовлюють дедалі більше перенесення регулятивних, управлінських повноважень на між- або наддержавний рівень міжнародної економічної діяльності. Поняття «міждержавний» та «наддержавний» зазвичай застосовуються як тотожні. Принаймні ними позначають одну й ту саму сферу економічного життя. Щоправда, можна помітити і певні семантичні відмінності. «Міждержавність» скорше є характеристикою спільних дій, тоді як «наддержавність» означає підпорядкування та добровільну відмову держав від органічно властивого їм суверенітету. Отже, відбувається перенесення (делегування) деяких повноважень, які раніше традиційно вважалися такими, що належать до компетенції національних урядових структур, до структур, котрі за своєю природою є міжнародними. Можна також стверджувати, що на міжнародному рівні створюються інститути з новими регулятивними функціями, а це також зумовлює перерозподіл повноважень та реструктуризацію векторів впливу на економічні процеси. Перенесення повноважень від національних до міжнародних регулятивних структур відбувається відповідно до міжнародно-правового режиму, який утворюється дво- та багатосторонніми угодами між країнами як суверенами міжнародних відносин, а також статутними документами міжнародних організацій.

Міжнародні організації створюються самими державами для вирішення специфічних проблем співробітництва, безпеки, розвитку. Діяльність міжнародних організацій виражається переважно у прийнятті рішень, зміст яких залежить від складу членів, від співвідношення сил усередині органів, від правил процедури голосування. Якщо для прийняття рішення необхідна більшість голосів, то зміст рішення буде залежати від того, яку позицію займе ця більшість. Від формування відповідної більшості в органах може залежати й те, чи придбають і якою мірою цей член або група членів нові права та вигоди, або приймуть на себе обов'язки чи будуть нести політичні втрати. Тому члени міжнародних організацій прагнуть зменшити ризик, який міститься у можливості прийняття органами рішень, що суперечить їхнім інтересам.

Основні суб'єкти системи регулювання глобальної економіки – це найбільш впливові наднаціональні регулятивні інститути – міжнародні організації ООН, МВФ, група Світового Банку, СОТ, що були створені винятково з метою глобального регулювання та управління світовим соціально-економічним розвитком. Проте зараз вони перебувають під впливом найбільших суб'єктів глобальної економіки та міжнародних відносин і не в змозі ефективно регулювати відповідні процеси глобальної економічної системи та давати адекватні відповіді на виклики глобалізації, які передбачають подолання соціально-економічної нерівності в загальносвітовому масштабі. Рішення, що приймаються органами глобального регулювання, найчастіше призводять до посилення диспаратного соціально-економічного розвитку людства та поглиблення дисфункціональності глобальної економічної системи.

Створення заінтересованими державами певних організаційних структур на практиці не просто породжує додаткові інструменти досягнення тих або інших цілей цих держав, а ще й веде до виникнення нових інтересів. Сам факт існування суспільних структур, зокрема й міжнародного характеру, породжує власну логіку їх життєдіяльності, автономні інтереси заінтересованих функціонерів та громадських, підприємницьких об'єднань. А це, у свою чергу, дає підстави утворенню на міжнародному рівні структурам використовувати відповідні повноваження не тільки в інтересах держав-фундаторів, а й з метою досягнення власних цілей. Тим більше, що у самих держав-фундаторів можуть бути різні, а інколи й несумісні погляди щодо бажаної поведінки утворених ними міжнародних організацій. Прикладом перетворення міжнародної організації на самостійного та надзвичайно впливового суб'єкта економічного життя є МВФ. Від його рішень про надання або, навпаки, ненадання кредитів чи відстрочень за виплатами, а також: від його рекомендацій (правильних чи помилкових) залежить економічний стан цілих країн, доля реформ або програм реформ і соціального розвитку, до якого держави-члени Фонду можуть вдаватися.

Негативним прикладом неприпустимої політики міжнародної економічної організації стала діяльність МАГ АТЕ – Міжнародної агенції з розвитку атомної енергетики. Так, ця організація, яка фактично є лобістським центром, що життєво зацікавлений в якомога більшому поширенні атомних електростанцій у світі, спочатку проігнорувала можливу небезпеку застосування реакторів типу РБМК, а потім, після Чорнобильської катастрофи 1986 р., певний час

замовчувала масштаби лиха, що трапилося тоді.

Своєрідний інститут наддержавної суб'єктності міжнародної економічної діяльності становлять угруповання держав відповідно до прийнятих ними режимів взаємної кооперації. Особливою сферою міжнародного співробітництва, яка тісно пов'язана з макрорівнем регулювання, є діяльність двосторонніх міжнародних інститутів економічного співробітництва.

Центральним форумом, на якому обговорюються міжнародні економічні та соціальні проблеми глобального й регіонального характеру, а також розробляються рекомендації щодо їх вирішення, є Економічна І соціальна рада ООН (ЕКОСОР). ЕКОСОР здійснює дослідження та готує доповіді з широкого спектра міжнародних економічних, культурних й інших питань, координує діяльність відповідних установ та інститутів ООН. ЕКОСОР регулярно обговорює питання світового економічного та соціального становища; стану міжнародної торгівлі; охорони довкілля; економічної й технічної допомоги країнам, що розвиваються; проблеми продовольства, народонаселення, природних ресурсів, населених пунктів; планування та мобілізації фінансових ресурсів; регіональної співпраці тощо. Рада розробляє комплексні програми, що мають назву «Десятиліття розвитку» Розробка програм і періодичне оцінювання процесу їх виконання дають можливість точніше визначати основні тенденції світового економічного розвитку та за необхідності скорегувати механізм регулювання міжнародних економічних відносин. Ще на початку 1970-х рр. ЕКОСОР приймала рішення щодо наслідків діяльності ТНК та розробки кодексу поведінки транснаціональних корпорацій, що стало початком нового напрямку економічної діяльності ООН та ЕКОСОР, сприяло створенню Комісії ООН з транснаціональних корпорацій і спеціального підрозділу в Секретаріаті ООН з цього питання – Центру ООН з транснаціональних корпорацій. Питання економічного розвитку належать також до компетенції Конференції ООН з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД). Концепція всеохоплюючого розвитку суттєво вплинула на діяльність ЮНКТАД. У минулому результати її роботи обмежувались прийняттям резолюцій і рішень. Після реформування організації в 1992 р. на VIII сесії ЮНКТАД акцент зроблено на підвищенні ролі переговорів. Принципами діяльності ЮНКТАД все більше утверджується прагматизм і неконфронтаційність, що полегшує пошук спільних інтересів та досягнення консенсусу важливих світо господарських питань. Вкрай важливою функцією ЮНКТАД є надання допомоги країнам, що розвиваються, та країнам з перехідною економікою у залученні прямих іноземних інвестицій та поліпшенні національного інвестиційного клімату. Центральну роль у цьому відіграють такі організаційні структури, як Секретаріат ЮНКТАД, Відділ інвестицій і підприємництва, Відділ глобалізації та розвитку. Результати роботи Конференції подаються у щорічній доповіді «WorldInvestmentReport», документах «InvestmentPolicyReviews», «WorldInvestmentDirectory» та інших дослідженнях.

Певною спрямованістю характеризується діяльність Програми розвитку ООН (ПРООН) – найбільшого міжнародного каналу для надання багатосторонньої технічної та передінвестиційної допомоги. Проекти ПРООН спрямовані на надання допомоги країнам, що розвиваються, з метою кращого

використання ними свого економічного потенціалу, підвищення рівня життя населення, збільшення обсягів виробництва та сприяння екологічно безпечному розвитку світової економіки. Допомога ПРООН надається лише на прохання урядів держав з урахуванням їх першочергових потреб. Найзначнішою міжнародною агенцією кредитування економічного розвитку є Група Світового банку.

Міжнародні організації відіграють важливу роль у процесах сприяння розвитку, надаючи відповідну технічну, фінансову та іншу допомогу країнам, що розвиваються.

8.6 Роль суспільних інститутів в глобальних економічних процесах

Значну роль у розвитку глобальних економічних процесів поряд з міжнародними міждержавними організаціями відіграють суспільні, неурядові організації (НДО).

Дослідження інституалізації неурядових міжнародних організацій свідчить про їх стрімкий розвиток. Так, якщо у 1905 році у світі налічувалось 134 неурядових організацій у системі міжнародних відносин, то у 1958 їх було 1000, 1972 – 3733, наприкінці 1980-х – 4000; а у 1994 р. налічувалось 43958 неурядових організацій. На початку XXI ст. налічувалося до 50 тис. міжнародних неурядових організацій. Найвідомішими серед них є такі правозахисні організації, як «Міжнародна амністія (AmnestyInternational)», «Міжнародна організація захисту прав людини (HumanRightWatch)», «Лікарі без кордонів», «Репортери без кордонів», екологічні організації «Зелений світ (Greenpeace)», «Друзі планети (Friends of the Earth International)», міжнародна антикорупційна організація «Міжнародна прозорість (Transparency International)», правозахисні міжнародні організації, а також міжнародна гуманітарна організація «Oxfam». Більше 13000 організацій громадянського суспільства підтримують партнерські стосунки з Департаментом з економічних і соціальних питань Секретаріату ООН. Більше 1500 неурядових організацій, що здійснюють широкі інформаційні програми, мають асоційований статус при Департаменті суспільної інформації. Загалом міжнародні неурядові організації оперують у своїй діяльності потужнішими фінансовими потоками, ніж ООН. З початку XXI ст. щорічний розмір цільових коштів за програмами економічної допомоги, які ними розподілялися, становив близько 7 млрд. доларів. При цьому деякі міжнародні неурядові організації проводять роботу для досягнення глобальних і регіональних інтересів США. Незважаючи на їхній статус, фінансування їхньої діяльності здійснюється винятково за рахунок держави.

Конгресом США й складається в значній частині з дотацій Конгресу, а діяльність фонду також підзвітна Конгресу, на засіданнях якого його робота регулярно обговорюється і оцінюється. Водночас формальна «незалежність» від державних інститутів дозволяє йому приймати пожертвування від приватних осіб і корпорацій, а головне, дає легальну можливість виступати на міжнародній арені як приватній юридичній особі. NED видає щорічно сотні грантів для підтримки продемократичних груп в Африці, Азії, Центральній і Східній Європі,

Латинській Америці, Близькому Сході й у країнах СНД.

Лауреат Нобелівської премії Джозеф Стігліц пише: «Розвинутим країнам потрібно зробити свій внесок у реформування інституцій, які керують глобалізацією. Ми створили ці інституції, і ми повинні зробити так, щоб вони працювали належним чином якщо ми справді хочемо, щоб глобалізація працювала для мільярдів людей, для яких вона досі не працює, якщо ми справді прагнемо, щоб глобалізація з людським обличчям досягла успіху, ми повинні підняти голос. Ми не можемо – не повинні - мовчки стояти осторонь». «Ми не можемо повернути глобалізацію назад; вона прийшла назавжди. Питання в тому, як вона працюватиме. І якщо вона має працювати, то мають бути і глобальні громадські інституції, які допомагатимуть встановлювати правила».

Дійсно, як вже неодноразово підкреслювалось, сучасна глобалізація розгортається відповідно до запровадженої неоліберальної моделі функціонування економік всіх країн світу. В основі цього процесу містяться рішення так званого Вашингтонського консенсусу. Дж. Стігліц підкреслює, що «згідно з концепцією Вашингтонського консенсусу, успішна економічна діяльність вимагає лібералізації торгівлі, макроекономічної стабілізації та ринкового ціноутворення. Як тільки уряд вирішить ці проблеми, тобто «підє з дороги», приватні ринки ефективно розподілятимуть ресурси та стимулюватимуть економічне зростання на здоровій основі. Однак політику, підтримувану Вашингтонським консенсусом, навряд чи можна вважати комплексною, іноді вона ж може і дезорієнтувати. Для забезпечення роботи ринків потрібно більше, аніж лише низька інфляція, для цього потрібні: дієве фінансове регулювання; політика, спрямована на підтримку конкуренції; заходи, що стимулюють передачу технологій та посилення «прозорості» ринків. Та це лише деякі фундаментальні положення, упущені Вашингтонським консенсусом. Головне – формування відповідної системи регулювання, а не фінансова лібералізація. Яким би пост-Вашингтонський консенсус не був, один його принцип повністю зрозумілий - він не може базуватися лише у Вашингтоні. Та запровадження в усіх країнах неоліберальної моделі функціонування економіки не вичерпує проблеми реалізації міжнародної стратегії.

Таким чином, один із головних викликів економічної глобалізації – необхідність зміни парадигми її розвитку: неоліберальна концепція має поступитися місцем іншій концепції, що передбачатиме поєднання ринку з дирижизмом і потребуватиме посилення демократичних начал у міжнародних відносинах. Дж. Стігліц прямо говорить про третій шлях розвитку, що пролягає між соціалізмом і вільним ринком й забезпечуватиме соціальну справедливість та демократію. Слушність цих пропозицій доводить досвід Китаю і Росії, якими використовується нова модель розвитку, що принципово відповідає ідеї третього шляху.

Якщо розглядати у якості одного з методів управління світовою системою війни, а історія людства дозволяє вважати війни інструментом перебудови світу військовими засобами, то слід відзначити, що сучасний стан техногенного розвитку людства вніс у глобальну економіку суттєві корективи. Ще за часів «холодної війни» було виявлено недопустимість прямих військових зіткнень

двох протилежних систем, більш ефективними було визнано так звані «локальні війни», або «війни нових поколінь», роль яких посилюється в сучасну епоху мілітаризації соціуму. Ці війни мають системний характер, економіко-глобалізаційну спрямованість і характеризуються як геоекономічні. «Геоекономічні війни – нанесення шкоди невійськовими методами згідно з наперед спланованою стратегією оперування в геоекономічному просторі з використанням високих геоекономічних технологій. До війн цього типу належать так звані «інформаційні», «валютні», «комунікаційно-хакерські», «гібридні» та інші війни.

Українські вчені-глобалісти приділяють пильну увагу вдосконаленню стратегій державного управління системою медіа та інформаційно-комунікаційними технологіями України на тлі глобальних викликів стабільності країни, оскільки інформаційна безпека стає однією із головних складових суверенітету нашої держави. Можна погодитися також із В. І. Самохваловою, що: «Головна ж ідея інформаційної війни за глобалізацію – створити суб'єктивне відчуття свободи при об'єктивній несвободі».

На думку видатного вченого Д. Г. Лук'яненка, зростаюча активність і популярність НДО певним чином руйнує монополію влади і концентрацію її на державному і міждержавному рівнях, створює альтернативні канали інформації і тим самим ніби готує народження структур глобального громадянського суспільства.

Слід зазначити, що «війни нових поколінь» можуть як включати, так і не включати використання військової сили, але, як правило, своєю метою ставлять досягнення посилення економічної і фінансової могутності їх ініціаторів, тобто реалізують геоекономічний і геофінансовий експансіонізм, є його інструментами.

Дослідниками глобальної економіки причиною і стимулом до безупинного геоекономічного і геофінансового експансіонізму, розв'язання геоекономічних війн визнається намагання захоплення світового доходу, що формується світовою спільнотою, і перерозподіл його на користь обмеженої кількості учасників, якими, принаймні теоретично, можуть бути як держави, так і різного роду політичні, етнічні, релігійні, кримінальні недержавні угруповання. Поряд з «війнами нових поколінь» і часом як їх антагоніст у глобальному просторі все активніше діє так званий «новий тероризм». Тим самим відбувається розповсюдження воєнних конфліктів з політичного (державного) рівня на соціальний простір, що врешті-решт формує ситуацію розвитку світової економічної системи «у непередбачуваному хаосі».

Проблемі удосконалення інституцій, які керують глобалізацією, присвячено чимало праць. Українські вчені зазначають, що: «Економічна криза 2007 – 2010 рр. у безпрецедентно жорстких формах підтвердила необхідність розроблення та реалізації ефективного інструментарію антициклічного регулювання з передаванням на глобальний рівень частини компетенцій національних урядів щодо регулювання ділової активності. Необхідною стає інституціоналізація глобального антикризового менеджменту у межах компетенцій нової глобальної інституційно-регулятивної архітектури».

Питання для самостійної роботи

1. Держава, її економічні функції.
2. Управлінські функції державної влади.
3. Фактори якості державного управління.
4. Країнова варіативність механізмів державного управління.
5. Трансформація функцій держави у глобальній економіці.
6. Глобальний фінансовий олігархічний капіталізм та гіперфінансіалізація як локомотив системної кризи глобальної економіки (О. Г. Білорус).
7. Роль інституту держави у глобальній економіці.
8. Глобальна інституалізація економічного розвитку.
9. Суб'єкти глобального управління.
10. Три основні аспекти процесу глобалізації (В. Р. Сіденко).
11. Проблема формування керівної еліти і її вплив на систему глобального управління.
12. Регулятивний потенціал міжнародних економічних організацій.
13. Війни «нових поколінь» як методи управління світовою економікою, інструменти геоекономічного і геофінансового експансіонізму.
14. Посилення плановірності і ролі суспільних інститутів у глобальному управлінні.
15. Формування розвитку світової економічної системи «у непередбачуваному хаосі».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні

1. Бочан І. О. Глобальна економіка : підручник / І. О. Бочан, І. Р. Михасюк. – К. : Знання, 2007. – 403 с.
2. Лукашевич В. М. Глобалистика : учебное пособие / В. М. Лукашевич. – Львов : «Новий світ – 2000», 2006. – 540 с.
3. Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності [Електронний ресурс] : навч. посібник / Д. Г. Лук'яненко. – К. : КНЕУ, 2005. – 204 с. – Режим доступу: <http://ubooks.com.ua/books/00019/inx.php>
4. Кордон М. В. Європейська та євроатлантична інтеграція України : навчальний посібник / М. В. Кордон. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 172 с.
5. Горюнова Є. О. Євроінтеграція : навч. посіб. / Є. О. Горюнова. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.
6. Чугаєв О. А. Валютна інтеграція в Європейському Союзі : навчальний посібник / О. А. Чугаєв. – К. : Видавничо – поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 191 с.
7. Губський Б. В. Євроатлантична інтеграція України / Б. В. Губський. – К. : Логос, 2003. – 328 с.
8. Герасимчук В. Г. Міжнародна економіка : навч. посіб. / В. Г. Герасимчук, С. В. Войтко. – К. : Знання, 2009. – 302 с.
9. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини [Електронний ресурс] : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко. – К. : Знання-Прес, 2008. – 406 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-110.html>
10. Макогон Ю. В. Глобализация и Украина в мировой экономике : учебник / Ю. В. Макогон, Т. В. Орехова. – Донецк : ДонГУ, 2004. – 478 с.
11. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть [Електронний ресурс] / А. С. Філіпченко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. – К. : Либідь, 2002. – 470 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072027498/ekonomika/ukrayina_i_svitove_gospodarstvo
12. Світовий ринок товарів та послуг : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / А. А. Мазарані, Є. М. Воронова, В. В. Юхименко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазарані. – Х. : Вид-во «Ранок», 2008. – 240 с.
13. Світовий ринок товарів та послуг : підручник : у 2 ч. Ч. 2 / А. А. Мазарані, Є. М. Воронова, І. В. Чаус та ін.; за заг. ред. А. А. Мазарані. – Х. : Вид-во «Ранок», 2008. – 240 с.
14. Макогон Ю. В. Регіональні економічні зв'язки і вільні економічні зони : підручник / Ю. В. Макогон, В. І. Ляшенко, В. О. Кравченко. – Донецьк : Альфа – прес, 2004. – 544 с.
15. Міжнародна економіка : навчальний посібник / за ред. Ю. Г. Козака, В. М. Новацького. – К. : ЦУЛ, Вид-во «АртЕк», 2002. – 436 с.

16. Международная экономика : учебное пособие / Ю. В. Макогон, В. С. Миронов, Н. А. Бударина ; под ред. проф. Ю. В. Макогона. – Донецк : ИД, 2005. – 340 с.

17. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации : курс лекций / М. Г. Делягин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 768 с.

18. Герчикова И. Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности : учеб. пособие / И. Н. Герчикова. – М. : Издательство «Консалтбанкир», 2002. – 624 с.

Допоміжні

19. Кириченко Л. С. Стандартизація і сертифікація товарів та послуг : підручник / Л. С. Кириченко, А. А. Самойленко. – Х. : Вид-во «Ранок», 2008. – 240 с.

20. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / В. В. Козик, Л. А. Панкова, Н. Б. Даниленко. – К. : Знання-Прес, 2000. – 277 с.

21. Международная экономика : учеб. пособие / Н. П. Фигурнова. – 2-е изд., стер. – М. : Издательство «Омега-Л», 2008. – 304 с.

22. Міжнародна інвестиційна діяльність : підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.

23. Міжнародна економіка : навч. посібник. – 2-ге видання, перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 1118 с.

24. Родионова И. А. Мировая экономика : учебное пособие / И. А. Родионова. – СПб. : Питер, 2005. – 496 с.

25. Дзюба С. Г. Міжнародна економіка (євроатлантична інтеграція в системі підготовки магістрів) : навчальний посібник / С. Г. Дзюба, І. Є. Подопріхіна; ред. С. Г. Дзюба; Міністерство освіти і науки України. – Донецьк : Юго-Восток, 2006. – 282 с.

26. Міжнародна економіка : підручник для вузів / В. М. Тарасевич та ін.; ред. В. М. Тарасевич; Національна металургійна акад. України. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 223 с.

27. Карпенко С. В. Міжнародна економіка : навч. посібник для дистанційного навчання / С. В. Карпенко, О. А. Карпенко; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Ун-т «Україна», 2007. – 250 с.

28. Міжнародна економіка : навчальний посібник / ред.: Ю. Г. Козак, К. І. Ржепішевський, В. В. Ковалевський. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : ЦУЛ, 2008. – 1117 с.

29. Міжнародна мікроекономіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / ред.: Ю. Г. Козак, Ю. М. Пахомов, Н. С. Логвінова; Мін. освіти і науки, молоді та спорту України, НАН України. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 366 с.

Методичне забезпечення

30. Глобальна економіка [Електронний ресурс] : методичні вказівки до самостійного вивчення дисципліни «Глобальна економіка» для студентів спеціальностей 051 «Економіка підприємства», 075 «Маркетинг», 072 «Фінанси і кредит», 071 «Облік і аудит» всіх форм навчання / уклад. Л. Г. Капранова. – Маріуполь : ПДТУ, 2017. – 36 с. – Режим доступу: <http://umm.pstu.edu/handle/123456789/12060>

31. Глобальна економіка [Електронний ресурс] : методичні вказівки до самостійної роботи студентів з дисципліни «Глобальна економіка» для студентів спеціальностей: 051 «Економіка підприємства», 075 «Маркетинг», 072 «Фінанси і кредит», 071 «Облік і аудит» всіх форм навчання / уклад. Ю. В. Макогон. – Маріуполь : ПДТУ, 2018. – 35 с. – Режим доступу: <http://umm.pstu.edu/handle/123456789/14850>

Інформаційні ресурси

32. Офіційний сайт ASEAN [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.aseansec.org>.

33. Офіційний сайт АТЕС [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.apec.org/>.

34. Офіційний сайт ЄС [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.EC.ORG>.

35. Офіційний сайт Європейського центрального банку [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.ecb.int/>.

36. Інститути і право ЄС [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.I-card.rul~vs/es.htm>.

37. Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.IMF.org/>.

38. Офіційний сайт МОП [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.ILO.ORG>.

39. Офіційний сайт ОЧЕС [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.bsec-organization.org>.

40. Офіційний сайт Ради Європи [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : http://www.coe.int/T/e/Com/about_coe/.

41. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : www.worldbank.org.

42. Офіційний сайт СНД [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://cis.minsk.by>.

43. Офіційний сайт СОТ [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.WTO.ORG>.

44. Офіційний сайт ЮНІДО [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.UNIDO.ORG>.

45. Офіційний сайт ЮНКТАД [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.UNCTAD.ORG>.

46. Офіційний сайт ЦЄІ [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.ceinet.org>.

47. Офіційний сайт ЦЕФТА [Електронний ресурс] : [Сайт]. – Режим доступу : <http://www.cefta2006.com/en-index.php>.